

УКРАЇНСЬКА ПАПСЬКА КОЛЕГІЯ СВ. ЙОСАФАТА

о. д-р Софрон С. Мудрий, ЧСВВ

ПРОПОВІДНИЦТВО
І
КАТЕХИТИКА

РИМ - 1993

УКРАЇНЬКА ПАПСЬКА КОЛЕГІЯ СВ. ЙОСАФАТА

о. д-р Софрон С. Мудрий, ЧСВВ

**ПРОПОВІДНИЦТВО
І
КАТЕХИТИКА**

(Конспект лекцій)

РИМ - 1993

Частина перша

ПРОПОВІДНИЦТВО

РОЗДІЛ I

КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ ПРОПОВІДНИЦТВА

I. ВСТУП

Лекції і вправи проповідництва, або інакше гомілетика - дуже важливий і необхідний для священицької формації курс. Колись це був обов'язковий курс філософської чи теологічної підготовки священика. Сьогодні його занедбано, хоч більше, ніж колись, вимагається від священика мистецтва бесідництва й доброї проповіді. Деякі гадають ніби воно приходить само від себе, що це - діло Святого Духа, що для цього вистачає загального знання богослов'я чи Св. Письма. Так, це все потрібне, але зовсім не вистачає, щоб пізнати мистецтво проповідництва, знати засади проповідника Христової Благовісті.

Перед тим, як почати розглядати саму проблему й техніку проповідництва, тобто необхідні умови з боку проповідника, джерела проповідництва, роди проповідей, їхніх слухачів та стиль проповідей, кинемо короткий погляд на історичний розвиток проповідництва у Христовій Церкві в загальному, у різних народів, а українського зокрема.

Під заголовком «Короткий нарис історії проповідництва» розглянемо у вступі: 1) Бесідництво у стародавньому світі; 2) Поділ проповідництва на три доби, а саме а) старовинну; б) середньовічну; в) новітню. Далі розглядатимемо кожен добу в окремому розділі. Перша доба проповідництва, свв. Отців, охоплює три періоди: а) Апостольські отці й анологети I-IV ст., б) золотий період свв. Отців на Сході й на Заході IV-VII ст., в) наслідування свв. Отців V-VII ст. Друга доба проповідництва, середньовічна (VII-XVI ст.), охоплює три періоди: а) Занепад проповідництва (VII-XI ст.); б) схоластичне

проповідництво (XI-XIV ст.); в) гуманістичне проповідництво (XIV-XVI ст.). Третя, або новітня, доба проповідництва (XVI-XX ст.) в різних країнах Європи й на Україні.

Ось схема, яку бажаю вам коротко пояснити й для вашої загальної освіти подати. Оскільки підручників для цієї переважливої теми в зручному для нас виді ми не маємо, доводилося мені користуватися різнорідними джерелами, складаючи цей короткий конспект, тому прошу вас: нехай кожний особисто зробить собі нотатки, вивчить подані тут схеми й поняття.

Отже, переходимо до першого пункту історії проповідництва.

1. Бесідництво у стародавньому світі

В цьому короткому нарисі візьмемо до уваги історію духовного бесідництва або проповідництва. Не маємо наміру розглядати тут історію світського бесідництва. Зі світських згадаємо тільки двох найбільших бесідників ще поганських часів, а саме Демостена і Цицерона. Обидва вони прославились тим, що їхні бесіди пильно читали й наслідували християнські проповідники усіх часів.

Демостен (384-322 до Хр.) втішався загально славою найбільшого бесідника стародавнього світу. Для його слава вповні заслужена. Демостен був гарячим патріотом, пристрасним оборонцем свободи свого народу, справедливості й громадянських чеснот. Своїми бесідами проти царя Македонії Филипа, а в подальшому бесідами з т. зв. олімпійцями та іншими, подав він найкращі зразки патріотичного бесідництва. В своїх промовах визначався він силою й глибиною думки, непереможною діалектикою й послідовним прямуванням до поставленої мети. Стиль Демостена - живий, витончений, багатий на образи й стилістичні прикраси. При цьому він дуже простий, без зайвої штучності й сентиментальності. Знавці бесідництва закидають йому часті повторювання й млявість у почуттях.

Цицерон Марк Туллій (106-43 до Хр.) належить до найбільших бесідників стародавнього Риму. Демостен прославився патріотичними бесідами в обороні свого народу, а Цицерон залишив безсмертні взірці бесід захисника. Сьогодні ми їх назвали б адвокатськими. Крім того, в своїх бесідах порушував він політичні питання свого часу. Цицерон відзначався подивугідним багатством висловів. Він чудово володів всіма засобами людської мови. В нього вона - це невичерпний і нестримний потік. Сильним був особливо у почуттях. Прекрасно знав людську психологію й свого слухача. Був мистцем у застосуванні засобу доброго ставлення аби здобути при-

хильність людських сердець, але часто повторювався. Знавці бесідництва також і йому закидають, що часто був пустословом, любив відбігати від теми, часто самого себе звеличував й надто пристосовувався до аудиторії.

2. Поділ проповідництва за часом

Історію проповідництва поділяють на три доби, а саме:

1. Старовинна, або доба свв. Отців (I-VII ст.)
2. Середньовічна (VII-XVI ст.)
3. Новітня (XVI-XX ст.).

Кожна доба, у свою чергу, поділяється на періоди. Ці поділи не є довільні, а мають підставу в самому розвитку проповідництва, що в різні проміжки часу проявляє свої специфічні й характерні риси.

Як додаток до загальної історії гомілетики, подамо також короткий нарис розвитку проповідництва на українських землях. На жаль, за браком джерел, можемо довести історію українського проповідництва лише до кінця XVII ст.

II. ДОБА СВЯТИХ ОТЦІВ

Доба свв. Отців має для розвитку церковного бесідництва величезне значення. Після Св. Письма, твори свв. Отців - найвизначніше, найпевніше й найбільше джерело церковного бесідництва. В першу чергу твори свв. Отців є найвизначнішими свідками церковного передання, традиції, що в Католицькій І Церкві, після Св. Письма, вважається найважливішим джерелом пізнання християнського віровизнання. Крім цього чисто богословського моменту, свв. Отці були визначними бесідниками й залишили по собі взірці християнського проповідництва і щодо змісту, й щодо форми. Тому дуже важливо пізнати й скористатись з проповідницьких творів свв. Отців.

Добу Отців Церкви можна поділити на:

- а) Період апостольських отців й апологетів (I-IV ст.).
- б) Золотий період свв. Отців (IV-V ст.).
- в) Період наслідування свв. Отців (V-VII ст.).

1. Період апостольських Отців й апологетів

Під апостольськими Отцями розуміємо тих Отців, що жили й діяли безпосередньо після свв. Апостолів. Деякі з них були навіть учнями самих Христових Апостолів, або їхніх безпосередніх наступників. Апологетами називаємо церковних письменників II-III ст.

1) До апостольських Отців належать: св. Климентій Римський (†100), св. Ігнатій Антіохійський Богоносець (†117), св. Полікарп Смирнський (†155).

Апостольські Отці у своїх писаннях і проповідях визначались простим, невишуканим стилем. Не помічаємо в їхніх проповідях впливів світського бесідництва. Метою їхніх повчань було пояснити Св. Письмо, і то дуже стисло, без допомоги філософії чи засобів риторики.

2) Апологети II-III ст. - давньохристиянські письменники, які продовжували діло апостольських Отців. Вони також головну увагу звертали на виклад Св. Письма, але їхні писання мають апологетичний характер, тобто вони відстоюють правди християнської віри проти закидів поган, жидів і різних християнських єретиків чи сектантів того часу. В їхніх писаннях натрапляємо вже на часте вживання філософії й риторичних засобів. До найславетніших апологетів належать: св. Юстин (†165), св. Іринеї (†204), Лактанцій, Климент Олександрійський (†215), Тертуліян (†245), Оріген (†256), св. Кипріяні (†258).

2. Золотий період Святих Отців (IV-V ст.)

Починаючи від кінця III ст. християнська віра значно поширюється в тодішній Римській імперії. Незважаючи на переслідування, вона зміцнюється й 313 року цісар Костянтин Міланським едиктом дозволяє вільне її сповідання. Зі зростом Церкви чисельно знижується якість, якщо можна так сказати, християн. В той час виникають великі ересі, що стрясають цілим тодішнім християнським світом. Крім того, первісний запал і ревність, що відзначали християн у перші століття, починають слабнути і згасати. Всі ці обставини примушували церковних мужів протидіяти, вживаючи для цього засобів людської мови. Власне в ті часи народжується церковне бесідництво. Боже Провидіння покликало тоді для добра Церкви цілий ряд визначних мужів, відомих загально під назвою Отців Церкви. До-

ба Отців Церкви - це не тільки час розвитку богословської думки, визначення християнських правд-догм, але також і золота доба християнського проповідництва. Святих Отців звичайно поділяють на східних і західних.

Отці Церкви на Сході: св. Атанасій (†371), св. Василій Великий (†379), св. Єфрем Сирійський (†379), св. Кирило Єрусалимський (†386), св. Григорій Назіянський (†389), св. Іван Золотоустий (†407).

Св. Атанасій в своїх писаннях відзначається чіткістю й простою думки та багатою уявою. Св. Василій у своїх бесідах змістовний, точний і зрозумілий; крім того, він - добрий психолог й вмів по-мистецьки застосовувати правди віри до людського життя. Св. Єфрем подібний у своїх писаннях до св. Атанасія. У своїх думках він глибокий, поетичний. Св. Григорій з Назіянсу перевершує всіх дотепер названих Отців і бесідників красномовністю, запалом, поетичним зльотом, але часто грішить надто вишуканим стилем.

Св. Іван Золотоустий безперечно найбільший бесідник серед усіх бесідників Сходу. Вже саме його прізвище «Золотоустий» було йому дане за чудові бесіди. Ціла його письменницька спадщина - це саме його проповіді (гомелії). Може він й не дорівнював св. Григорієві щодо мистецтва й краси стилю, проте з точки зору живості, зрозумілості й популярності проповіді Золотоустого між проповідниками ще й сьогодні стоять на першому місці. Він не змагався за вишуканий стиль, а звертав головну увагу на зміст. Його проповіді промовляють до розуму, а ще більше до серця. Св. Іван Золотоустий був глибоким знавцем людської душі. Добре знав свого слухача й відповідно до цього добирав підмет й спосіб своєї проповіді. Його мова - виразна, образна, відзначається багатством думки. Прегарно вмів пояснювати й застосовувати Святе Письмо. Та може найбільша його заслуга в бесідництві полягає в тому, що він навіть найскладніші богословські питання й проблеми вмів подати слухачам у приступній, популярній формі.

Проповідницька спадщина св. Івана Золотоустого надзвичайно багата. Ніхто з свв. Отців не залишив по собі такої кількості проповідей, як він. Серед його проповідей віднайдемо розмаїті: ексегетичні, паренетичні, принагідні, святкові, панегіричні та догматично-полемічні. Між гоміліями Золотоустого перше місце беруть ексегетичні проповіді. Поясненню Св. Письма присвятив Золотоустий понад 640 проповідей. Це гомілії до Старого та Нового Заповітів. Св. Золотоустий був рідкісним й подивудідним знавцем Святого Письма. Звичайно пояснює він Св. Письмо в буквальному значенні. Між гоміліями до Старого Заповіту належить згадати 76 гомілій на Книгу Буття, як також гомілії на псалми. Новий Заповіт пояснював Золото-

устий в гоміліях на Євангелія за Матеєм, за Іваном та на листи св. Павла. Між принагідними проповідями відомі т. зв. науки про статуї, з нагоди заворушень в Антіохії 386 року, а зі святково-панегіричних слід згадати проповіді на господні свята.

Знавці гомілетики закидають проповідям Золотоустого те, що вони занадто довгі, неоднородні щодо змісту й невпорядковані. Однак треба пам'ятати, що святий не виголошував тематичних проповідей, але здебільшого дотримувався Св. Письма й пояснював його в приступній й легкій тодішнім слухачам формі. Тому він не обмежував своєї свободи чітким логічним впорядкуванням матеріялу, ані жодними приписами шкільної риторики.

Отці Церкви на Заході: св. Амврозій (†397), св. Єронім (†420), св. Августин (†430), св. Лев Великий (†461).

Св. Амврозій відзначається спокійним, простим і сердечним стилем. Взорується на св. Василієві. Про силу його вимови свідчить хоча б той факт, що коли говорив він про дівоцтво, то матері замикали по домівках своїх доньок, щоб ті не вступали до монастирів.

Св. Єронім добре знав і чудово пояснював Св. Письмо. Стиль його палкий і живий. Однак він не проповідував тільки усно, бо залишив свої гомілії на письмі. Лишив він по собі також 59 гомілій догматичних і політичних.

Св. Августин - найславетніший між Отцями Церкви Заходу. Він також між ними - найбільший бесідник. Його проповідницька спадщина дуже велика. Він, за плідністю, посідає друге місце після Золотоустого. Св. Августин написав гомілії на псалми, до книги Йова, до книги Буття, до Нагірної проповіді Христа й до Євангелія за Іваном. Крім того залишив різні проповіді морального змісту. Св. Августин майже дорівнює Золотоустому числом і різноманітністю проповідей, однак не має бесідницького хисту св. Івана. Проповіді св. Августина переважно короткі, глибокі своїми думками й логічно послідовні. Однак вони мало популярні. Стиль св. Августина прегарний, але подеколи проповіді його задовгі. Св. Августин залюблявся в абстракціях, риторичних фігурах, не любив уживати прикладів й мало робив практичних стосувань до життя слухачів. З цієї точки зору він - антипод Золотоустого.

Св. Лев Великий залишив нам 96 проповідей переважно на неділі й різні свята літургійного року. Його проповіді назагал короткі, змістовні, написані в класичному стилі. В них мало спекуляцій, проте багато глибоких почуттів й морально-душпастирських повчань.

3. Наслідкування Святих Отців (V-VII ст.)

Починаючи від середини V ст. християнське проповідництво не має вже визначних представників, що могли б дорівняти св. Іванові Золотоустому або св. Августинові. У V-VI ст. жили і діяли, щоправда, визначні Отці Церкви, однак на ниві проповідництва не дали вони багато нового й оригінального. Проповідники цих століть здебільшого наслідують і за формою, й тематично своїх великих попередників. Це треба сказати не тільки стосовно проповідників на Сході, але ще більше, стосовно проповідників на Заході.

1. Проповідництво на Сході

Між проповідниками цих двох століть на Сході згадаємо св. Кирила Олександрійського (†444), св. Прокла (†446), св. Теодорита (†454), Геннадія (†471). Згадані проповідники не відзначались глибиною думки чи оригінальністю. Вони мали схильність до спекуляцій й до полеміки, спричиненої тодішніми ересями. Їхні проповіді часто сухі, нежиттєві й повні риторичних прикрас. Багато в них блискучих висловів, рясних слів, красномовних зворотів, але мало щирості й чіткості в думках. Переважна тематика їхніх проповідей - марійська.

2. Проповідництво на Заході

У тому самому часі на Заході прославилися такі проповідники: св. Петро Хрисолог (†458), св. Кесарій Арельський (†542), св. Фульгенцій (†553), св. Григорій Великий (†604). Св. Петро Хрисолог лишив по собі 176 проповідей, з яких в дійсності не всі автентичні. Вони короткі, риторично живі, повні почуття. Він здебільшого наслідував св. Івана Золотоустого. Св. Кесарій був добрим проповідником для простолюддя. Взурувався переважно на св. Августина, переповідаючи його проповіді у більш приступній формі. Залишив близько 150 проповідей, які часто приписують св. Августинові. Св. Фульгенцій вливав у проповіді глибокі думки, але його проповіді складні й малозрозумілі. Св. Григорій Великий посідає найвизначніше місце серед західних проповідників цієї доби. Його спадщина - 40 гомілій на євангельські зачала й 22 гомілії на книгу пророка Єзекиїла. Гомілії Григорія Великого відзначаються простою, а при цьому малозрозумілі щодо змісту. Багато з цих гомілій увійшли до римського часослова-бreviарія, як читання. Св. Григорій

подібний до св. Івана Золотоустого щодо знання людської душі й у практичному використанні Св. Письма.

III. СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПРОПОВІДНИЦТВО (VII-XVI СТ.)

Зі смертю св. Григорія Великого в історії церковної літератури закінчується патристична доба. На Сході вона продовжується ще до смерті св. Івана Дамаскина (†749). Наступну добу називають звичайно середньовічною.

В цей період зазнають значних змін політичне і церковне життя, як на Сході, так і на Заході. Насамперед згадаємо про великі політичні зміни, спричинені навалами й переселенням т. зв. варварських народів. Формуються нові держави, виникають нові народи, Європу стрясають страхітливі війни, міжусобиці, революції. Занепадають наука й освіта. Приплив нових народів викликає потребу в нових місіонерах, які в своїх проповідях мусіли знизитися до рівня й способу мислення народів, серед яких проповідували. На плекання високого богослов'я бракує часу. Це також має негативний вплив на розвиток проповідництва як такого.

Коли пізніше настають спокійні часи, богословська наука переживає новий розквіт під впливом схоластичної філософії. Тоді на ниві проповідництва спостерігається нове відродження. Під впливом схоластики в проповідництві відновлюються форми, відомі ще в добу свв. Отців. Однак схоластика мала також негативний вплив на розвиток проповідництва.

Після відродження проповідництва в схоластичну добу, знову приходять до занепаду. Такий стан триває до Тридентського собору, тобто до середини XVI ст.

Беручи до уваги ці політичні й церковні обставини, середньовічну добу проповідництва можемо поділити на три періоди:

- а) Занепад проповідництва (VII-XI ст.);
- б) схоластичне проповідництво (XI-XIV ст.);
- в) гуманістичне проповідництво (XIV-XVI ст.).

Кожний з цих періодів має деякі притаманні риси, на яких зосередимо нашу увагу.

1. Занепад проповідництва (VII-XI ст.)

Причиною занепаду проповідництва у цей час були, як ми вже гадували, невідрадни політичні й релігійні обставини того часу, а насамперед занепад богословської науки як на Сході, так і на Заході. В цей час майже не зустрічаємо визначних й оригінальних проповідників.

1. На Сході

Причиною занепаду проповідництва стають ересі та внутрішні чвари у Візантійській Церкві. За останні п'ять сторіч не виникає на Сході жодного проповідницького таланту, що дорівнював би таланту Григорія Назіянського, Івана Золотоустого, Кирила Олександрійського, Теодорита. Проповідники на Сході не дають нічого нового. Вони повторюють те, що вже давно перед ними створили свв. Отці. Представниками проповідництва в добу занепаду були такі церковні діячі й письменники: св. Модест (†634), патріарх єрусалимський, св. Софроній (†638), патріарх єрусалимський, св. Герман (†733), патріарх царгородський, св. Андрій Критський (†720), св. Іван Дамаскин (†749), св. Теодор Студит (†826), Фотій (†897), царгородський патріарх. Проповідницька спадщина всіх цих церковних діячів та письменників - невелика. Св. Модест залишив одну гомілію, св. Герман - 9, св. Софроній - 10, св. Іван Дамаскин - 13, св. Андрій Критський - 40 гомілій. Всі ці гомілії мають переважно марійську тематику, деякі з них - панєгірики на господні свята й на свята святих. Св. Теодор Студит залишив проповіді для своїх монахів - т. зв. катехизи. Останнім проповідником цієї доби й, можливо, найвизначнішим був Фотій. Він написав близько сімдесяти гомілій та проповідей. Спільна риса всіх проповідників цього періоду - брак оригінальності, наслідування проповідей свв. Отців, схильність до штучного стилю й до полеміки.

2. На Заході

В цей час не виникло жодного проповідницького таланту. Духовенство в загальному стояло на дуже низькому богословському рівні. Проповідування Божого Слова було занедбане і церковні собори на Заході мусіли щоразу пригадувати про відповідальний священничий обов'язок навчання євангельських істин. Відомими про-

повідниками того часу на Заході були: св. Ісидор з Севільї (†636), св. Адельфонс з Толедо (†669), преп. Беда (†735), Алькуїн (†804), Рабанус Маврус (†857), св. Петро Дам'яні (†1017). Крім того, до проповідників зараховуємо місіонерів серед поганських народів - св. Колумбіяна (VII ст.) та св. Боніфатія (†755). В їхніх проповідях не знаходимо нічого нового, вони, в більшості,- переробки гомілій св. Августина, св. Лева та св. Григорія Великого.

В той час виникають на Заході т. зв. гомілярі, тобто збірки чи компіляції гомілій свв. Отців для практичного вжитку духовенства. Перші гомілярі укладено за ініціативою й наказом Карла Великого, який бажав піднести церковне проповідництво на високий рівень й дати душпастирям підручник, з якого могли б вони використовувати матеріали для опрацювання своїх проповідей.

Перший такий гоміляр творів Отців Церкви уклав Павло Варнефридський (†799), а доповнив його вчений Алькуїн. Подібний гоміляр видав також Рабанус Маврус. Завдяки цим гомілярям збереглося багато гомілій свв. Отців, які, може, були б пішли в забуття назавжди. Єдиним недоліком тих збірок було те, що їх написано латинською мовою, а тодішнє духовенство, в своєму загалі, латиною володіло недостатньо.

2. Схоластичне проповідництво (XI-XIV ст.)

Починаючи від XI ст. проповідництво починає підноситися зі свого занепаду. Причина відродження його - розквіт т. зв. схоластики, тому цей період також називають схоластичним проповідництвом.

Схоластика, насамперед - це філософсько-теологічна система, представники якої за допомогою розумування й засад здорової філософії пояснювали, захищали й обґрунтовували об'явлені правди християнської релігії. Отже, схоластика як така не має нічого спільного з проповідництвом. Але мала вона помітний вплив на проповідництво.

Головним завданням схоластики було дати поважну освіту священикам, виробити у них чіткі поняття, оцінки й докази щодо правд святої віри. Зрозуміла річ - це також мало додатковий вплив на спосіб, форму й зміст проповідницьких творів.

Під впливом схоластики в проповідництві починається нова ера. Як досі в проповідництві переважно вживались гомілії, тобто догматично-моральні пояснення зачал Св. Письма, так за часів

схоластики виникає власне проповідь, тобто бесіда з означеною метою й послідовним розробленням аргументів, збуджуванням почуттів з усіма вимогами риторики, тобто поділами й підподілами.

Крім того додаткового впливу схоластики на проповідництво, не можна замовчувати одну негативну сторону, яку спостерігаємо в схоластичному проповідництві. Тією негативною рисою було те, що проповідники головну увагу звертали на розум, на докази, на логіку, на поділи, однак, занедбували стиль, естетику слова. Проповідництво стає холодним і сухим.

Схоластика, як відомо, виникла на Заході, а на Сході мала вона незначне поширення, тому зосередимо нашу увагу на західному проповідництві. В той час на Сході - майже цілковитий застій не тільки в проповідницькій літературі, але взагалі в богословській. Схід переживає складні часи. Він стає займанщиною арабів, а опісля - турків-мусульман. Крім того, Схід пориває ієрархічні зв'язки з Римом й майже цілковито відмежується від Заходу та впливів Католицької Церкви.

На ниві богослов'я і проповідництва Схід впадає у крайній консерватизм. Він майже не виходить поза те, що створили свв. Отці та їхні безпосередні наступники. Це можна виправдати розпуском турками всіх богословських шкіл та утисками християн.

Найвизначнішими представниками схоластичного проповідництва були: св. Ансєльм Кантуарійський (†1109), св. Роберт (†1134), св. Вернард з Клевро (†1153), св. Домінік (†1211), Бертольд з Регензбурга (†1272), св. Бонавентура (†1274), св. Тома Аквінат (†1274), Петро з Блуа, блаженний Сузо (†1365), Іван Герзон (†1429). Між наведеними проповідниками св. Вернард, безперечно, посідає перше місце. Його бесіди повні святого вогню. Про Бертольда, францісканця з Регензбурга, треба сказати, що вмів говорити приступно й популярно. Він - найславніший місіонер християнського середньовіччя.

3. Гуманістичне проповідництво (XIV-XVI ст.)

Називаємо цей період гуманістичним, бо в проповідництві позначається вплив гуманізму як позитивний, так і негативний. В загальному цей період проповідництва вважається добою занепаду, або інакше кажучи, зникнення доброго смаку в проповідництві.

Відродження класичних наук у XIV ст. на Заході та студювання давніх поганських авторів, захоплення старовинним мис-

тецтвом, філософією, літературою, мітологією й історією Греції та Риму не могло не позначитись на богословських науках й на проповідництві.

Не тільки світські, але також і духовні вчені забажали виявити своє замилювання до стародавнього світу. А в царині богослов'я й проповідництва внаслідок цього - плекання мови й стилю, які були занедбані в часи схоластики. Так ось зовнішня форма починає брати гору над змістом. В проповідях щоразу менше вживають цитати зі Св. Письма, з творів свв. Отців. Проте в них часто зустрічаємо цитати грецьких філософів Платона, Арістотеля, оповідання й порівняння грецької та римської мітологій. Христос і святі порівнюються часто з поганськими богами. Проповідники принижують поважний зміст Божого Слова вигаданими байками, дотепами, оповіданнями. Дбання про гарну мову й блискучий стиль стає важливіше від самого змісту проповіді. В той час зароджується т. зв. панегіризм, тобто надмірне вихвалювання святих. Проповіді стають дуже довгі, неповажні. До найкращих проповідників гуманістичної доби належать великий місіонер св. Вікентій Феррері (1356-1419), св. Вернардін з Сієни (†1444) і св. Іван Капістран (1386-1456). На кінці гуманістичного періоду, тобто на переломі XV та XVI ст. у проповідництві спостерігаємо ще одну негативну рису, а саме спрощення стилю. Саме в ті часи моральність значно занепадає, навіть в духовних колах. Крім того народжуються ересі Віклефа й Гуса, які підготували ґрунт для протестантизму.

Проповідники тих часів залюблюються у політичних памфлетах на своїх противників. При тому вони часто вживають простацькі слова й оповідання. Таке зіпсуття смаку й здорового глузду в проповідництві охопило проповідників на терені Німеччини, яка була головним осідком протестантизму, релігійних суперечок і полеміки.

IV. НОВІТНЄ ПРОПОВІДНИЦТВО (XVI-XX СТ.)

Новітня доба проповідництва починається від Тридентського собору (1545-1563). В історії Церкви має він особливе значення, бо став початком відродження в Католицькій Церкві у різних галузях духовного і церковного життя, не виключаючи також і проповідництва.

До відродження й пожвавлення проповідництва спричинилося в першу чергу спасенне рішення Тридентського собору про виховання клиру в семінаріях. Пізніше цей собор дав суворий наказ душпастирям проповідувати під час Літургії щонеділі і кожного свята.

Безперервні напади протестантів на науку Католицької Церкви примушували католицьких душпастирів до оборони. В ті часи Боже Провидіння, наче до боротьби з потестантами, покликає до життя нові чернечі чини - ісусовців, театинів, капуцинів, ораторянів, що починають плекати й високо розвивати проповідництво, як один з головних засобів успішної боротьби з протестантами.

В цей період проповідництво стає всебічним, тобто не обмежується до гомілій, панегіриків, як у період свв. Отців, ані до виключно тематичних проповідей, як це було в період схоластики, а охоплює всі роди й форми проповідництва. В проповідях спостерігається більше посилань на Св. Письмо, глибше використання творів свв. Отців. Зміст проповідей стає поважнішим, догматично змістовнішим. Найбільш розквітло проповідництво в таких католицьких країнах як Франція, Італія, Іспанія, Польща. В інших країнах проповідники переважно наслідували чужі проповіді.

1. Проповідництво у Франції

У Франції на ниві проповідництва найбільш прославилися Боссюе (1627-1704), Бурдалю (1632-1704), Фенельон (†1715), Мас-сільон (†1749). Всі ці чотири проповідники вважалися класиками модерного проповідництва, тому про них треба оповісти децто більше.

Жак-Бенін Боссюе (Bossuet Jacques-Benyhne) був єпископом у Мо. Він разом зі св. Іваном Золотоустим і св. Августином належить до найбільших проповідників Вселенської Церкви. Він - геніальний бесідник. Відзначився надзвичайно глибокими думками. У кожній своїй проповіді намагався сягнути глибин. Він вмів говорити високо й піднесло навіть про найзвичайніші речі. Його мова багата, оригінальна, велична, гарна, насичена образами. Крім небуденного проповідницького таланту проповіді Боссюе виявляють його начитаність, докладне знання Св. Письма, творів свв. Отців, головно св. Августина й інших церковних письменників. Архитвори його проповідницького генія - погребальні бесіди, бесіди про єдність Церкви, про таїни св. віри, панегірики, в яких звеличуються св. Йосиф та свв. апостоли Петро і Павло.

Ісусовець Люї Бурдалю був майстром форми. Його проповіді - класичні зразки риторичної обробки теми. Він промовляв до розуму. Його логіка - переконлива, поділи - чіткі, тема - послідовно розгорнута. Все, що лише відповідає його задумові, він включає до проповіді, тому його проповідь, так би мовити, - зразок прекрасної архітектури. Не відзначався Бурдалю високим поетичним зльотом, уникав надмірних риторичних прикрас, у своїх почуттях був спокійним, стриманим та поміркованим. Був він також і добрим психологом, умів живо викладати й втримувати слухача в напруженні. Його проповідницька спадщина дуже велика. Він залишив чотири томи недільних проповідей, три томи постових, два томи принагідних і панегіричних, один том життя Ісуса Христа і Пречистої Диви Марії. Проповіді Бурдалю корисні для студентів риторики, які бажають вивчати розподіл і композицію матеріалу в проповідях.

Єпископ Фенельон Франц не залишив по собі багато закінчених проповідей, переважно - нариси, але, не зважаючи на це, він належить до числа найвизначніших бесідників. Головне завдання його проповідей - виправлення звичаїв. Він був практичним, вмів зворушувати своїм природним невідробленим патосом, ніжно грати на найтонших струнах людського серця.

Єпископ Жан Массільон, як і Фенельон - переважно мораліст. Його патос і ревність на славу Богу дорівнюють ревності старозаповітних пророків. Массільон, мабуть, найкращий психолог серед французьких бесідників. Найбільше промовляв до серця й почуттів. Багато знавців проповідництва ставлять Массільона понад Бурдалю й навіть понад Боссюе. Був майстром у використанні Св. Письма. Його мова - дуже образна, стиль - повний риторичних прикрас. З точки зору догматики він не такий глибокий як Боссюе і Бурдалю. До його найславніших гомілетичних творів належать проповіді на Великий піст і передсвяття Христового Різдва.

Крім цих найбільших майстрів проповіді у Франції, треба тут згадати й інших визначних проповідників, як Лежина, Тексіє, Ляфіто, Бридена, Маккарті. Крім того прославилися своїми конференціями Фрессіну, Лякордер, Равіян, Фелікс, Монсабре та інші.

2. Проповідництво в Італії

Сенері - один з визначних проповідників, головню щодо місій серед простолюддя в 1694 році. Він дуже дбайливо підготовляв свої проповіді. Ідучи за прикладом свв. Отців, головну увагу звертав на докладне пояснення Св. Письма. Сенері був незрівняним майстром

притягнути увагу слухача. В його проповідях відчувається апостольська ревність, простота, сердечність і любов. Після його проповідей багато людей наверталось й покидало своє грішне життя.

З італійських бесідників, крім Сенері, заслуговують на окрему згадку Бордоні, Вентура, Августин де Монтефельтро.

3. Проповідництво у Німеччині

Німецьке проповідництво цієї доби перебуває цілковито під впливом французького й не дорівнює йому ані щодо змісту, ані щодо форми. Велику славу своїми проповідями здобув на кінці XVIII ст. Авраам а Санта Клара, капуцин. Він відзначався мистецтвом полеміки, іронії й дотепністю.

Окремої згадки заслуговують такі проповідники як Гунольт, Шнайдер, Сайлер, Гіршер, Кепплер та Кеттелер. Два останні автори відомі також як теоретики проповідництва.

4. Проповідництво в Польщі

В XVI ст. розпочинається в Польщі золота доба проповідництва. Велику заслугу в цьому мають помісні собори, що на проповідування Божого Слова звертали окрему увагу. Польське проповідництво XVI ст. позначається щирою побожністю, простотою й апостольським духом. Проповідники відзначаються простим і популярним стилем, логічністю викладу, глибоким знанням Св. Письма й творів свв. Отців, догматичною змістовністю й чималим патріотизмом.

Найвизначнішими представниками «золотої доби» польського проповідництва були: Мартин Бялобжеський, Станіслав Соколовський, Станіслав Карнковський, Якуб Вуек, Петро Скарґа та Фабіян Бірковський.

Починаючи від XVII, а особливо від XVIII ст., у Польщі помітне зникання проповідницького смаку. В проповідництві переважають панегіризм, флоридизм, макаронізм. Під панегіризмом треба розуміти надмірне вихвалювання святих, фундаторів і добродіїв монастирів, королів, магнатів і взагалі впливових людей. Під флоридизмом розуміємо надмірне залюблення у дивних зворотах, образах, дотехах тощо. У проповіді просякають веселі анекдоти, жарти, дотепи, гумор, негідний проповідництву.

Макаронізм означає нахил вживати в проповідях цитати чужими мовами, нагромадження всіляких відомостей з різних галузей людського знання, уживання вигаданих і дивовижних прикладів, пересад з надмірною балакучістю. Представники цього зманірованого напрямку проповідництва у Польщі: Яків Ольшевський, Каспер Дружбицький, Олександр Льоренцевич, а особливо Тома Младзеновський.

Серед визначних польських проповідників XVIII-XIX ст. назвемо також Антона Янішевського, Станіслава Конарського, Івана Павла Воронича, Єроніма Кайсевича, Йосипа Пельчара та Й. Більчевського.

V. ІСТОРІЯ ПРОПОВІДНИЦТВА НА УКРАЇНІ

Щодо історії проповідництва на Україні треба зауважити, що й досі в цьому напрямі жодний наш історик професійно не заглиблювався. Про наших проповідників і проповідництво знаємо хіба що з загальної історії, або з історії української літератури. Правда і те, що навіть найкращі й найповніші огляди проповідей, що їх зробили історики й літератори, не задовольняють нас хоча б тому, що вони не написані фахівцями гомілетики і тому слабо відрізняють окремий жанр, стиль і форму церковної проповіді.

Проте російська література може похвалитися кількома працями з історії проповідництва й численними та цінними монографіями. Ці твори для нас дуже важливі та цікаві, бо власне там знаходимо проповіді самих майже українських проповідників старої Русі. Завдяки виданню цих творів ми можемо робити розшуки для нарису історії українського проповідництва, а зокрема для першої доби (див.: о. д-р Я. Левицький, *Перші українські проповідники та їхні твори*, «Богословія», Львів 1930).

В основу української культури, літератури, а разом з тим і християнства та християнського проповідництва, лягло три культури: чорноморська, візантійська та болгарська.

Чорноморська культура формувалася під час т. зв. «чорноморсько-дунайської доби» IV-IX ст. Ця доба відіграла значну роль в суспільному й культурному розвитку українського народу. Під час першого тисячоліття християнської доби відбувався нестримний переселенський рух українців, чи тогочасних антів, на чорноморське

узбережжя, на долішні Дунай і Дністер, простягаючись до Ілірії, Тракії, на землі від Йонійського моря до Царгороду, в Еладу і Херсонес, де вони осідали, не втрачаючи зв'язків зі своїми братами на півночі.

Чорноморська культура складалася переважно з елементів геленістичних та римських, зазнавши також чимало впливів єгипетських, сирійських, індійських, іранських, перських, слов'янських та інших. Додаються тут, як завжди, елементи юдейські.

Українські переселенці на чорноморському узбережжі зустрілися з розвиненою та різномодною культурою. Від цієї культури прийняли вони військову організацію, мали можливість пізнати різні вірування, а насамперед християнство, яке боролось з тогочасними ересями такими, як аріянство, несторіанство, маніхейство, балканське богомольство.

На кінці IX ст. на чорноморське узбережжя вдерлися печеніги. Населення Причорномор'я було приневолене посуватися на північ та на захід. Українські колоністи з Причорномор'я здебільшого поверталися в краї своїх предків. З собою вони несли в українські землі й свої культурні надбання. На ґрунті цієї чорноморсько-дунайської культури розвивається пізніше культура київська IX-XIV ст.

Крім чорноморської культури, хоча в значно меншому ступені на формування культури Київської Русі позначається вплив норманської варязької культури.

В конкуренції вір і культур київські правлячі верстви віддали перевагу не варязькій, а чорноморській, візантійській культурі й Церкві.

Що таке візантійство й візантійська культура? Візантійство - сукупність церковно-державних рис, що їх зустрічаємо на території Візантійської імперії. Візантійство постало й розвинулося внаслідок змішання християнізованого східного геленізму, християнізованого романізму й юдейської та перської культур з деякою домішкою слов'янських та германських елементів. Під впливом цих чинників розвинулися на Сході питомі принципи життя, з перевагою геленізму, які й витворили те, що в науці називається візантійством (В. Соколов. *Византизм*. «Нива» 1905, с. 578; А. Самов. «Візантія». *Енциклопедический Словарь*, т. VI, Спб. 1892, с. 251).

Істотною прикметою візантійства є боротьба різних народностей, яких у Візантійській імперії було дуже багато, за політичну зверхність. Характерна риса візантійства - відсутність закону про успадкування престолу. Доля імператорів лежала в руках народу й

війська. Основою візантійської держави була ідея авторитету, яка часто наближалася до автократизму й деспотизму.

На церковно-релігійній ниві візантійство характеризує тісна злука держави й Церкви, хоча юридично ці установи одна від одної були незалежні.

Врешті ознакою візантійства є живе відношення суспільності до релігії й до богословських наук. Через те ціла візантійська культура просякнена глибокою релігійністю, що впливала на ті сусідні народи, що були у стосунках з Царгородом.

Час візантійства тривав в загальному від IV до XII ст., опісля візантійство поступово слабне й зазнає остаточного занепаду в XV ст.

Висока візантійська культура мала вирішальний вплив на цілий слов'янський Схід. Вона лягла в основу насамперед культури південних та східних слов'ян - болгарів, українців, росіян. Культурна асиміляція цих народів відбулася головною мірою за допомогою християнства. З християнською наукою йшли з Візантії до слов'ян твори грецької літератури й мистецтва чи безпосередньо, а чи й через болгарів і сербів.

Відомо, що святі Кирило й Методій та їхні учні переклали на слов'янську мову Св. Письмо, твори свв. Отців та літургійні книги.

1. Візантійське проповідництво

Візантійське проповідництво найбільш розвинулось в золотий період свв. Отців. Опісля більшість візантійських проповідників намагається наслідувати своїх попередників IV-ж ст.

Щодо змісту, проповідь візантійської доби віддзеркалює питомі риси грецької Церкви, її замилювання в догматичних міркуваннях, її надмірний консерватизм й недостатнє розуміння потреб народу.

Характерною рисою візантійської церковної проповіді є штучність. Вона простежується насамперед у вживанні текстів Св. Письма, які часто пов'язані з цілістю не природно, а лише для поширення думки. Неприродний стиль також характеризує і проповіді візантійської доби. Мова - вишукана, переповнена цитатами класиків, мітологічними образами, панегіриками, надміром риторичних фігур, недоречними діалогами, довгими реченнями. Немає в них розуміння духу історії.

Візантійські проповідники дуже милувалися у грі слів, гарних висловах, у неприродному патосі. Як у цілій візантійській літературі, так і в проповідництві заволодів майже неподільно формалізм. Трулянський собор (692) постановив виголошувати проповіді радше свв. Отців як проповіді власної тогочасної композиції.

2. Болгарська література і проповідництво

Золота доба болгарської літератури припадає на час панування царя Симеона (893-927). Завдяки ревній праці учнів св. Методія з'являються переклади творів візантійської літератури. Між іншими, перекладено також церковні проповіді й повчання, зокрема оригінальні, перероблені й імітовані проповіді Івана Золотоустого, Григорія Богослова, Василя Великого, Івана Дамаскина, Єпіфанія Критського, Кирила Єрусалимського, Єфрема Сирійця та інших.

З оригінальних болгарських проповідників відзначався Іван, екзарх болгарський, і Климент з Охриди. Екзарх Іван писав проповіді для освічених людей. Вони користувалися великою популярністю на цілому Сході. До наших часів збереглися шість його бесід. Климент з Охриди писав проповіді для простолюддя.

В X ст. болгарський нарід культурно й політично підпадає цілковито під вплив Візантії. Болгарські переклади літературних і проповідницьких творів Візантії стали літературною основою й формували культуру інших слов'янських народів, а серед них і нашого, однак, на Україні спостерігається також значний вплив західної літератури.

Історію проповідництва на Україні можна поділити на два періоди, а саме на проповідництво IX-XV ст. та XVI-XX ст.

3. Проповідництво на Україні у IX-XV ст.

Українське проповідництво у своїх витоках перебуває цілковито під грецьким впливом. І це зрозуміло, бо Русь-Україна прийняла християнство безпосередньо чи посередньо з грецького джерела. Першими місіонерами, проповідниками Слова Божого на слов'янських землях були святі Кирило і Методій, яких часто називають апостолами слов'ян. Вони переважно провадили місію на Моравії й Закарпатті. Щодо питання духовенства й поширення Євангелія на Україні, треба зауважити, що християнізація на Україні вимагала підготовки, катехизації народу, християнського віровчення,

вимагала певних обрядів і впорядкування церковного життя, по-давання святих таїн. Важко повірити, щоб в тому допомагали грецькі священники. Отже, місійний, культурний месіанізм греків треба виключити, особливо на початках. На перешкоді дії грецького місійного духовенства стояла мова. Спочатку йшлося про поширення християнства серед широких мас простого народу в Києві, в його околицях, а згодом - у цілій розлогій країні. Для цього необхідно було мати духовенство, яке знало б староукраїнську мову. Отже логічно можна ствердити, що перші проповідники, катехити наших предків були священиками інших слов'янських народів, християнізованих раніше. Ідеться тут насамперед про паннонсько-моравський край та про Болгарію. Найбільшим джерелом, звідкіля була можливість почерпнути християнські елементи, була християнська Болгарія, яка прийняла кирило-методіївське слов'янське християнство. Болгарські священики могли проповідувати киянам і українцям взагалі про Христа зрозумілою мовою й подати їм літургійні книги, які вони розуміли б. Духовна й церковна література молодшої Київської Церкви, що раніше виникла в Києві, має на собі дуже виразні болгарські сліди, рештки яких збереглися й до сьогодні в богослужбово-церковній мові українського народу та вросли в його душу.

Вже за Ярослава Мудрого з'являється чимало письменників між священиками і ченцями місцевого походження. Вони переважно поширюють твори грецьких письменників, переважно писання свв. Отців. Так виникають переклади творів св. Івана Золотоустого, св. Василія Великого, Григорія Богослова, Теодора Студита, Андрія Критського та інших.

Проповідницька література у перші століття християнства на Україні досить багата. Постають окремі збірки проповідей під загальною назвою «Золотоустий».

Київський митрополит Іларіон (†1051) - один з перших відомих нам українських проповідників. Від нього збереглася до наших днів святкова проповідь «Слово о законі і благодаті». Вона відзначається високим поетичним зльотом, уживанням риторичних прикрас, порівнянь, образів, метафор. Ця проповідь просякнена глибоким і щирим почуттям.

Св. Теодосій Печерський (†1074) - другий визначний представник українського проповідництва. До нас дійшли п'ять його наук: про терпеливість, про милосердя, про любов, про покору, про молитву та про відвідування церкви. В проповідях св. Теодосія помітні впливи писань св. Теодора Студита.

Св. Кирило Турівський (†1183), безсумнівно, - найславетніший проповідник староукраїнської, домонгольської доби. Його імені приписується багато проповідей, але деякі з них неавтентичні. В проповідях Кирила багато риторичних зворотів, афективності і драматичності. Він вмів гарно, риторично, а одночасно приступно пояснювати Св. Письмо. Часом його проповіді надто сухі, холодні, позбавлені теплого почуття. Кирило послуговувався, й досить невільно, грецькими взірцями, переважно проповідями Золотоустого, Кирила Єрусалимського, Григорія Богослова, Теодора Студита, Симеона Метафраста (Логотета) та інших. Він дістав ім'я «руського Золотоустого».

Володимирський єпископ Серапіон (†1275) - один з найвизначніших українських проповідників XIII ст. До нас дійшло п'ять його повчань. Всі вони короткі, драматично сильні. В них Серапіон згадує тогочасне лихоліття татарських набігів і ці випробування історії вважає карою Божою за гріхи народу, а саме забобони, жорстокість, пияцтво, гнів, ненависть тощо. У проповідях Серапіона простежується вплив візантійського моралізаторства.

Кирило Ростовський (†1262) - відомий у XIII ст. на Україні проповідник. Йому приписується авторство «Слова про небесні сили».

Окремо треба згадати безіменних авторів численних проповідей. Вони походять з різних часів. Звичайно їхні твори зустрічаються у збірках проповідей. Ці збірки відомі під назвами: «Пролог», «Золотоуст», «Торжественник», «Золотий ціп», «Ізмарад», «Маргарит», «Ізборник», «Златоструй» та інші. В цих збірках містяться також твори інших жанрів. У згаданих збірках, крім проповідей, зустрічаємо проповіді оригінальні, перекладені й наслідувані. Їхня тематика - розмаїта. Переважно - це гомілії на Св. Письмо, або моралізуючі картання за різні прогріхи і вади. Багато з цих проповідей приписувалось авторству св. Василія, Золотоустого та інших Отців Церкви. Найбільше таких збірок проповідей виникло в XIV ст. Деякі з них були призначені для проповідників, інші - для домашнього вжитку.

У XV ст., крім Григорія Цамблака, київського митрополита, автора 27 повчаючих і похвальних бесід на господні свята, не маємо жодного, відомого за іменем, визначнішого проповідника на Україні. Однак згодом виникають збірки анонімних проповідей. У XVI ст. були дуже поширені т. зв. «Учительські євангелія», тобто гоміліїні пояснення євангелій. Початок цим «Учительським євангеліям» поклав

Філотей, царгородський патріарх, а невдовзі їх було перекладено на старослов'янську мову.

4. Проповідництво на Україні у XVI-XX ст.

Докорінний переворот в українському проповідництві відбувається наприкінці XVI ст. Його причиною стає відродження свідомості й освіти, внаслідок релігійних суперечок, які викликало формальне поєднання ієрархії Київської Митрополії з Апостольським Престолом. З відновою католицької віри на Україні виникають нові духовні школи. Під впливом цих шкіл українське проповідництво принципово міняє свій характер й орієнтири.

До XV ст. українське проповідництво мало досить примітивні форми й обмежувалося майже виключно до гомілій. Релігійні суперечки, в свою чергу, внесли у проповідництво новий дух. Потреби часу й обставини життя помітно вплинули й на саме проповідництво. Значним було й те, що українське проповідництво все більше й більше визволялося від грецького впливу, який панував на Україні. Проте потрапляє під латинсько-польський вплив, оскільки переважна частина території України була на той час під польсько-литовською займаниною. Щоб захистити свій східний обряд тогочасні проповідники Української Церкви вживали ту саму зброю, якою користувалися їхні противники латинського обряду. На українському проповідництві позначається сильний вплив схоластики й гуманізму. Тогочасні наші проповідники багато почерпнули з польських зразків.

XVII ст. принесло багато визначних проповідників на Україні, як між католиками, так і між православними.

Іпатій Потій (†1613), київський митрополит, належить до найвизначніших проповідників тієї доби. Його «Проповіді й гомілії», видані друком в Супраслі 1674 року, виявляють автора великої вченості, ревності й красномовності.

Красномовністю також прославився Мелетій Смотрицький. Однак він не залишив по собі стисло проповідницької літератури, а в своїх полемічних творах таких, як «Апологія пелегриниці до країн східних», залишив перлини правдивого мистецького слова.

Степан Зизаній, член Віленського Братства, здобув велику славу своїми проповідями. Він був талановитим агітатором і в своїх проповідях завзято поборював тогочасних українських католиків.

Кирило Транквіліон Ставровецький 1619 року надрукував у Рахманові книгу «Учительне Євангеліє» зі збіркою своїх проповідей, в

основу яких поклав бесіди патріярха Філотя. Ця збірка написана малозрозумілою старослов'янською мовою, містить в собі кілька проповідей на неділі і свята.

До того самого типу проповідників належать Леонід Карпович, Захарія Копистенський та Лаврентій Зизаній Тустановський.

Найвизначнішими проповідниками другої половини бурхливо-го XVII ст. були Йоанікій Галятовський, Антін Радивилівський, Лазар Баранович. Всі ці проповідники перебували під сильним впливом схоластичного польського проповідництва.

Йоанікій Галятовський (†1688), ректор Київської Академії, був чи не найкращим стилістом серед українських проповідників того часу. Історики літератури кажуть, що в старовинній нашій проповіді головним завданням було дати лише повчання й не приділялося уваги й значення внутрішній побудові проповідей. Теорія схоластичної проповіді вчила вибирати тему проповіді, поділити проповідь на частини: вступ, виклад, висновки. Однак, як каже Галятовський, «богослов говорить про речі нестворені», звідси завдання проповідника - «речі нестворені пояснити речами створеними». Це, в свою чергу, вело до матеріалізації проповідей духовного світу, до ризикових алегорій і порівнянь, що принижують речі духовні, речі небесні. Галятовський 1659 року видав у Києві велику збірку проповідей «Ключ розуміння», яка видавалась тричі. «Ключ» складається з двох томів. Перший містить 32 проповіді на господні й марійські свята, а другий - 14 проповідей на свята святих. На кінці першого тому додав Галятовський коротке повчання про те, як має виглядати проповідь, під назвою «Наука, або спосіб укладу казання». Таким чином Галятовський став також і теоретиком гомілетики на Україні. В своїх засадах Галятовський пішов за приписами мови, що тоді були загально відомі на Заході, а також були предметом викладів в Київській Академії. У 1665 році Галятовський видав ще «Небо нове», збірку марійських прикладів і чудес для вжитку проповідників.

Проповіді Галятовського збагачені численними цитатами зі Св. Письма, Отців Церкви, церковних письменників, східних і західних, та численних проповідників. Це свідчить про начитаність Галятовського. Самі проповіді мають догматичний характер. Морально-повчального матеріалу дуже мало. Побудову проповідей здійснено за риторичними правилами. Багато в нього поділів і підподілів. Ідучи за духом часу, Галятовський на кожному місці намагається показати знання з різних галузей науки. Багато в проповідях дивакватості й штучності. Деякі проповіді сухі, схоластичні й без почуттів. Вони в загальному стоять на віддалі від життя. Мова проповідей Галятовського повна полонізмів, як і тодішня книжкова мова взагалі.

Антін Радивилівський (†1688), інший представник проповідництва тих часів, був ігуменом Миколаївського монастиря в Києві. У 1654 році Радивилівський став печерським проповідником. Проповіді його залишилися в двох друкованих збірках: «Городець Марії Богородиці», виданої 1676 року, в якій містяться проповіді на великі господні й богородичні свята та на свята визначних Святих цілого року, в тому числі князя Володимира, Антонія й Теодосія печерських; та друга, «Вінець Христов», видана 1688 року, де зібрано проповіді на неділі цілого року.

Проповіді Радивилівського менш догматичні, в порівнянні з проповідями Галятовського, й більш наближені до життя. Радивилівський хотів бути популярним, тому свої проповіді переплітав цікавими оповіданнями, прикладами, легендами. В них багато натяків на звичай часу і не бракує в них елементів народно-побутового характеру. Милувався в діалогах, у цитаннях і відповідях, був драматичним і образним в оповіданнях. Забагато в нього панегіризму, а полеміка його іноді прикра і лайлива. Великий вплив на Радивилівського мали проповіді Петра Скарґи та інших польських проповідників.

Лазар Баранович (†1693), єпископ чернігівський - третій головний представник українського проповідництва XVII ст. Він залишив дві збірки проповідей: «Меч духовний» (два видання 1666 та 1686 рр.), «Труби словес проповідних» 1(два видання 1674 та 1679 рр.). «Меч духовний» містить 55 проповідей на неділі й рухомі свята, а «Труби словес» містять 80 проповідей на дні святих і нерухоми свята. Проповіді Барановича - безбарвні. В них відчувається глибина думки, проте повно високих фраз і порожніх слів. Баранович був також автором панегірика «Благодать і істина» (1680), в якому звеличував царів Івана та Петра.

У XVIII ст. українське проповідництво занепадає. Причина цього - невідрадни політичні й церковні відносини як під Росією, так і під Польщею. Хвиля русифікацій і колонізації охопила тодішні українські землі. Під Росією взагалі зникає друковане слово, а під Польщею лишаються ще деякі прояви національно-культурної окремішності. Культурним центром в ті часи стає василіянський монастир у Почаєві. З монастирської друкарні виходить у світ багато видань для церковного і народного вжитку, а при тому також деякі збірки проповідей. У 1752 році виходить в Почаєві «Сімя слова Божого на ниві сердець человеческих сіянного». В цій збірці містяться проповіді почаївських ченців на неділі й свята цілого року.

У 1756 році з цієї самої друкарні виходить «Народовіщаніє ілі слово к народу католическому». Це - збірка місійних і катехичних проповідей василіянських ченців. В ній понад 270 прикладів, взятих з

різних попередніх збірок своїх та чужих, східних і західних. «Народовіщаніє» витримало кілька видань. Четверте й останнє - 1856 року. У 1794 році вийшла у світ з почаївської друкарні третя збірка проповідей під заголовком «Науки парохіяльния». Ця збірка була перекладом з польської мови. Переклад приписується василіяниніюві Ю. Добриловському.

5. Короткий огляд сучасного українського проповідництва

Отець Іван Величко, крилошанин, парох і проповідник у катедральному храмі св. Юра у Львові. Видав він при Ставропігійському Інституті у Львові дві збірки своїх проповідей. Одна з них побачила світ під заголовком «Слова Церковні на всі празники в році» 1870 року, друга - «Слова Церковні на всі неділі в році» - 1886 року. В другій частині цієї збірки приміщено також кілька наук на свята. Його проповіді, як сам автор пише у вступі, в загальному - короткі, щоб не втомлювати слухача. Стиль - живий, текст - переплітений цитатами зі Св. Письма, форма - проста, без спеціальних риторичних прикрас. Проповіді написані за правилами староукраїнського правопису.

Отець др. Юліян Пелеш, пізніший Станіславівський і перемиський єпископ (1845-1896), друкував свої проповіді в «Сіон Руський» (1871-1879), якого був співредактором. Це добре продумані нариси; в декотрих немало цитат зі Св. Письма, висловів Свв. Отців і прикладів. Тільки за 1871 рік «Сіон Руський» подав 62 проповіді Ю. Пелеша. В цьому журналі знаходимо імена таких галицьких проповідників: А. Торонський, Мих. Ганкевич, Мих. Малиновський, Єв. Сабат, Іван Бирчак, Станіслав Добранський і ін.

Коли 1870 р. «Сіон Руський» перестав друкуватися, нариси проповідей подавав «Душпастир» (1887-1898).

Отець Ігнатій Галька (1824-1903), парох львівської архиєпархії, видав 1884 року у Львові цікаву збірку наук на Великий піст і світлий день Воскресіння під заголовком «Великий пост і Світлий день Воскресенія по уставу Гр. Кат. Церкви - В письмах к другу». Свої науки пише у формі діалогу і розмови з другом, пояснюючи євангелія, апостоли, пісні паремії кожного дня Великого посту. Пояснення Св. Письма робить досить довільно. Не подає джерел наведених цитат, чим знижує вартість твору.

Отець Ларіон Гмитрик, гімназійний професор у Самборі, написав збірку 35 проповідей на рухомі і нерухомі свята літургійного року під заголовком «Празники подвижния і неподвижния», яка була

видана у Самборі 1893 року. В своїх коротких науках дає пояснення кожного свята з деякими практичними примітками або духовним застосуванням.

Отець д-р Іван Бартошевський (1852-1921), професор душпастирського богослов'я на теологічному факультеті Львівського університету, видав збірку недільних проповідей у двох частинах. Її заголовок - «Проповіді недільні для сільського народу». Перша частина надрукована у Львові 1892 року, а друга - 1893 року. Ці проповіді написані для простих людей, тому і стиль їхній - простий. Проте, ці проповіді збагачені цитатами зі Св. Письма, висловами свв. Отців, теологічними і моральними правдами. Збірка являє собою багатий матеріал для проповідника, а для вірних - добру книжку для духовного читання. Обидві частини містять близько 50 наук.

Отець Петро Білінський, парох із Зарваниці на галицькому Поділлі, видав дві збірки проповідей: першу, під заголовком «Десять заповідей Божих», - 1895 року і другу, проповідей на свята і неділі цілого року, в чотирьох частинах. Надруковано їх у Жовкві: першу - 1903 р., другу - 1904 р., третю і четверту - 1907 р. Проповіді цього автора дійсно вартісні. Білінський часто цитує Св. Письмо, наводить чимало прикладів, подає актуальні застосування для народу. Щодо форми, має добрі логічні поділи, стиль - простий, невишуканий, хоча проповіді дещо задовгі. З видань цього автора можна багато скористатись також і за наших днів.

Отець Теодосій Лежогубський (1869-1919) - світла постать між духовенством Галичини, що своїм талантом, інтелігентністю, патріотизмом, твердим характером та прикметами шляхетної душі зумів привернути до себе серця не лише духовенства, але й широких мас народу. Його, за проповідницький талант, називали «Золотостим». Лежогубський народився на Бережанщині, у родині священника, 23 січня 1869 року. Довголітній катехит і душпастир середньо-шкільної молоді у Львові, він був педагогом з Божої ласки. Його світлий розум, добра пам'ять, приємний голос, красномовність притягали увагу молоді та збуджували зацікавлення наукою. Богословські й частково правничі студії проходив о. Лежогубський при Віденському університеті. Прожив недовго, життя його згасло 27 березня 1919 року.

Сучасники Лежогубського стверджують, що він виголосив кілька тисяч проповідей і лише маленьку частину цих проповідей мав час конспективно записати, тому небагато їх дійшло до нас у закінченій формі. Тільки частина його проповідей, завдяки родині,

знайомим і видавництву ОО. Василян у Жовкві, побачила світ 1938 року.

Видані друком праці о. Лежогубського це: 30 проповідей на неділі та нерухомі свята, три цикли страсних проповідей для народу та шкільної молоді, 46 екзорт-наук для гімназійної молоді впродовж літургійного року, 11 надгробних слів, які свідчать нам про активну громадську діяльність Лежогубського, 24 проповіді та промови присвячені різним національним подіям. Це лише літературна спадщина перших двох десятиліть нашого сторіччя, що їх вдалось врятувати й видати друком через 18 років після смерті автора. Почерпнути з цієї спадщини можемо багато і сьогодні.

Отець Петро Дзедзик, довголітній душпастир по селах і містечках Львівської єпархії, був ревним, з Божої ласки, проповідником. Видав дві збірки проповідей, одну - недільних наук, під назвою «По думці Христової Євангелії» 1932 року, що містить 53 проповіді, та другу - під тою самою назвою 1933 року у Львові, що містить 31 науку на свята.

Проповіді о. Дзедзика - надзвичайно цінний вклад в скарбницю українського католицького проповідництва. Відзначаються оригінальним викладом наук, їхнім поділом. Теми - практичні, актуальні, популярно розгорнуті, переплетені прикладами та практичними застосуваннями. Притаманна риса його проповідей - стислість. В них відчувається натхненність і переконаність. Проповіді збуджують сильні почуття. Для прикладу подамо кілька назв: «Від колиски до домовини», «З Христом чи проти Христа», «Схаменіться каїнові діти». В його науках яскраво й виразно відбиваються всі болячки суспільного і приватного життя міжвоєнного лихоліття. У своїх проповідях о. Дзедзик атакує більшовизм, комунізм, атеїзм, релігійну байдужість, ненависть, захланність, себелюбство тощо. Вартість цих проповідей оцінило наше духовенство, тому видавець Ю. Гарастей перевидав їх фотолітом.

Єпископ Григорій Лакота (1883-1950), вікарій перемиської єпархії, видав у Перемишлі 1935 року збірку проповідей та промов під назвою «Принагідні науки і промови». Збірка ця містить 44 повчання, які відзначаються живим стилем, розумінням потреб народу, актуальністю тем, практичними застосуваннями.

Отець Петро Мельничук, довголітній душпастир і катехит, видав друком у Мюнхені 1955 року збірку своїх проповідей, під заголовком «Недільні проповіді». Збірка містить 59 наук на всі неділі літургійного року й на кілька великих свят. Автор, на початку свого твору, пояснює коротко також поняття риторики в розділі «Секрет доброї проповіді», ділячись цікавими спостереженнями.

Блаженніший Мирослав Іван Любачівський, довголітній душпастир, катехит і професор на американському континенті, а сьогодні - Голова і Батько Української Церкви, видав англійською мовою три збірки своїх проповідей. Перша збірка - це проповіді на неділі і свята цілого літургійного року, під назвою «Sermons for Sundays and Feastdays». Друга, під назвою «Sermons on the Commandments» - про десять заповідей Божих, третя - катехитичні проповіді на символ віри «The chief truths of the creed explained in sermons». Ці збірки були надруковані у Філадельфії накладом автора в роках 1956-1960. Вони вартісні тим, що мають добру філософсько-теологічну базу, яку автор в аргументації дуже практично і наочно розгортає. У своїх науках раціонально і переконливо розвиває аргументи. Цими проповідями можуть сміливо й упевнено користуватися початкові проповідники.

Отець Микола Угорчак, священник Української Автокефальної Церкви в США, видав добру збірку, під назвою «Проповіді на неділі і свята року». Побачила вона світ накладом Православної Церкви в Америці у Бавнд Брук 1959 року. Проповіді добре побудовані, стислі. Автор розвиває аргументи, подаючи практичне застосування.

Владика Володимир, архієпископ Української Автокефальної Православної Церкви в США, 1963 року видав у Бавнд Бруці цікаву «Збірку проповідей» недільних і принагідних. Ця збірка містить 44 науки. Вони - короткі, наочні, натхненні духом Божим і патріотизмом.

Отець Омелян Криницький у видавництві ОО. Василян у Жовкві, 1910 року, видав збірку повчань, під заголовком «Місійні проповіді о пиянстві і безстидності». У першій частині збірки «Про пиянство», в десяти повчаннях, автор вичерпуючи пояснює предмет, наводячи часто життєві приклади. В другій частині, «Про безстидність», так само в десяти повчаннях, в популярній і приступній формі подає добре опрацьований матеріал, присвячений шостій і дев'ятій заповідям Божим.

Отець д-р Ярослав Левицький (1878-1961) 1926 року у видавництві ОО. Василян в Ужгороді видав у трьох томах «Популярні катехитичні проповіді» для католицького народу. В першому томі - 81 проповідь «Про віру», в яких автор приступно, чітко і всебічно подає вичерпуючий матеріал про всі головні правди святої віри, подані в нікейсько-царгородському символі. В другому томі автор розглядає у 82 повчаннях науку про «Надію і любов». У першій частині, в 16 науках, пояснює молитву «Отче наш», а в другій частині, про любов, в 62 повчаннях розглядає заповіді Божі і церковні. В третьому томі, у 52 науках, подає вичерпний матеріал про «Благодать Божу і святі таїни».

Отець Мирон Коритко, парох в Холоїві видав добре опрацьовану збірку проповідей на евхаристійні теми під назвою «Хліб життя» у видавництві ОО. Василян у Жовкві 1927 року. Ця збірка, що включає 31 повчання, охоплює різні аспекти Пресвятої Євхаристії. На 463 сторінках друку подає декілька проповідей, в яких пояснюються прообрази Пресвятої Євхаристії у Старому й Новому Заповітах. У кількох повчаннях розглядається Євхаристія як жертва, опісля - як таїна і пожива для людських душ. Збірка цих проповідей може служити добрим посібником молодим проповідникам в різних обставинах, бо свята таїна Євхаристії - незмінна.

Отець Теодосій Галущинський (1880-1952), ЧСВВ, бібліст, видав цікаву збірку 52 роздумів і наук на недільні євангелія цілого року, під заголовком «Недільний дзвін». Вона вийшла друком у Львові 1932 року накладом Української Католицької Організації. Ця збірка відзначається коротким і чітким розподілом й вартісна тим, що подає вичерпний коментар євангельських повчань на кожен неділю року, що великою мірою може послужити сучасному проповідникові.

Отець Станіслав Гарасовський видав збірку катехитичних проповідей, ґрунтуючись на катехитичних повчаннях славного німецького проповідника і катехита о. Йогана Цольнера. Видана вона була в двох томах заходами видавництва ОО. Василян у Жовкві 1937 року. Ці проповіді - відносно короткі, мають чіткі поділи й фундаментально аргументовані.

Отець Микола Вояковський, плідний проповідник і письменник повоєнних часів, опублікував кілька збірок своїх проповідей. Перша вийшла друком у Філадельфії 1949 року, під заголовком «Проповіді на неділі і рухомі свята цілого року», а друга, під заголовком «Вселенная веселися», проповідей на неділі й свята різдвяного часу, 1967 року - у видавництві Ярослава Ліщинського, Скенектеди, Нью-Йорк. Отець Вояковський запланував нове поширене видання своїх практичних проповідей на неділі, рухомі та нерухомі свята цілого року, відповідно до трьох циклів. Ця збірка мала б бути видана у трьох томах. Перший том, під заголовком «Вселенная веселися», присвячений різдвяному циклу, що починається днем апостола Филипа й закінчується днем Стрітення Господнього. Цей цикл триває 80 днів, тобто 40 - перед Різдом і 40 - по Різді. Цей том, що маємо під рукою, містить 60 проповідей. Проповіді - стислі, сповнений любові до українського народу та його звичаїв, стиль - живий. Ця збірка безсумнівно послужить сучасному українському проповідникові.

Отець Кирило Лотоцький 1954 року в Йорктоні, Канада, в друкарні «Голосу Спасителя», видав збірку проповідей найкращих

проповідників з України, під назвою «Науки і читання на неділі і свята» Проповіді збірки поділені на три групи, а саме на неділі літургійного року, на дні святих та на різні нагоди. Проповіді цієї збірки популярні й легкозрозумілі пересічному слухачеві.

Отець Йосафат Ананевич, ЧОФ, 1955 року видав у Нью-Йорку 210 повчань під заголовком «Ціла наука Католицької Церкви в проповідях». В збірці подається кілька катехитичних повчань у формі проповідей. Проповіді - стислі, матеріал подано чітко й зрозуміло, з практичним застосуванням.

Отець Микола Іванів, ЧСВВ, у видавництві ОО. Василіяні у Прудентополі 1969 року видав збірку проповідей під назвою «Свята місяця». Збірка складається з шістьох частин: перша, в десятих проповідях, охоплює повчання про «вічні правди», в другій, в дев'ятих науках, розглядаються Божі заповіді, в третій, в сімох повчаннях, розповідається про заповіді церковні, в четвертій частині, у вісьмох науках, подається матеріал про святі таїни як джерело ласк, п'ята - містить п'ять т. зв. «станових» повчань, для чоловіків, жінок, юнаків, дівчат і дітей, шоста, прикінцева частина, містить чотири науки про Христа Чоловіколюбця, про Матір Божу, про взаємне прощення, про вічну нагороду.

У 1976 році, у Прудентополі, ОО. Василіянами була видана збірка проповідей М. Іваніва про Святі Таїни, п. н. «Ріки води живої». В цій цікавій збірці на 192 сторінках розгортається майстерним пером вправленого місіонера серед українських поселенців в Бразилії 32 проповіді.

У вид-ві ОО. Василіяні у Прудентополі 1986 року, з нагоди 50-річчя священства М. Іваніва, вийшла у світ глибоко змістовна книжка його авторства, під заголовком «Оце мати твоя», в якій на 175 сторінках подано 31 проповідь марійської тематики. В цих проповідях, коротких й глибоко змістовних, розповідається про всі старозаповітні прообрази Божої Матері. В них також затркуються важливіші моменти з життя Богородиці, у пов'язанні з марійськими святами.

Отець д-р Володимир Арвай 1973 року в Мюнхені, у видавництві «Християнський Голос» видав невеличку збірку 32 принагідних проповідей п. н. «жлях спасіння».

«Українська Духовна Бібліотека» видавництва ОО. Василіяні у Римі, в серії недільних радіомовлень з Ватикану, 1972 року видала 40 катехитичних проповідей різних авторів, п. н. «Символ віри», а 1976 року вийшли друком 50 повчань, під заголовком «Заповіді Божі й церковні». Дві згадані збірки - практичний посібник пояснення

головних правд віри, заповідей Божих і церковних для духовенства й вірних.

Отець Марко М. Дирда, ЧСВВ, в серії «Української Духовної Бібліотеки» видав збірку духовних радіомовлень, під заголовком «Бог, Церква і молодь». Збірка містить 69 коротких і практичних повчань для студіюючої молоді.

Отець Софрон Мудрий, ЧСВВ, 1970 року видав збірку проповідей з Ватикану, під заголовком «Недільна Благовість», що містить 58 наук на неділі цілого року. Ці науки характеризуються тим, що були укладені з розрахунком на невідомого слухача. Проповіді - короткі, не довші від 12-14 хвилин. Збірка служить, за думкою багатьох священників, джерелом нових думок та ідей для проповідника й вірних у наші дні.

Отець Клим Корчагін, ЧСВВ, в серії «Української Духовної Бібліотеки» видав збірку духовних роздумів над Євангелієм, під заголовком «Благовість спасіння», Рим 1975. У ній автор подає 70 добре опрацьованих духовних повчань, що спираються на найкращих учителів-екзегетів Святого Письма наших часів. У 1982 році у цій самій серії вийшла його друга книжка, п. н. «Добра новина». Це другий том збірки розважань над євангелією, в якій головним предметом є особа Христа, його постать, життя, наука й чуда. Автор з глибоким синоптичним передуманням Благовісті Христової на 308 сторінках цієї цінної книжки подає 69 роздумів, які ясністю думки, лаконічним живим стилем можуть добре послужити і світським, і духовним для кращого розуміння й пояснення змісту та значення євангельських правд.

У серії «Укр. Дух. Бібліотека» оо. Василіян видали ще декілька збірок проповідей: Д. Шимчій, «Дар Віри», Апостолес 1978; Ю. Катрій, «Пізнай свій Обряд», Рим 1982; Ю. Катрій, «Господи, навчи нас молитися», Торонто 1981; «Апостольські повчання на неділі» (Радіопрповіді), Рим 1986; «Тисячоріччя Українського Християнства» (Радіопрповіді), Рим 1990; І. Лужецький, «Дорога життя», Рим 1990; Ю. Катрій, «Божі заповіді», Рим 1991.

Отець Євген Мацелюх, довголітній катехит і парох, видав у США збірку своїх проповідей, написаних у приступному і популярному стилі. Його проповіді орієнтовані на сучасну українську еміграцію.

У 1984 році, у вид-ві УКУ св. Климента папи у Римі, на 284 сторінках друку, з'явилася багата збірка «Проповідей» о. д-ра М. Любачівського. Ця збірка включає 85 багатих за змістом проповідей на всі неділі й свята літургійного року. Вони свідчать про неабиякі

філософські, богословські та біблійні знання автора. У збірці кожний проповідник може знайти натхнення й цінні думки, які послужать йому для розважань і побудови своїх власних проповідей.

У 1990 році в тому самому видавництві з'явився другий том «Проповідей» М. Любачівського. У цій збірці, на 245 сторінках подано 77 проповідей - недільних гомілій, святкових та принагідних повчань.

Вид-во УКУ видало 1990 року ще одну книжку проповідей і розважань пера о. д-ра М. Любачівського, п. н. «Вірую в єдиного Бога». У цій збірці, на 340 сторінках, вичерпуюче й глибоко теологічно подано 71 катехитичну проповідь, в яких пояснюються 12 членів нікейсько-царгородського символу віри. До того ще подано 7 проповідей про Пресвяту Євхаристію й 3 принагідні проповіді.

Отець д-р Іван Фіголь, педагог і церковно-громадський діяч, довголітній катехит у гімназіях Коломиї в роках 1905-13, Станіславова у 1913-29 й Львова у 1929-33. У 1929 році Фіголь стає професором гомілетики й викладає у львівській семінарії та Богословській Академії. Іван Фіголь - автор недільних проповідей для шкільної молоді, п. н. «Екзорти» в 2-х томах, які з'явилися у Львові, й друге видання яких, п. н. «Проповіді для молоді», тобто духовні повчання на неділі й свята шкільного року, перевидано у Римі 1981 року видавництвом УКУ.

Примітка. Цей огляд видань і авторів української проповідницької літератури не є повним, ані вичерпуючим. Автор уклав його на підставі тих книг, які знаходяться в доступних нам бібліотеках українських установ в Римі. Багато проповідей різних авторів, які друкувалися принагідно у різних періодиках, часописах й гомілетичних додатках можна знайти на сторінках львівської «Ниви» й канадійського журналу «Логос».

Розділ II

ПРОПОВІДНИЦТВО

I. ВСТУПНІ ПОНЯТТЯ

1. Визначення бесідництва

Бесідництво - це мистецтво вживання слів, за допомогою яких промовець намагається переконати слухачів про речі потрібні для їхнього індивідуального, соціального чи надприродного добробуту.

Вивчення мистецтва бесідництва має два завдання. По-перше, спрямувати, виправити, вдосконалити і розвинути природні дарування бесідника, а, по-друге, подати деякі правила й закони розподілу й укладання різних промов, бесід, проповідей.

2. Завдання бесідництва та проповідництва

Бесідництво, в своїй істоті, має на меті оволодіти людським духом, оволодіти ним цілковито, невідклично. Поезія, музика, малярство, скульптура, архітектура своїми пластичними формами і своєю вимовністю унаочнюють ідею краси та втішають людський дух. Філософія обмежується тим, аби подати розумові якусь правду, а бесідник намагається переконати і не задовольняється, доки повною не оволодіє волею, а через волю - цілою людиною.

3. Види бесідництва

Стародавні красномовці розрізняли три види бесідництва:

- а) Деліберативна промова - переконування або відраджування;
- б) судова бесіда - обвинувачення або захист;
- в) демонстративна - різні типи навчання.

Сучасні бесідники розрізняють п'ять головних видів чи типів бесід, промов, проповідей:

1) Дидактичне бесідництво (навчальне) спрямоване на схилення волі до добра, апелює до розуму.

2) Сентиментальне бесідництво має головним завданням спонукати до добра й відвернути від злого. Вживається з нагод радісних або сумних подій, апелює до почуттів людини.

3) Політичне бесідництво вживається в урядових колах, спрямоване на досягнення суспільного добробуту.

4) Судове бесідництво зміряє до тріумфу справедливості, має завданням схилити волю суддів і публіки до правильного застосування закону.

5) Церковне бесідництво - святе змагання за узгіднення людської волі з волею Творця, щоб допровадити людину до її остаточної мети, того найбільшого добра і щастя, яким є Бог. Як судове бесідництво змагає до того, щоб затріумфувала людська справедливість, так церковне бесідництво змагає до тріумфу Божої справедливості.

Священне бесідництво одночасно є й дидактичним, бо навчає про Бога - першоджерела всякого знання. Воно є й сентиментальним і застосовується головню тоді, коли спогадуються дні різних святих, також з різних нагод таких, як хрестини, вінчання, похорон тощо. Воно - й соціальне, бо має на меті спільне добро всіх людей.

Мета священного бесідництва - продовжувати присутність Спасителя серед людей через Слово Боже. Спаситель живе між нами і діє посеред нас. Проповідництво, в своїй істоті - засіб, за допомогою якого душпастир, як авторизований відпоручник церковної ієрархії, навчає нарід про життя і науку Ісуса Христа.

II. ПРОПОВІДНИК

Промовець, в широкому значенні цього слова, - це обдарована людина, з розвинутими й вишколеними інтелектуальними, етичними й почуттєвими силами. Такий рівень досягається переважно студіями і вправами. Часто буває, що хтось цілком спонтанно, з необхідності стає оратором, в цьому випадку йдеться про бесідництво надприродне й принагідне. Бути бесідником означає бути правдиво досконалою людиною, яка цілим своїм єством горнеться до правди й справедливості, яка вміє правду зацепити в серцях людей, переконати їх у своїй правоті та спонукати їхню волю до діл, спрямованих до добра.

Бути проповідником Слова Божого означає ще більше. Це не означає бути лише бесідником, який навчає правд Божого Об'явлення. Проповідник - це людина Бога, якій священство надає й авторитету, й образу Божественного Вчителя, що казав: «Хто слухає вас, мене слухає» (Лк 10.16).

Бути священним бесідником, означає бути проповідником Божого Слова, бути правдивим священиком. Проповідник правд Божих - це той, хто відображає собою особу Христа Спасителя та навчає того, чого навчав Він. В ньому слухачі, вірні, мають заступника Христа, слугу Божого.

Проповідник Христовий, свідомий своєї відповідальної місії, повинен також дати відчуті своїм слухачам повну авторитетність слова Божого, яке проповідує, засвідчити його своїм переконанням, своїм життям.

Проповідник Божого Слова має поєднувати в собі два елементи: Божий і людський. Ці елементи мусять постійно співдіяти, щоб одного дня став проповідник людиною Божою, здатною переконувати й наверхтати, спричинятися до освячення й спасіння людських душ.

1. Якості проповідника

Св. Августин каже, що проповідник вчиться добре проповідувати не в університеті, не з книжок, але на колінах. Тим він хоче

сказати, що першою умовою успішної проповіді є зразкове життя проповідника.

Не виключається однак, що проповідник вже від природи мусить бути обдарованим деякими якостями моральними, інтелектуальними та фізичними. Деякі снаги він мусить лише вдосконалити, а інші такі, як характер, любов, святість життя йому треба набути й розвинути в собі.

1. Моральні якості

Дух віри. У проповідника між моральними якостями перше місце посідає дух віри. Віра - це дар Божий, надприродна сила, дана нам Творцем в таїні Хрещення, зародок надприродного життя, яке розвивається у нас в залежності від зросту нашої релігійної освіти. Жива віра і життя за засадами віри творить індивідуальність проповідника. Священик має оперти глибокий дух своєї віри на підмурок християнського, філософського та теологічного знання.

Світському бесідникові легше виголошувати промови, бо він не говорить про речі надприродні. Досить йому мати звичайні ораторські здібності. Інакше із священиком-проповідником. Своєю проповіддю повинен він наблизити слухачів до Бога й від земного життя допроводити до надприродного. Як зміг би священик виконати ці завдання, коли сам був би прив'язаний до минаючого?

Науковий виклад може бути ознакою знання, вченості чи критицизму доповідача. Повість вказує нам на здібність автора, на те, як він вміє висловити почуття, на його начитаність та інше. А проповідь свідчить про дух віри проповідника. Добра проповідь - визнання віри й покажчик світогляду проповідника, свідчення про те, наскільки перейняті його почуття вірою у Божу всемогутність, у Боже Провидіння. Хто сам не палає, той нікого не може запалити.

Любов до Христа. Правдивий дух віри - це світло душі й вогонь серця проповідника. Віра апостола невідлучна від любові до Христа, яка понад усе так, як світло невідлучне від тепла. На любов до Христа спирається ціла апостольська праця проповідника. Без неї він не може сподіватися, що його слова засіють в душах вірних насіння Слова Божого. Св. апостол Павло виразно каже: «Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання, і якби я мав усю віру, щоб гори пересувати, але не мав любові, я був би - ніщо. І якби я роздав бідним усе, що маю, та якби віддав моє тіло на спалення, але не мав любові, то я не мав би жодної користі» (Кор 13.2-3).

З любові черпають насагу усі християнські чесноти, тому там, де її немає, бракує життєвої сили всім чеснотам. Любов - вузол досконалості. Щоб, отже, бути добрим проповідником, треба мати велику й палку любов до Бога й до своїх ближніх. «Симоне Йонин, чи любиш ти мене?» - ось питання, яке поставив Христос перед тим, як передав Петрові найвищий пастирський уряд. Не випробовував Ісус його віри, його мужності, його ревності, його чеснот, потрібних для апостольського служіння, але запитав тільки про любов. Любов до Христа - ось поема в одному слові! Ось таїна проповідництва! Хто правдиво любить Христа, той буде правдиво проповідувати Його благовість і любов до нього защеплюватиме в серцях інших. «А хто не любить Христа, нехай буде проклятий», - заявляє апостол народів.

Характер. Твердий характер - друга передумова для того, щоб бути добрим проповідником. Хто не має сильної волі, чистого сумління, доброго серця, несвідомий своєї гідності, той не має характеру. Отже, майбутній проповідник вже від своєї ранньої молодості мусить наполегливо працювати над оформленням свого характеру. Кожна людина - будівничий свого життя й своєї долі. А якщо людина не має виробленої сили волі, вона ніколи не матиме сильного й стійкого характеру. Бесідник - це людина повноцінна, яка тримає під контролем волі свої бажання, яка в усьому керується розумом й позитивно впливає на інших. Якщо життя людини має певну мету, то саме сильний характер - найнадійніший засіб для того, щоб її досягнути. Від доброго або поганого характеру залежить прослава чи прокляття людини. Кожний з нас носить у собі зародок і святого, і розбійника. Лише сильний характер може в людині розвинути одне й приборкати друге. Лише тверді характери спроможні заволодіти людськими серцями.

Проповідник - рибалка людських душ, отож тільки сталевий характер, доброта, любов, милосердя - та сітка, до якої прийде найбільше риб. Чисте сумління також вимагає сильної волі, яка є неначе кістком душі великих, характерних людей. Хто не має волі, не має й особистості. А воля - це самоподолування. І лише тоді, коли людина вміє панувати над собою в усіх обставинах життя, вміє також сформулювати шляхетний характер. Отже, бесідник-проповідник мусить набути святої доброти, чистого сумління й незламної волі. Лише тоді буде в нього певність, що потягне за собою інших й нахилить їх чинити добро, а це - головне його завдання.

2. Інтелектуальні якості

Проповідник має посідати й деякі необхідні інтелектуальні якості такі, як добра пам'ять, необхідні знання, жива уява.

Пам'ять. Найперша й найголовніша інтелектуальна якість. Існують прерізні школи, які пояснюють функціонування пам'яті. Ми можемо повторити за Платоном, що «Discere meminisse est», тобто «Вивчаючи запам'ятовується». Запам'ятовується легко те, що люблять. Треба також вміти забувати непотрібне, непридатне для проповіді. Наприклад, усякі прикраси, якісь дурниці, що про нас хтось сказав тощо. Цим не перевантажуймо нашої пам'яті, але запам'ятовуймо рефлексивно те, що нам конечне й необхідне для знання, освіти. Потрібно, отже, дотримуватися засад гігієни пам'яті. Один визначний проповідник казав, що його найліпша проповідь була та, яку він найкраще вивчив напам'ять.

Виділимо два види пам'яті, ближчу, або специфічну, тобто запам'ятовування цілого матеріалу, й дальшу, або загальну, тобто запам'ятовування ідеї або схеми лекції, бесіди, що вимагає, до речі, начитаності в різних галузях і посідання певного культурного рівня. Вже Цицерон у своїй ораторській школі вимагав постійної вправи пам'яті, бо стверджував, що найкращий метод збільшення обсягу пам'яті - це постійні вправи.

Проповідник спочатку мусить дбайливо вивчати напам'ять свою проповідь, але так, щоб не бути невільником поодиноких слів. Найперше схоплювати хід думок, їхню пов'язаність між собою й вміти, в разі потреби, вжити якоесь слово без вагань, остраху, навести вчасно й на своєму місці відповідний аргумент, вміти імпровізувати під час проповіді, вміти віддатися зворушенням, які надають тепла словам і привертають увагу слухачів. Однак зауважимо, що до такого вміння приходить починаючий проповідник шляхом дбайливої й ревної праці.

Треба дотримуватися наступних правил:

а) Перед тим, як виступати з проповіддю необхідно заздалегідь написати її, вивчити напам'ять загальний хід думок і аргументів. Перед самою проповіддю чи ще раніше, виголосити цю проповідь для себе самого раз або двічі так, як робилося б це з амвону.

б) Молоді проповідники, з вправленою локальною пам'яттю, можуть підкреслити в тексті початкові розділи проповіді, а чи й окремі аргументи кольоровим олівцем. Дехто на маргінесі записує собі провідну ідею кожного розділу, дехто позначає розділи числами.

Інші зазначають головні ідеї та їхню пов'язаність між собою на маленьких карточках, які вкладають у текст своєї проповіді, щоб краще відстежувати хід думок.

в) Якщо проповідник забуде якесь слово чи загубить записку, нехай негайно заступає якимось іншим близьким за значенням словом, хоч може менше влучним, аби лише не переривати ходу думок.

г) Дораджується не вивчати напам'ять цілу проповідь за один раз. Проповідь потрібно поділити на кілька частин і ніколи не починати вивчати наступної, не вивчивши добре попередньої.

г) Ніколи не відкладати вивчення бесіди на переддень її виголошення, бо вивчити цілу проповідь за один день майже ніколи не вдається. Це під силу хіба що геніям. Необхідно залишити відповідний час, аби пам'ять могла як слід «перетравити» й засвоїти матеріал. Починаючому бесідникові для цього потрібно принаймні вісім днів.

д) Початкуючий проповідник мусить від самого початку свого виступу опанувати своїх слухачів скромним, але відважним поглядом. Не заплющувати очей, не дивитися на стелю чи стіни, або на підлогу, але мати відвагу, говорячи, споглядати на своїх слухачів, входити з ними у безпосередній візуальний контакт.

е) Якщо вчиниться в церкві гамір, якийсь непорядок під час виголошення проповіді проповідник має перервати її й зачекати, доки гамір не вщухне, а тільки після цього продовжувати. Під час проповіді необхідно бути зосередженим на проповідуваному матеріалі й не звертати уваги на побічні речі.

Навіть найбільш вправлені проповідники дотримуються правила коротенько написати собі схему проповіді, аргументи, відповідні цитати і дати. Тим більше цього правила необхідно дотримуватися початківцям.

Знання і увага. Безумовною вимогою проповідництва є достатній обсяг знання, посідання загальної й специфічної освіти. В нашому випадку набуваємо такого загального знання вже під час середньошкільних студій, потім під час філософських, а головню на теологічних студіях. Протягом наших студій, нашої формації маємо навчальний матеріал засвоювати з таким розрахунком, щоб могли пізніше передати його іншим. Навіщо здалося б їсти бараболу, хліб чи м'ясо, якби наш організм цього не засвоював й опісля не перетворював в енергію духовну чи фізичну. Якщо якийсь організм цього не робить, його вважають хворим.

При нашому навчанні хочемо мати здоровий організм. Отож мусимо матеріал навчальних дисциплін засвоювати й вміти його

передати письмово або словами іншим. Треба дбайливо вивчати на філософії принаймні визначення, бо вони нам окреслюють природу речей, вивчати теодицею, бо її завдання раціонально довести нам існування Бога, вивчати психологію, бо вона поведе нас у лабіринт людської душі, людського розуму. Пам'ятаймо, що нинішня людина сприймає більше іраціонально, ніж логічно. Їй легше сприймати почуттями ніж розумом, отже, заволодівши її серцем, заволодіємо й розумом. Слухач мусить відчути, що до нього говорить людина в серці своїм сповнена любов'ю, добротою, розумінням й переконана в тому, що говорить.

Під час богословської формації мусимо пильно набувати знання, переконання й оволодівати теологічно-догматичними правдами. Як будемо навчати інших, що це є Бог в Трійці єдиний, коли самі чітко не уявляємо хто це є Єдиний і Трисвятий Бог? Як навчимо інших про значимість і дію святих таїн, коли самі не знаємо, чим вони є, в чому полягає їхня істота і яка їхня дія? Як з'ясуємо присутність і діяння Бога в наших душах, коли не маємо чіткого й виробленого поняття про істотність і дію надприродних чеснот віри, надії, любові? Як навчатимемо людей про те, чим є Церква, Боже Об'явлення, коли добре не засвоїли цього самі. Як будемо провадити людські душі до спасіння, не засвоївши, не вивчивши достатньо засад морального й аскетичного богослов'я?

Таким чином освіта, знання - безумовна вимога для священика, для проповідника. Щоб набути цього знання треба невпинно й наполегливо працювати в спокої, з увагою. Як день у день, а не відразу живимо наше тіло, яке непомітно зростає, так само мусимо подавати поживу знання нашому розумові та зростати духовно, щоб колись, у свій час, вміти дати поживу душам парафіян, передати науку, знання іншим.

Цього всього не зробимо без зосередження нашої уваги, ані без вироблення, вправлення нашої волі. Тому у набутті кожного знання велику роль відіграє також уважність і зосередженість, над виробленням яких маємо постійно працювати.

Уява - це психічна здібність творити ментальні образи. Уява, так би мовити, це ті м'язи, які вкривають сухий кістяк аргументів, вона оживляє проповідь, через неї слухачі доходять до переконання, радісного зворушення, а то й до сліз.

Жива уява захоплює слухачів. Чим краще змальовані події, правди, тим міцніше й більше потягає почуте слухача й збуджує його до дії, до добра.

Уява, за оцінкою давніх греків, - це світло, яке освітлює всі інші речі. Там, де немає фантазії, не може бути мови про добре бесідництво, про його мистецький ефект.

Як саме розвивається наша уява? Як її вдосконалювати? Уява розвивається й розквітає в того, хто читає, студіює твори великих поетів, бесідників, починаючи від пророків, головно від Ісаї, якого Боссює назвав проповідником Біблії.

Але як молодість потребує стриманості й поміркованості, так і фантазія людини мусить бути опанована й урегульована. Як квітучий сад без овочів не задовольняє садівника, як світло без тепла не може існувати, так і чиста фантазія без підставових знань й контролю не принесе сподіваного овочу від нашої проповіді. Тому необхідно розвивати й збагачувати свою фантазію постійним читанням й контролем, самопоходанням.

Здібність до імпровізації в бесідництві має своє значення, але тут треба вважати на небезпеки. Вміння імпровізувати додається за непередбачених обставин, коли треба без підготовки взяти слово чи то на бенкеті, а чи в товаристві на зборах тощо. Імпровізування - це, так би мовити, умовна надпродукція, викликана обставинами чи оточенням. Розрізняють імпровізування абсолютне, або суцільне, й релятивне, або часткове.

Абсолютна імпровізація - це привілей досвідчених, вправлених бесідників, які володіють непересічною силою красномовства. Класичний приклад - гомілії св. Івана Золотоустого на захист Євтропія. Євтропій з невідьника став міністром, оволодів серцем імператора Аркадія в Царгороді. Євтропій видавав найжорстокіші закони й утискав нарід. Вибух спротив. Імператриця радила усунути міністра, але імператор зволикав. Тоді розлючений натовп вирішив вбити тирана. Він, гнаний юрбою, втік до пограбованої ним церкви й сховався між колонами вітваря. Коли натовп наблизився до вітваря, щоб схопити й вбити зненавидженого міністра, раптово з'явився на проповідниці св. Іван Золотоустий. Він одну мить приглядався до розлюченої юрби, а тоді заговорив своїм гучним голосом, який вгамував ненависть і спрагу помсти. Своєю імпровізованою бесідою, своєю вимовністю св. Іван заспокоїв людей і пішов з розкажним Євтропієм перепросити в імператора за жорстокість і злочини. Так св. Іван врятував життя людини.

До імпровізування релятивного, тобто часткового, можуть вдаватися вправлені й досвідчені бесідники, проповідники, але не без студіювання аргументів та передбачуваної аудиторії. Дехто заздалегідь приготує собі фрази, думки, тези своєї бесіди, щоб цим краще

вплинути на своїх слухачів й зворушити їх. Постійно імпровізувати не дораджується навіть геніям.

3. Фізичні якості

Бесідник мусить бути мистцем слова, за посередництвом якого має передавати слухачам свої думки, свої почуття. Як знаряддям маляра є пензель і фарби, скульптора - долото, так знаряддям промовця є голос, постава і жести, які можна назвати фізичними даруваннями. Безумовно, всі вони мусять бути в гармонії між собою.

Те все, про що людина думає, що вона хоче, вловлює органами почуттів, ведена самою своєю природою, назовні вона виявляє, або, кажучи інакше, висловлює за допомогою голосу, мови, жестів. Тому й розрізняємо три способи комунікації, три мови, мову звуків, мову слів, мову жестів.

Під час свого виступу бесідникові не можна нічого з цих трьох способів залишити на боці або злегковажити якимось з них, тому що вже сама людська природа того жадає і те підказує, що слід лучити разом між собою ці три чинники й користуватися ними у поєднанні.

Знаємо, що не тільки слова промовляють, а також промовляють міміка й жести. Ми свідомі того, що навіть тембр голосу може викликати сумний або веселий настрій. І коли людина відповідними словами, голосом, рухами показує те, що збагнула, що сприйняла своїм розумом, тоді кажуть, що вона висловлює якусь думку.

Голос. Найбільш гармонійні звуки, якими послуговується і природа, і мистецтво. Найбільш приємний людському слухові, найбільше придатний до модуляції, найближчий нашому духові, найкраще відбиває живий образ стану нашої душі у всіх її незліченних зворушеннях і фібрах. За допомогою голосу говоримо, плачемо, сміємося, кричимо, просимо, підбадьорюємо, запалюємо, ранимо, застрашуємо, радіємо, тріумфуємо. Все це робимо за допомогою голосу з різnorodністю звуків, наголосу й тону, сили, темпу, пауз, які гармонійно сплітаються в розмову.

Голос - немовби посланець душі і показчик того, що в ній діється. Ось чому старовинні бесідники таке велике значення надавали вишколенню модуляції голосу. Дослідники бесідництва кажуть, що найкращий голос для проповідей - це баритон, бо він має широкий діапазон низьких і високих тонів.

Однак мусимо пам'ятати, що голос не є метою бесідництва, але одним з його засобів. Навіть той, хто має слабкий голос, але

зміцнений сильною вірою, запалений любов'ю, буде мати великий успіх у своїх слухачів.

Мелодійність голосу - це перша закономірна послідовність не лише окремих інтонаційних сполук, але й звуків різної висоти й тривалості. Дослідники кажуть, що мовна мелодика набагато складніша від музичної мелодики, вона - рухливіша, гнучкіша, її звуки довго не тримаються на одній висоті. Звуки не мають стало визначених інтервалів, а тим самим й не можуть бути записані нотами, тобто знаками, якими записується музика.

Знайомлячись з мелодикою, як з одним з найважливіших елементів виразності мови, треба добре засвоїти собі «середній тон», домінуючий, тобто нормальний тон нашої мови. Середній тон залежить від певного діапазону голосу, як-то тенор, баритон, бас.

Середній тон - це відносно стала висота, на якій вимовляється переважна більшість звуків мови. Відступають від нього лише для того, щоб зробити логічний наголос.

Мелодика мови органічно пов'язана з логічним наголосом, який об'єднує собою пов'язані змістом групи слів, тобто мовні такти, які, в свою чергу, пов'язані між собою інтонаційно та ритмічно. Мелодії мови притаманні явища каденсу та інтервалу.

Закінчуючи речення, вірш або репліку, ми звичайно понижуємо тон і сповільнюємо темп мови. Це - явище фізіологічне, бо на кінці речення знижується тиск повітря і спадає напруженість голосових зв'язок, тобто м'язів гортані. Іноді, навпаки, ми прискорюємо темп і підвищуємо тон, також міняючи течію звуків голосу. Таке гармонійне закінчення фрази називається каденсом.

Віддалення двох тонів між собою, їхня висотна різниця називається інтервалом. Мовна мелодика не має сталих інтервалів, вони - надто умовні. У модуляції голосу під час бесіди велику роль відіграє напрям тону, який треба собі позначити стрілками, вгору чи вниз, й відносну висоту тонів або ступені підвищення.

Бесідник, декламатор, проповідник, перед тим, як розпочати проповідувати, повинен довідатись про обсяг залу чи церкви. Простір та кількість слухачів мусить бути мірилом динаміки й модуляції голосу промовця, аби слухач вигідно чув кожне слово. Необхідно вийти поза дві або три ноти діапазону свого нормального тону говорення, бо монотонну проповідь ніхто не хоче слухати, як мелодію, що має лише два-три звуки.

Початок проповіді, бесіди краще починати нормальним тоном, спокійним голосом, неначе закликаючи слухача, а опісля розвивати його. Хто має слабкі голосові зв'язки, нехай пам'ятає, що постійними

вправами може їх розвинути, подібно як розвиваються наші м'язи коли ми робимо спортивні вправи.

Міміка й жестикуляція. Живе слово має свій великий вплив на глядачів, коли його супроводжує міміка й жест. Міміка (гр. мимікос - наслідувальний чи мимеїстаї - наслідує) означає рухи м'язів обличчя людини, що відповідають тим чи іншим почуттям. В загальному розрізняють свідомо вживану міміку й спонтанну. Міміка є одним з виразніших засобів акторського мистецтва. Навіть пауза, наповнена мімікою, набуває певного художнього ефекту й має більше значення, ніж звичайна пауза.

Міміка - це рухлива, жива скульптура, що її вирізьблює митець з найприступнішого матеріалу - з самого себе. Найбільш промовисті - очі, які повинні висловлювати все те, про що говорить їхній власник. Розрізняють два типи міміки - характерну й емоційну.

Характерна міміка звичайно повторює й художньо відтворює мімічні вирази обличчя, тіла й голосу певних осіб. Вона вказує на вік, стать, фізіологічні особливості, такі як ріст, постава тощо, вказує на фізичні недоліки - глухота, сліпота, на фах, індивідуальні риси характеру тощо.

Емоційна міміка може бути рухова й звукова - наслідування й віддзеркалювання різноманітних почуттів людини, емоцій, афектів та пристрастей. Міміка перебуває в невинному процесі розкладу й відбору, породження нових форм, що далеко відходять від своїх природних джерел.

Звукова міміка яскраво висловлює, через безліч видозмін і нюансів голосу, багатогранні почуття людини такі як радість, задоволення, ніжність, любов, ненависть, рішучість, гнів тощо. Мовні органи людини в цьому відношенні мають такі можливості, що їх не має і не буде мати жодний музичний інструмент.

Звукова міміка - складовий елемент будь-якої розмови, читання, проповіді чи промови. Від неї залежать їхні успішність, яскравість, виразність.

З мімікою досить тісно пов'язана жестикуляція, як допоміжний засіб усної мови. Мовою жестів користуються, наприклад, німі від природи люди для спілкування. Зрозуміло, що жест не є обов'язковим для проповідника, промовця, диктора чи декламатора. Проте жест має велике значення і силу для мистця слова. Досвідчений промовець чи проповідник виявляє жестом лише незначну частину того, що змальовує словом та мімікою.

Існує кілька відмінних класифікацій жестів. Одні розрізняють лише два типи жестів, вказівні й наслідувальні, з психологічного

погляду. Інші - три роди жестів, з мистецького погляду, а саме механічний, з усіх жестів найпотрібніший, навіть неминучий, але найменше цікавий, описовий, або мальовничий, найменш потрібний, але дуже часто вживаний та психологічний - найцікавіший і найменше вживаний.

Психологічний жест - це висловлене назовні почуття. Такий жест не завжди збігається зі словом у реченні, а іноді просто заперчує йому.

Кожний жест насамперед повинен бути щирим, природним, виправданим, доцільним і виразним. Сила художнього впливу жесту на слухача полягає в виразності, а не в механічному його повторенні. Наприклад, у погрозі жестом погрозу висловлює тільки перший рух, решта рухів при повторенні втрачають свій сенс, силу і переконливість. Жест у промовців переважно супроводжує слово, підсилюючи його виразність. Тому, в міру змоги і потреби, вживається жестикуляція також і в церковному проповідництві.

Акція. Під акцією в бесідництві розуміється художнє висловлення думок і почуттів, за допомогою постави і рухів нашого тіла. Акція є дуже важливим елементом проповідництва, бо чим декламація є для вуха, тим акція - для очей слухачів. Проповідник, отже, мусить докласти всіх зусиль, щоб рухи його тіла відповідали темі бесіди й тим почуттям, які наміряється викликати у слухачів.

Акція повинна бути свобідною й природною, такою, щоб в ній не було нічого штучного, вишуканого, вдаваного, одним словом всього того, що кидалося б в очі. Тому, виголошуючи проповідь, необхідно уникати всіляких театральних, пересадних рухів.

Акція має бути гідна і поважна, а не простакувата чи боязка. Проповідник Слова Божого мусить приймати серйозну, поважну поставу, позбуваючись будь-яких спонтанних рухів чи призвичок, які вражають слухача, як наприклад, часте потирання й зморщування чола, стискання зубів чи пальців рук, рухання раменами та подібне.

Акція повинна бути жива й серйозна, а не млява. На початку проповіді акцію слід розгортати спокійно, відтак дедалі поживлявати, щоб вона не була монотонною, бо тоді дуже втомлює слухачів.

Акція, врешті, має бути відносно повільна, бо швидкі й короткі рухи тіла більше вражають око, ніж впливають на почуття людини.

В загальному акція залежить від постави й укладу цілого тіла, тому коротко треба поміркувати також над рухами окремих його членів. Необхідно звернути увагу на поставу і рухи цілого тіла, уклад голови, вираз обличчя та на рухи рук.

Проповідник, навчаючи публічно, повинен насамперед стояти просто, не рухаючись занадто, не переступаючи з ноги на ногу, не хитаючись взад чи вперед, але й не уподібнюючись до статуї.

Піднесення голови надто вгору вказує на гордовитість. Щоб не уподібнюватися до статуї, потрібно час від часу порушити головою, особливо тоді, як щось підтвержуємо, наприклад, кажучи: «Так, ви добре і похвально це зробили», - або, коли щось заперечуємо: «Ні, це неправда». Однак такі рухи голови слід робити повільно. Вгору підносимо голову, коли у проповіді проказуємо молитву, кличемо до Бога, коли висловлюємо жаль, радість, надію.

На обличчі проповідника відбиваються його думки, тому рухи м'язів обличчя мусять відповідати предметові й темі бесіди. Обличчя проповідника повинно бути лагідним, веселим і спокійним. Тому без потреби не слід рухати м'язами обличчя. Якщо в цьому виникає потреба, тоді не треба занадто перекривлювати лице, зморщувати чоло, заплющувати очей, не тримати їх довго спрямованими в одне місце, ані не напружувати їх, не рухати часто бровами тощо.

Найважливішу роль в акції проповіді відіграють рамена й руки, бо ними можна унаочнити й наблизити до людини поняття чи то матеріальних, а чи й нематеріальних речей. Вимагається, щоб рухи рамен і рук були доцільними й не виходили поза дозволені межі. В загальному засади бесідництва приписують не підносити руки над лінію очей, ані не опускати нижче пояса. В боки можна розносити руки так далеко, як природно вони сягають.

Не добре зчіплювати пальці рук, а, навпаки, треба тримати їх вільно розділеними, особливо - великий палець. Ніколи не личить погрожувати одним пальцем, краще робити це цілою рукою.

Руки проповідника можуть перебувати в одному з трьох основних положень, тобто в горизонтальному, перпендикулярному або діагональному.

Горизонтальне положення рук може бути одним з двох, а саме долонею оберненою вниз і це буває тоді, коли хочемо висловити почуття перемоги, зображаючи велике число людей. Обидві долоні обертаємо долу, коли хочемо висловити великий спокій. Інший вид горизонтального положення рук, коли долоня обернена вгору, це буває звичайно при доказах. Коли хтось хоче показати, що якась річ така зрозуміла, що кожний може її збагнути, тоді обертає обидві долоні вгору.

Перпендикулярне положення рук також може бути одним з двох. Перше - коли пальці руки обернені вниз, щоб висловити напрямок руху якоїсь речі, наприклад тіло небіжчика вкладаємо

до труни, грішник пропадає у пеклі та ін. Друге - коли пальці рук обернені просто догори. Якщо при цьому хочемо висловити застанову, роздум, питання або заклик підвестися, тоді долоня має бути обернена до бесідника. Коли маємо намір дати обітницю, присягу, тоді долоня має бути обернена до слухачів. Обернення обидвох долоней до слухачів означає, що проповідник має рацію.

Діагональне положення рук застосовуємо в проповідництві, коли треба показати гнів, обурення, жаль.

Врешті треба вважати й на те, що в акції проповідництва вживають переважно праву руку, а ліву кличуть на допомогу для особливого підсилення, коли хочуть висловити щось дуже значне чи вражаюче. Коли праву руку вживаємо для жесту, тоді лівою слід опертися на пульпіт, амвон чи тримати її спереду на грудях. Коли не вживаємо обидві руки в акції, тоді тримаємо їх в одному з означених положень. На початку промови руки повинні спокійно спочивати на пульпіті й рухати ними треба щойно, коли тема почне розгортатися.

Взагалі до доброго проповідництва треба мати талант. Вправи, навчання можуть природні дари вдосконалити, ушляхетнити, розвинути, але дати їх не можуть. Дехто має дар навчати, інший вміє простотою й щирістю промовити до серця так, що зворушить навіть найбільш закамяніле. Пам'ятаймо, якщо хтось неспроможний зробити все, нехай робить те, що може, й нехай буде певний, що його праця й зусилля не будуть марними.

III. ПРОПОВІДЬ

1. Підготовка проповіді

1. Підготовка проповідника до навчання релігії

Бажано, щоб кожний проповідник від природи був обдарований всіма необхідними якостями. Однак не всі в однаковій мірі мають ці дари, тому кожний наполегливою працею і вправами має розвивати в собі ті якості, яких йому бракує.

Насамперед належить подбати про те, щоб релігійні повчання мали внутрішній зміст і вартість. Осягнути цього можна тільки сумлінною підготовкою, бо таким чином проповідник збагатить свої думки й буде легше та свobodніше промовляти. Якщо починаючий проповідник від самого початку покладатиметься тільки на свої дарування або на чужу працю й без спеціальної підготовки почне проповідувати, він ніколи не відповідатиме вимогам і завданню проповідника Слова Божого. Латинське прислів'я каже: «Хто підноситься без праці, падає без слави».

Підготовляючи релігійне повчання, тобто проповідь, треба дотримуватися такої послідовності: а) вибрати тему повчання; б) обміркувати, яким чином її краще розгорнути; в) укласти план; г) скомпонувати цілу проповідь; ґ) вивчити проповідь напам'ять; д) зберігати спокій і рівновагу духа на початку й під час цілої проповіді.

1. Вибір і визначення теми

Перше завдання проповідника - визначити провідну думку, тему своєї проповіді. Часом якась обставина чи подія сама підказує чи диктує тему проповіді. Це бувають т. зв. принагідні повчання. Тоді треба лише підібрати відповідний текст і на його базі розгортати повчання.

Звичайно доводиться самому визначати предмет повчання та його провідну думку, на основі євангельської благовісті або апостольських читань. Тому треба уважно перечитати відповідні уривки євангелія й апостола та визначити провідну думку, подивитись чи немає якогось осереднього речення чи вислову, які містили б в собі зміст цілого зачала, що припадає на відповідну неділю чи на відповідне свято. Наприклад, в другу неділю Великого посту в Євангелії за Марком (2.1-12) читаємо: «Сину, відпускаються тобі твої гріхи». Провідна думка - відпущення гріхів. В неділю Мирносиць (Мр. 15.43-16.8) - запитання: «Хто нам відкотить камінь від входу до гробу?» - підказує тему повчання - смуток і страх. Коли в євангелії йде мова про кілька предметів, як наприклад, в євангелії першої неділі Великого посту (Ів. 1.43-51) розповідається спочатку про покликання Пилипа, відтак про ціну правдивої приятельської послуги і, нарешті, про похвалу з уст Христа праведному чоловікові, тоді можна гомілетично коротко розвивати повчання про кожний з цих предметів.

2. Міркування над тим, як вигідніше подати визначений предмет повчання.

Після того, як буде визначена тема, не кваптеся відразу братися до композиції повчання. Спочатку поміркуйте над тим, в який спосіб цю тему найкраще подати слухачам. Корисно буде поставити собі запитання: хто, що, де, з чією допомогою, для чого, коли. За допомогою цих питань всебічно з'ясується предмет і легко придуть необхідні думки. Щоб при цьому не втрачати намарно час, дораджується кілька хвилин перед написанням проповіді подумати про предмет повчання. Тоді назбираємо багато цікавих думок, які звичайно не придуть під перо, коли сидимо при столі й пишемо. Крім того необхідно, по можливості, подивитись відповідні темі статті гомілетичного, теологічного, біблійного, пасторального та інших словників. В цих статтях знайдемо багатий матеріал, який пізніше можемо використати у проповіді. Корисно ознайомитися з проповідями на цю тему інших авторів, особливо класичних. Можна навіть запозичити схему чи поділ на розділи від іншого автора, вкладаючи, однак, в цю схему свої власні думки, аргументи, висновки. З тих, котрі від самого початку не відважилися самостійно опрацьовувати своїх проповідей, рідко хто стає спроможним на це пізніше.

3. Композиція проповіді

Коли проповідник підготував відповідний матеріал для свого повчання, йому потрібно подумати над композицією. Насамперед, як вже зазначалося вище, мусить він мати постійно перед очима провідну ідею повчання, яка має супроводжувати цілий предмет проповіді. Вибрану тему треба поділити, зробивши короткий нарис цілої проповіді. Маючи перед собою зібраний і поділений на підтеми матеріал треба визначити, які думки з цього матеріалу взяти для аргументації, а які для висновків. Вступ укладають на кінці роботи, бо лише тоді, коли маємо вже перед собою сукупність цілого повчання, можемо зробити його відповідним. Молодим проповідникам радимо записувати свій проповіді цілком.

4. Написання проповіді

Маючи перед собою нарис повчання, можна братися до його написання в тій послідовності, в якій будемо чи хочемо проповідати. Досвідчений проповідник може проповідати, користуючись самим

тільки нарисом, але початківцям необхідно записувати свої проповіді цілком.

Чому конечно записувати свою проповідь? При спокійному роздумі й писанні можна краще укласти аргументи, підібрати відповідні слова, ніж під час самої проповіді. Коли проповідник під час повчання не потребує звертати своєї уваги на підбір слів і думок, тоді більше уваги надає він самому виголошуванню й акції, і логічно, що й проповідь принесе більше користі слухачам. Підготовляючи заздалегідь свою проповідь, проповідник збагачується новими думками. Відтак, в разі наглої необхідності, пригадавши головне, він може добре її виголосити.

5. Вивчення напам'ять

Маючи перед собою написану проповідь, можемо починати вивчати її напам'ять. Фенельон, відомий бесідник, не радив вивчати напам'ять слово в слово, але радше запам'ятовувати провідні думки, схему повчання. Тоді залишиться більше місця проповідницькому запалові.

Хоч в загальному це твердження справедливе, але не для кожного проповідника. Це можуть собі дозволити вправлені бесідники чи окремі фахові науковці. Майже всі майстри цього мистецтва радили початківцям свої бесіди вивчати напам'ять, але так, щоб не ставати невільником записаного тексту.

Вивчаючи напам'ять, корисно підкреслити найважливіші місця й вислови, щоб закріпити їх в місцевій пам'яті. Опісля перечитати цілу проповідь, запам'ятовуючи її загальну схему й композицію окремих її частин. Тоді, коли вже пам'ятаємо нарис цілої проповіді, треба вивчати поодинокі її частини.

Вивчивши проповідь напам'ять, наприкінці треба подбати про застосування відповідних жестів. З особливою увагою слід вивчити вступ, щоб не розгубитися на самому початку й тим самим не послабити враження від цілого повчання.

2. Як поводитися проповідникові перед та під час проповіді

Не радиться перед виголошенням проповіді голосно її рецитувати, проте добре буде уважно переглянути ціле повчання, особливо найважливіші його місця.

Коли священик сам відправляє Службу Божу і має проповідувати корисно під час читання апостола ще раз в думках повернутися

до схеми проповіді. Виходячи на амвон, місце проповіді, треба належно вклонитися перед Пресвятою Євхаристією, відтак, повернувшись до людей, перехреститися й починати повчання. Якщо під час повчання в церкві щось трапиться, вчиниться якийсь гамір, щось впаде, хтось зімліє тощо, краще буде на якусь мить перервати проповідь, але ненадовго й краще не дивитися на місце неспокою, щоб не розсіювати думок й не забути на якому місці повчання було перервано.

Також не треба звертати увагу на того, хто входить чи виходить, бо це легко може спричинитися до сплутання думок. Якщо комусь трапиться, що під час проповіді забуде, що далі наступає, нехай поволі повторить те, про що безпосередньо перед тим говорив, і якщо й тоді не пригадає подальший хід повчання, нехай говорить про те, що пам'ятає. Якщо й це неможливо, тоді краще взяти собі Св. Письмо й передивитись припадаючий уривок. Тому радимо мати при собі виголошуючи проповідь книгу евангелій. В жодному разі не добре проповідникові сходити з амвону, коли він розгубився й неспроможний закінчити проповіді. Треба навчитися добре володіти собою, щоб хоча б декількома скороченими реченнями закінчити хід своїх думок.

Проповідь краще виголошувати повільно, з частими зупинками, бо це допомагає пригадувати ефективніше подальші думки. По закінченні проповіді треба перехреститися, зробити поклін перед Пресвятою Євхаристією, а тоді спокійним поважним кроком відійти на своє місце. Подякувати Богові за допомогу й просити, щоб зерно Його слова, засіяне нами, принесло бажаний плід, необхідний людській душі.

Примітка. У нашій Церкві існував колись звичай відразу після проповіді читати оголошення про тих, які мають намір вступити у подружній стан, подавати до відома розклад богослужб, повідомляти про різні заходи тощо. Під пасторально-психологічним кутом бачення, це дуже невідповідний момент для подібного роду оголошень. Такі оголошення можуть знищити наслідки самої проповіді, відвернути увагу людей від їхніх думок і подальших роздумів над почутим у проповіді. Більш слушно робити це наприкінці Служби Божої, а саме перед благословенням. Це спонукає й багатьох цікавих, що призвичаїлися вчасніше залишати церкву, затриматися до закінчення відправи. В крайньому випадку робляться всі оголошення перед початком св. Літургії.

2. Оформлення релігійного повчання. Складові частини проповіді

Коли проповідник визначив тему релігійної науки, опрацював її, поміркував над нею, мусить відтак надати їй також певної форми, за допомогою якої передасть свої думки слухачам. Засадам і правилам оформлення промови на релігійні теми вчить нас теорія побудови проповідей. Розглянемо спочатку метод і стиль релігійних повчань. Релігійне повчання слід укладати за певним планом, який становить собою логічну й тематичну цілість. Тисячолітні практика й досвід подають нам деякі підставові правила й форми бесід чи проповідей, які мали для слухачів значні позитивні наслідки.

Проповідь складається з трьох головних частин: вступу, головної й висновків.

1. Вступ. Поняття, поділ, властивості.

Вступ - це та частина проповіді, в якій проповідник підготовляє слухачів до євангельського повчання. В загальному вступ включає п'ять елементів: текст, вступ із стислим значенням, презентація, поділ, молитви або заклики.

Текст. Релігійне повчання здебільшого починається цитатою Святого Письма. Цей уривок називається текстом. Вживання тексту на початку проповіді - дуже давня традиція й сягає своїми початками перших століть християнства, коли єпископ, по прочитанні тексту євангелія, пояснював його значення. Текст для релігійних повчань не є річчю найважливішою, але дуже пожиточною. З тексту легше вивести ціле повчання й слухачі, засвоївши текст, легше засвоять цілу проповідь.

Текст проповіді береться звичайно з приписаного на неділю або свято євангелія. Не забороняється, однак, взяти текст для проповіді з іншого місця Святого Писання. Текст повинен відповідати таким вимогам: містити в собі предмет повчання або, принаймні, бути цілком з ним пов'язаним; не бути ані занадто довгим, ані закоротким; бути наведеним цілком, а не уривками чи цитатами.

Вступ із стислим значенням - це справжній початок проповіді. Вступ має подвійне завдання: відповідно настроїти слухачів до релігійного повчання й підготувати предмет проповіді.

Вступ має настроїти слухачів так, щоб вони з увагою й вдумли-во слухали подальше повчання. Завдання проповідника щодо вступу

- викликати зацікавленість й здобути прихильність аудиторії до предмета, про який буде мова. У вступі можна зауважити про те, що кожний прийшов до церкви з щирим бажанням з чогось для своєї душі скористатись, чомусь навчитись. Це буде слухачам ніби маленькою похвалою й заохотою в дійсності це зробити. Можна легко привернути увагу слухачів, коли проповідник ще на початку покаже яким важливим і спасенним для душі є предмет проповіді, представляючи його за допомогою відповідних прикладів, порівнянь.

Друге - це представити предмет проповіді слухачам, щоб вони вже від самого початку чітко знали, про що буде мова. Цього можна досягнути різними способами: подібних або протилежних думок, прикладів, оповідань, пояснень. Наведемо кілька прикладів, як можна робити вступ, користуючись різнорідними джерелами.

Найважливіше джерело вступу - сам предмет. Якщо виголошуватимемо повчання про засоби, за допомогою яких набудемо, скажімо, покори, то у вступі слід говорити про поняття, прикмети й потребу покори.

Інші джерела - невірне уявлення, сумнів, пересуди тощо, використовуємо зосібна тоді, коли хочемо захищати науку Церкви проти невірних уявлень, наприклад: «Помилково вважає той, хто каже, що смерть грішника легка». Коли проповідник наміряється заохотити молодь до життя в чеснотах, можна розпочати від фальшивого поняття, яким стверджується, ніби молодь має вишумітись, - «уживай світа, доки служать літа».

Один із способів - починати від протилежного, наприклад, повчання про тверезість можна почати якимось оповіданням про пияцтво, про готовність до смерті - випадком якоїсь несподіваної смерті людини, відомої всім слухачам.

Обставини часу, місця, особи - джерело вступу під час війни, епідемії, стихійного лиха, перший чи останній раз у церкві, повчань, розрахованих на певні групи - робітників, студентів, священиків, вояків тощо.

Джерелами можуть бути приклади, порівняння, алегорії, приповідки, які мають відношення до предмета науки й до нього підготовляють.

Коли проповіді виголошуються у циклі, за чергою, дораджується розпочинати коротким повторенням попередньої науки, особливо на катехитичних заняттях.

Найкращим джерелом вступу буде сам текст, який проповідник коротко пояснює і виводить з нього предмет цілого повчання.

Пояснення тексту буде історичним, коли оповідається про обставини, серед яких відбулася та чи інша подія; екзегетичним і парафразним, коли пояснюється думка і значення слів Св. Письма. Таким чином від поясненого тексту переходимо до самого предмета повчання, яке впливає з історичного чи екзегетичного пояснення тексту вступу. Наприклад, виголошуючи проповідь про необхідність молитви за душі померлих можна почати такою цитатою: «Про в'язнів пам'ятайте, немовби ви самі були в кайданах з ними, та про тих, що страждають...» (Єв. 13.3). Слід історично пояснити, кого апостол вважав в'язнями, яких доручає пам'яті вірних, а відтак додати, що душі в чистилищі заслуговують ще більшого милосердя, і тому ми зобов'язані їм допомогати нашими молитвами й жертвами.

Існує ще один особливий вид вступу, відомий під назвою *ex abrupto*, коли, без будь-якої підготовки, відразу починають від провідної ідеї повчання. Зустрічаємо багато прикладів подібних промов як світських, так і церковних.

Щоб вступ виконав своє призначення і завдання треба, щоб він: а) був скромним, бо коли проповідник на самому початку забуде приписи скромності і почне зарозуміло говорити, то й на цьому він закінчить, не принісши користі людським душам; б) був природно й невимушено пов'язаний з предметом повчання, тому не слід починати зі вступу занадто загального, бо вступ, що його можна вжити до будь-якої проповіді, власне непридатний до жодної; в) не може випереджувати самого повчання, тобто не повинен містити в собі істоти самого повчання, наприклад, не добре було б розпочинати проповідь про покірну, доводячи у вступі, що Бог гордим противиться, а покірним дає благодать, бо це - предмет самої проповіді; г) мусить бути пропорційним до цілої науки, тобто ані задовгим, ані занадто коротким, бо в іншому разі послабить увагу слухачів або не викличе зацікавлення; в загальному, за часом, вступ дорівнює восьмій частині цілої проповіді; г) подається слухачам з поміркованою жвавістю; холодні, надто теоретичні вступи неспроможні викликати зацікавлення, ані повернути уваги слухачів; не дуже живі чи патетичні вступи слухачі сприйняти ще не готові від самого початку, за винятком хіба що великих свят, шлюб, похорону, під час яких вступ можна робити з більшою живучістю; д) повинен бути цікавим, захоплюючим, стосуватися чогось актуального з життя.

Презентація. Презентація предмета у проповідництві має велике значення, вона є наче ядром цілого повчання, бо всі пояснення, докази й попередження відкликаються до неї, а слухачам вона дає певну базу, на яку зможуть оперти ціле повчання, запам'ятати більше

й більше скористатись. Щоб, однак, презентація відповідала своєму завданню вона має:

а. Містити в собі в скороченому виді все, про що буде мова в проповіді, однак не переходити її межі. Наприклад, не була б доброю така презентація: «В покорі прихована правдива гідність людини», якщо в проповіді буде мова також і про те, як можна набувати покорі. В цьому випадку презентація не мала б у собі всього того, про що буде мова у проповіді. Або не буде доброю така презентація: «Багата нагорода добродійців залежить від трудів, яких вони підприїнялися», якщо в проповіді буде бесіда лише про труди, злучені з добродійним життям.

б. Бути короткою й не містити в собі більше слів, ніж ті, що стисло пов'язані з означеним предметом євангельського повчання. В такій презентації не слід розбалакуватися, наприклад: «В сьогоднішньому повчанні маю намір говорити вам про потребу каяття, щоб грішник міг осягнути спасіння», - але радше коротко з'ясувати: «Грішникові, щоб спастися, конечно потрібно каяття».

в. Бути в чітких, всім зрозумілих поняттях, тому тут виключаються всілякі символічні, неоднозначні, загадкові слова і зврати.

Презентацію інколи можна цілком опустити, наприклад, в коротких принагідних проповідях, промовах таких, як на вінчання, хрестини, похорон і подібних. Іноді, навпаки, її ніяк не можна оминати, особливо в гоміліях, де буде мова про кілька предметів, які не можна узагальнити однією презентацією. У дедактичних проповідях презентація майже завжди необхідна.

Для чіткішого перегляду цілого повчання презентація поділяється на частини в послідовності, за якою наступатимуть пояснення, докази, висновки. Короткі промови можна взагалі не поділяти на частини.

Деколи поділ може бути поданий в самій презентації. В коротких промовах її можна цілком залишати. Відносно доцільності подавання поділу проповіді й подавання його до уваги слухачів довгий час точилася дискусія між бесідниками і проповідниками. Одні стверджували, що його не слід давати, бо цього не робили ані Демостен, ані Цицерон, ані Іван Золотоустий, ані інші Отці Церкви. Інші стверджували, що чіткий поділ бесіди-проповіді приносить велику користь і проповідникові, і слухачам. Проповідник, за допомогою чіткого поділу, має наче провідника у своїй науці, а слухачі легше засвоюють ціле повчання.

Загально в класичних проповідях Отців Церкви спостерігаємо поділ на дві частини. В першій подають вони пояснення Святого Письма, а в другій роблять практичні застосування до життя.

Про такий поділ повчання не завжди слід повідомляти слухачів, бо це іноді вражає, наприклад: «Ось про це буду говорити у першій частині, а про це - у другій».

Для визначення частин проповіді треба вжити радше відповідних висловів, з яких слухачі зрозуміють про що і в яких частинах або питаннях буде розвинене повчання. Св. Василій частини своєї гомілії про вдячність представляє в такій послідовності: на чому ґрунтується вдячність, яка від неї користь, як ми повинні в молитвах завжди дякувати Богові. Бесіду, в якій св. Григорій Ніський захищає себе, розподіляє ось так: «Щодо мене, то я бажаю річ представити так, як вона є: і для тих, які оскаржують і для тих, які мене захищають, щоб вони справедливо й безсторонньо вирішили. Але роблю це, щоб у бесіді зберегти належний лад про моє давнє побоювання».

Щоб поділ був добрим він:

а. Повинен впливати з презентації та містити в собі лише те, про що в ній була мова. Не можна, наприклад, якщо була презентація - «Смиренність є основою всіх благодатей», - зробити такий поділ: 1. В чому полягає смиренність; та 2. Як набути смиренності, бо другої частини в ній немає.

б. Бути логічним в такому ступені, щоб частини не лише словами, але й змістом себе взаємно не виключали. Наприклад, нелогічним був би такий поділ: «В сьогоднішньому повчанні хочу представити вам Димитрія, як християнського святого і як начальника міста, та його побожність», бо побожність вже в попередньому малась на увазі.

в. Має бути стислим.

г. Повинен бути зрозумілим і чітким.

д. Не повинен бути поділений більше, ніж на три частини.

Заклик або молитва. Деколи проповідники закінчують вступ закликом чи молитвою, яку часто можна опустити. Молитва додає проповіді урочистості особливо при нагоді великих свят або коли має бути виголошена проповідь на дуже важливу тему.

Така молитва мусить бути дуже короткою і сердечною, спрямованою до Бога, до Пречистої Диви Марії чи до святого дня. Молитва має включати прохання проповідника й слухачів про просвітлення розуму, про дар доброї волі та про благословення з висот.

2. Головна частина

Розробка - це та частина бесіди, в якій всебічно розвивається предмет повчання. Таку розробку звичайно розпочинають повчанням і поясненням предмета, що, в свою чергу, залежить від теми і від настрою слухачів. Розробка може бути стислою або ширшою.

В загальному знання правд віри і моралі у людей нашого віку досить поверхові, тому фундаментальне й точне пояснення предмета буде дуже корисним і потрібним. Воно неодноразово заступить будь-які інші докази. Але там, де доречні раціональні докази з науки Церкви чи з Об'явлення, там необхідно їх подавати в логічній послідовності. Розумною композицією аргументів і достосувань проповідник повинен впливати на волю слухачів, щоб схилити її до згоди з законом і волею Божими. Все це, до речі, має підготувати слухачів, аби пізнану правду достосували до практичного життя. Тому проповідник слова Божого мусить звертати увагу аудиторії на практичні висновки. Проповідникові необхідно намагатися, щоб так, як кров у жилах перепливає по всіх частинах тіла, так в усіх частинах проповіді повинні бути моменти, що зворушують почуття й збуджують волю. Однак сильні зворушення почуттів повинні мати місце на кінці поодиноких частин, а найсильніші - наприкінці цілої бесіди.

Також і практичні застосування потрібно розподілити по цілій бесіді, а наприкінці подати лише головне. Проповідник знає, що зворушення почуттів - душа бесіди. Слід робити все можливе, аби слухачі зрозуміли провідну ідею бесіди й перейнялися нею.

3. Закінчення

Закінчення (гр. *epilogos*, лат. *peroratio*) - остання частина бесіди, в якій робляться висновки цілої проповіді.

Закінчення - це вінець бесіди. Воно має велику вагу в проповідництві, бо слухачі йдуть у вир життя з тими почуттями і гадками, які постали у них наприкінці бесіди. Ці прикінцеві почуття й думки стають рушієм їхніх вчинків.

Закінчення кожної проповіді треба розробляти з побільшеною увагою, пильністю і дбайливістю, залишаючи на нього ту правду, яка найбільш пов'язана з головною темою повчання.

Закінчення має виконати два завдання: 1. Повторити стисло зміст поодиноких частин бесіди і 2. Зворушити почуття людини. Треба повторити коротко поодинокі докази, нагадуючи їх слухачам,

подаючи в кількох словах все те, що було сказане впродовж цілої проповіді.

Зворушення почуттів необхідне, щоб у слухачів ще раз відновити і закріпити ті зрушення і постанови, до яких збуджувалися й заохочувалися вони протягом повчання.

Закінчення, до певної міри, це й є ось той найвідповідніший момент зворушити почуття слухачів, тут проповідник бере гору над людськими думками і бесіда досягає свого апогею.

Ціцерона звеличують за те, що він у закінченні вмів до сліз зворушити своїх слухачів. Його вірно наслідував у цьому св. Іван Золотоустий. Від Демостена навчились деякі Отці Церкви залишати на кінець бесіди найпереконливіший доказ, який, наче блискавка, простромлював душу слухача.

У стародавніх Атенах законом було заборонено ораторам надмірно зворушувати почуття слухачів, тому й Демостен залишав завжди на закінчення своєї бесіди найпереконливіший доказ, який викладав коротко і це давало йому певність, що він досягнув поставленої мети. Подібних засад дотримувався між іншим і св. Григорій з Назіанзу.

Повторення на кінці проповіді не повинно обмежуватися до сухого переліку доказів, напоумлень і пересторог, але має живо підкреслити й нагадати найважливіші ідеї проповіді та відповідно представити їх. Це повторення повинно бути коротким й стосуватися тільки головних пунктів.

Для збудження почуттів корисно на кінець бесіди залишити собі якийсь живий, тісно з предметом науки пов'язаний і слухачам добре відомий приклад чи вислів.

Багатий матеріал для цього знаходимо в бесідах Святих Отців. Вони часто закінчували бесіду закликком, прикладом, новою ідеєю, поздоровленням чи побажанням. Якої б форми проповідник не вживав, він не повинен довго зупинятися, але короткими, чіткими й простими словами закінчити свою бесіду. Зокрема необхідно остерігатися двох помилок. По-перше, закінчення не розтягати і не вживати таких думок, з яких можна вже сподіватися, що бесіда ось-ось закінчується, а тут бесідник ще далі й далі говорить. По-друге, ніколи не закінчувати проповіді, не підготувавши хоча б найменше слухачів до цього. Без такої підготовки закінчення можна робити лише тоді, коли проповідник наміряється у великій мірі зворушити слухачів.

Існує давній звичай закінчувати проповідь словом «амінь» і тут треба вважати, щоб останні слова бесіди були так укладені, щоб вони дійсно відповідали значенню цього слова.

3. Стиль релігійних повчань і проповідей

Розглянемо тут поняття стилю, його прикмети та різновиди стилів в бесідництві. Стилї мови - це сукупність мовних засобів і прийомів, зумовлена змістом, характером і метою твору, світоглядом його автора.

Стиль у літературі та мистецтві - це цілісність змісту, системи образів і художньої форми, що склалися за конкретних суспільних умов у певний історичний період, епоху в розвитку літератури й мистецтва.

Мета зумовлює засоби. Щоб досягнути мети релігійного повчання, тобто спричинитися до прослави Бога й до спасіння душ, необхідно вжити найкращих засобів мистецтва словесної творчості для висвітлення Божих правд. Треба уникати всього того, що стисло не стосується змісту релігійної бесіди, уникати вишуканості, пишності стилю.

Словесна форма бесіди називається стилем. Як існують різні теми бесід, так існують і різні стилі. Деякі бесідники старовини такі, як наприклад, св. Августин, розрізняли три стилі, а саме нижчий, середній і вищий. Нижчого стилю вживали тоді, коли була мова про речі незначної вартості, наприклад, про грошові справи. Вищого стилю вживали, коли мова була про речі важливіші, як ось про добро чи життя людини, а середнього вживали, щоб розвеселити чи позабавити слухачів.

Проповідник, отже, повинен завжди повчати у вищому стилі, бо він переважно проповідує про речі найвищої вартості. Але й стиль проповіді може також належати до одного з трьох видів, нижчого, середнього чи вищого. Нижчим стилем проповідник послуговується тоді, коли повчає, середнім - коли похваляє чи ганить, а вищим - коли хоче зворушити почуття й схилити волю до діяння за пізнаною правдою.

Як приклад бесіди нижчого стилю св. Августин наводить частину бесіди св. Кипріяна про св. таїну Євхаристії: «Пам'ятайте про те, що коли підносите чашу, потрібно вам зберігати передання Господнє і тут ми не сміємо додавати чогось такого, чого Христос раніше не зробив, тобто, що в чаші, яка приноситься на спогад про

нього, має бути вино. Христос виразно каже: "Я є правдива лоза". Отож кров Христова - це вино, а не вода, й Його крові, заради якої ми приймаємо життя, не може бути в тій чаші, в якій немає вина».

Середнім стилем, наприклад, послуговується св. Амвросій, даючи Богові посвяченим дівам приклад для наслідування: «Вона була дівка не тільки душею, але й тілом, вона жодною злою думкою не занечистила свого розуму, була покірна, поважна і второпна. Вона не поклала своєї надії на марні багатства, але на смиренні молитви, була скромна у розмовах, нікого не зневажала, всім прислужувала, не підносила себе над іншими, зберігала правило життя, любила чинити добро. Невже ж вона якимось поглядом зневажила своїх батьків? Хіба ж вона жила в неприязні з родиною?».

У вищому стилі говорить св. Амвросій так: «З порожнечі родиться охота до беззаконня, так що діви свої лиця вимальовують фарбами, аби лише подобатися чоловікам й не раз, спотворивши своє обличчя, зганьблять також свою чистоту. Як же ж це нерозумно змінити природний вигляд, шукаючи марної фарби! Така жінка сама себе засуджує, коли хоче стати інакшою, ніж є від природи. Бажаючи подобатися іншим, сама собі не подобається. Який суддя може твою погань, жінко, осудити краще від тебе самої, коли боїшся, щоб тебе хтось не побачив такою, якою ти є в дійсності? Якщо ти гарна, то чому приховуєш свою красу? Якщо ти погана, негарна, то чому гарною хочеш здаватися, тоді як ані себе, ані інших ошукати ти неспроможна? Твій чоловік любить іншу, а ти іншому хочеш подобатися. Відтак ти гніваєшся, що він іншу любить, а сама вчиш його перелюбу».

З цього бачимо, що в різних частинах проповіді потрібно розумно вживати також різних стилів, щоб бесіду вчинити сприйнятливою, зрозумілою.

Проповідницько-релігійний стиль має свої прикмети:

1. Насамперед він має бути чистим і точним, тобто відповідати всім граматичним правилам. Треба проповідувати такою мовою, якої народ уживає в поважних публічних бесідах і розмовах. Неслушно з одного боку вживати літературні терміни й вислови, зрозумілі лише певній групі вчених людей, а з іншого - треба остерігатися простацьких і непристойних слів, які принижували б повагу до релігійної бесіди. Коли необхідно уживати в проповідях деякі догматичні терміни, такі як «перетворення», «втілення» тощо, потрібно пояснити їх іншими однозначними.

2. Релігійна бесіда має бути простою для сприйняття. Треба, отже, проповідувати так, щоб слухачі не потребували довше приза-

думуватися над значенням і взаємовідношенням слів. Слухачі повинні з легкістю відстежувати послідовність думок проповідника. Чим менше вишколені й освічені слухачі, тим простішим повинен бути стиль проповіді-повчання. Якщо стиль не буде простим, то й найкраща проповідь не принесе користі.

Тому-то у проповіді необхідно вживати тільки такі слова й вислови, які чітко й виразно визначають певну правду, не залишаючи по собі жодної неоднозначності чи незрозумілості.

3. Проповідь має захоплювати вже своєю формою. Проповідникові доводиться інколи добирати таких слів, які менше вражають, але мають той самий сенс. Наприклад, сьогодні неможливо говорити про гріх. Це слово можна заступити іншими словами близькими за змістом - «зрада любові», слово «пекло» можна заступити словами «неспроможність оглядати Бога». Проповідникові треба уникати частого вживання того самого слова, слід заступати його подібним, близьким за значенням.

4. Проповідь повинна зворушувати почуття слухачів й схилити їхню волю до добра. Для поважності треба часом у проповіді вживати більш урочистих слів і висловів, незалежно від самого предмета, наприклад, при імені Христос вживати часто Господь, Спаситель, при іменах різних Божих угодників додавати завжди «святий», до слухачів звертатися: «Любі у Христі», «Дорогі». Звернення «Браття і сестри» не радиться часто вживати.

Проповідь буде сердечною, коли вона впливає з щирого серця переконаного проповідника. Слухачі відразу розпізнають і відчують у словах проповідника любов до них і дбання про їхнє спасіння.

Проповідь буде короткою, коли в ній не буде зайвих слів чи фраз, більше, ніж потрібно, щоб досягнути мети. Нічого так не послаблює враження від проповіді, як її непотрібне розтягування. Там, де річ зовсім проста, непотрібно вживати жодних синонімів, порівнянь, пояснень, описань.

Як недобре бесіду чи проповідь занадто розтягати, так само шкідливо буде важливі місця або правди подавати кількома словами чи реченнями. Лаконічність взагалі непридатна для проповіді. Проповідникові потрібно не тільки річ чітко представити, але також повпливати на почуття і волю людини, чого кількома словами в більшості випадків досягнути не вдається.

За допомогою різних ораторських форм і образів, які мають свої особливі назви, стиль проповіді стає живим. Найголовніші з них такі:

Тропи (гр. tropos) - це слова і звороти, вжиті в переносному значенні. Базуються вони на образному зіставленні явищ, уявлень, предметів, спільних за якоюсь ознакою. Тропи мають особливо велике значення в художній мові. За їхньою допомогою створюються конкретні чуттєві уявлення, образно показуються зв'язки між явищами тощо. Існують різні види тропів: простіші - епітет, порівняння, складніші - метафора, уособлення, алегорія, метонімія, синекдоха та ін.

Епітет (гр. epiteton - прикладка, прізвище) - це художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, речі, поняття, дії. Він може мати граматичну форму як прикметника, наприклад, «широкий Дніпро», так й іменника, наприклад, «пісня - мрія» тощо.

Порівняння - це часто вживаний в поезії засіб художньої образності, зіставлення одного предмета з іншим з метою його глибшого пояснення, наприклад: «Книга - морська глибина, хто в неї пірне аж до дна, той хоч труду мав досить, дивні перли виносить» (Ів. Франко), «Зросли поеми немов будови, вони розквіли мов казки» (М. Рильський).

Метафора (гр. перенесення) - найважливіший вид тропів у поетичній мові. Для метафори характерне вживання образного вислову чи слова у переносному значенні для окреслення якоїсь речі або якогось явища, подібного до іншого окремими рисами, формою, кольором, дією тощо, наприклад, «синя одежа моря» в значенні «морських хвиль». Метафора часто може бути скороченим порівнянням, наприклад, «ви - сіль землі, ви - світло світу», «весна життя», замість «молодий вік», «він - наче лев», замість «сильний чоловік» та ін.

Уособлення - перенесення рис, властивостей живої істоти, зокрема людини, на неживі речі, явища.

Алегорія, слово грецького походження, - втілення в конкретному художньому образі абстрактного поняття, умовне утотоження його з певною річчю, постаттю або твариною. Наприклад, лисиця - алегорія хитрості.

Метонімія (гр. перейменування) - перенесення назви одного явища на інше, яке перебуває з ним у певному зв'язку. Замість цілого, вживається частина і навпаки, наприклад, «читати Шевченка», замість «читати твори Шевченка»; «Я кличу сьогодні проти вас на свідків небо й землю; життя і смерть проявив я перед тобою, благословення і прокляття. Вибирайте життя...» (Втор. 30.19), замість

«дотримання або зневага Божого закону» (Втор. 30.19); «ціле місто», замість «усі мешканці»; «праця рільника», замість «плоди землі» та ін.

Синекдоха - один із засобів підсилення виразності художньої мови, різновид метонімії. Полягає в кількісному зіставленні речей, явищ, на зіставленні часткового із цілим, одної речі із сукупністю речей, наприклад, «вже поставила міст міцна працівника рука», «хліб наш щоденний дай нам сьогодні», «широкі хвилі», замість «море».

Гіпербола з грецької означає перебільшення, а в літературі - перебільшення з метою підсилення виразності мови, наприклад: «Потоки сліз ллютьсЯ з моїх очей» (Т. Шевченко).

Іронія з грецької означає прихований глум, глузування. В літературі - вид звороту, в якому зовнішня форма суперечить змістові, наприклад: «Од молдавана до фіна на всіх язиках все мовчить. Бо благоденствує!» (Т. Шевченко). Іронію в проповідництві не треба часто вживати. Іронія, з якої вибивається незадоволення, називається сарказмом, який у проповідництві майже не вживається.

4. Ораторські прийоми

Розглянемо тут лише найбільш уживані.

Антитеза - співставлення протилежних явищ, образів чи понять, наприклад: «Як Юді не допомогло, що раніше був учнем Христа, опісля ж його зрадив, так і св. Павлові не пошкодило, що гонив Христа, бо відтак став Його проповідником» (св. Іван Золотустий).

Повторення - полягає в тому, що окремі слова або цілі речення повторюються з метою сильніше підкреслити яексь місце, наприклад: «Так говорить Господь Бог: "Лихо за лихом, ось воно надходить. Кінець надходить, кінець на тебе надходить! Ось він надходить!"» (Єз. 7.5-6).

Поправка - відкликання якоїсь думки, чим вона ще виразніше підкреслюється, наприклад: «О я нещасний! Гадаю, що немає віри в Бога. Але, що я кажу, що я думаю? О коли б хтось міг у цьому сумніватися й не був переконаний щодо цього!».

Сумнів - у бесідництві вживається тоді, коли промовець удає, ніби він у чомусь мав сумнів, начебто він не знав про що мав говорити, наприклад: «Від чого маю розпочати? Про що спочатку, а про що сказати наприкінці? Чи маю згадати про добро, яке ти втратив, чи плакати над лихом, яке знайшов ти?».

Перехід у бесідництві полягає в тому, що проповідник нібито хоче щось непомітно оминати, або замовчати, викликаючи цим ще більшу увагу до цієї речі й тим самим краще його представляє. Цей риторичний засіб надається зокрема, коли потрібно виголосити догану, наприклад: «Які беззаконня там не діються, не згадую про них, бо вони завеликі та й назвати їх не можна. Не згадую про злобу блудодіяння, про погань людства, залишаю захланність, не згадую про пихатість, не хочу називати всі ті беззаконня, що діються на вулицях наших міст, в будинках розваг і на морських узбережжях».

Полісиндетон - пов'язаність слів із вторинним значенням, коли щойно цілість виявляє первинне значення. Складається враження, ніби проповідникові приходять до голови нові гадки, наприклад: «І царі землі, і вельможі, й тисячники, й багатії, й сильні, й усякий раб, й усякий вільний сховалися в печерах та скелях гір, і кажуть до гір і до скель: "Упадіть на нас і закрийте нас від обличчя того, хто сидить на престолі..."» (Од. 6.15-16).

Асиндетон полягає в опущенні зв'язку в бесіді, безсполучниковості у реченні, наприклад: «О, благі, Господи, о солодкі, безсмертні, незрівнянні, вічні, незмінні добра! Гадаю, що вас бачу, та не в країні смертних, здається бачу блага Господні в країні живих!».

Замовчування риторичне полягає в тому, що бесідник не згадує про якусь річ чи то з огляду на пристойність, а чи для того, щоб слухачам зробити несподіванку, наприклад: «Казали большевики католикам: "Відмовтеся від давньої віри, давнього передання, спадщини ваших батьків, а тримайтеся..."». Боюся сказати, бо це таке, чого навіть назвати непристойно».

Признання у бесідництві застосовується тоді, коли слухачам признається більше, ніж вони сподівались, аби наступним доказом ще ясніше показати значення бесіди, наприклад: «Доробок і зиск справляють вам приємність. В цьому я вам не заздрю. Але я хочу вам сказати, як ви можете стати добрими заробітчанами й купцями. Каже премудрий Соломон: "Ось позичте Господеві на відсотки, хто бідного помилує, того він - Господь багато винагородить". Ось, де добрий доробок».

Побажання - це проповідницький засіб, яким висловлюється прощення, наприклад: «Вступаючи до Єрусалиму Ісус казав мешканцям цього міста: "Якби ти цього дня зрозуміло те, що веде до миру!"».

Запитання вживається для більшого підсилення, наприклад: «Чи бачили ви славу Божу, чи оглядали доброту Божу?».

Здивування - проповідник начебто про щось забуває, але при цьому наводить найпереконливіший доказ, наприклад: «Він був їм підлеглий. Хто? Кому? Бог - людині? Так! Бог, якому ангельські хори служать. Бог, володар Всесвіту стає слухняним людині».

Вигук вживається для вислову глибокого почуття, наприклад: «Де твоя, смерте, перемога? Де твоє, смерте, жало?» (1 Кор. 15.55).

Розмова - риторична форма. Бесідник ніби розмовляє з кимось іншим. Св. Василій в шостій гомілії про грошелюбство каже: «Тебе радує блиск золота, а не думаєш про те, скільки-то за тобою несеться стогону бідних. Якже ж мені унаочнити їхню нужденність? Коли бідака подивиться на свої достатки бачить, що тепер не має гроша й ніколи його не матиме! Бачить, що й одежа його власне така, яку повинні носити жебраки... і що ж? Тоді погляне він на своїх дітей, щоб випровадити їх на продаж, на базар і цим трохи злагіднити надходячу голодну смерть. Приглянешся тут до боротьби, яка ведеться між крайнім голодом і батьківською любов'ю! Голод заповідає найстрашнішу смерть, а природа його стримує і радить умерти разом з дітьми... Але що тепер батько задумує? Котру дитину найперше продати? На котру насамперед погляне торговець збіжжям? Чи взяти найстаршого? Але ж бо треба вшанувати право його віку. А, може, наймолодшого? Серце одначе крається на вид віку його. Воно ще не розуміє своєї гіркої долі... що ж тут робити? Від чого почати? Як забути природу? Як сидітиму в хаті я, що сам позбувся своїх дітей? Як засяду при столі, що застелений такою ціною? Накінці таки рішається батько продати наймолодше. Тебе одначе не ломить його біль, ти не оглядаєшся на природу... За засоби до життя він платить кров'ю свого серця. Твоя ж рука, що користується з цієї нужди навіть не затремтить. Та ні, ти ще навіть сваришся за більшу ціну...» (О. Фединяк, Науки св. Василя Великого для народу).

Заклинання вживається в бесіді, коли проповідник закликає своїх слухачів на все, що їм наймиліше й святе, аби лише порушити їхню волю до добра й чесноти, наприклад, коли каже: «Молодче, надіє людства, кому маєш служити! Надією батьків, які мають в тобі ожити, пам'ятаю про тих шляхетних людей, які жили для добра інших, гробами тих славних борців, що за спільне добро полягли і беззаконня не знищило сили їхнього духа, вічністю, якої невинний і безгрішний не боїться, згадкою про Бога святого і справедливого закликаю тебе - збережи чистим і невинним серце!».

Відсилання чи звернення бесідника до відсутніх, коли він у великому зворушенні звертається чи до померлих осіб немов до живих, а чи й до відсутніх живих, як до присутніх, говорить, просить, умовляє, наприклад: «Слухайте, небеса, вважай, земле, бо Господь

говорить: "Дітей я виховав і виростив, а вони збунтувалися проти мене".» (С. 1.2). Або св. Іван Золотоустий у восьмій гомілії на 1-е послання ап. Павла до Тимотея каже: «Що це таке? Ти прийшов помолитися Богові й обвішався золотом? Чи ти, може, прийшов на забаву, на весілля чи на якийсь світський парад? Там ці речі будуть на місці. Невже вони тут потрібні? Ти прийшов сюди на молитву, ти прийшов просити, щоб Бог простив тобі гріхи твої й змилосердився над тобою. Для чого ж отак прикрашаєшся?.. Як можеш сердечно молитися, прикрашений такими коштовностями?..».

5. Правила вживання зворотів і прийомів

Щоб виценаведені риторичні звороти й образи принесли користь й надали проповіді бажаної живучості, треба навчитися їх правильно вживати, а саме:

1. Необхідно вивчити класичні види тропів, зворотів й образів, які вживали старовинні, а чи й сучасні бесідники, проповідники.

2. Намагатися влучно й природно застосовувати такі звороти й риторичні образи, які пов'язані з темою і метою бесіди. Одного виду вживають, щоб повчити, а іншого - щоб зворушити почуття, щоб схилити волю.

3. Треба пильно вважати на те, щоб риторичні образи були тісно пов'язані з цілою бесідою й випливали з її завдання. В іншому разі вони лише ослаблюють бесіду, замість оживити проповідь, вони вчиняють її розтяглою й нецікавою.

4. І нарешті, не слід перевантажувати бесіду різними зворотами або риторичними образами, порівняннями, бо все, що переходить міру, псує, а не оздоблює.

Сильніші риторичні образи, розраховані на зворушення почуттів й схилення волі, треба вживати у відповідних місцях бесіди, особливо - наприкінці. Не слід говорити завжди в переносному значенні, бо бесіда того, хто забагато залюблюється в риторичних порівняннях й образах, буває часто незрозуміла. А такою вона не повинна бути.

6. Види проповідей

Завдання проповідника - навчати про об'явлене слово Боже. Це завдання, тобто навчання Божих правд, виконує він в різнорідних об-

стави́нах місця, часу і в різних, за складом слухачів, аудиторіях. Тому, проповідуючи на релігійні теми, потрібно мати на увазі, крім самого змісту, обставини й аудиторію, щоб така проповідь була дійсно прославою Бога і послужила для спасіння душ. В загальному проповіді класифікують за змістом, наміренням, зовнішніми обставинами і за внутрішньою формою.

1. Класифікація проповідей за змістом

З огляду на тему чи на зміст, розрізняють чотири види релігійних повчань або проповідей, а саме: 1. Догматичні, 2. Пасторально-моральні, 3. Літургійні, 4. Історичні.

Перше головне питання - що становить собою предмет релігійного повчання? Предметом релігійного повчання, проповіді є на-самперед Боже слово. Про це Христос виразно каже: «Слово твоє - істина» (Ів. 17.17); «Коли ви перебуватимете в моїм слові, ви дійсно будете учнями моїми й спізнаєте правду і правда визволить вас» (Ів. 8.31-32).

Тому що об'єктом, предметом проповіді є Слово Боже, проповідник, пам'ятаючи слова Святого Письма - «ми проповідуємо Христа розп'ятого» - має проповідувати Євангеліє, тобто слово Боже, яке Господь об'явив, а свята Церква подає до вірування. До цього урочистою присягою перед Богом і Церквою, яку складає на руки єпископа, що його висвячує, зобов'язаний кожний священник-душпастир.

Всі євангельські правди, в свою чергу, можна поділити на догматичні, пасторально-моральні, літургійні й історичні. Проповідник має відповідно чергувати тематику проповідей, щоб вповні виконувати доручений навчальний уряд Церкви, за словами апостола: «Проповідуй слово...» (2 Тим. 4.2), бо віра - зі слуху.

Тепер розглянемо окремо кожний з цих чотирьох видів.

1. Догматичні проповіді

Догматичними називаємо такі проповіді, головною темою яких є якась об'явлена правда віри, про яку проповідник має намір оповідати та в правдивості якої переконувати. Головними правдами нашої віри, які служать підставою всім іншим є такі: таїнство Пресвятої Трійці, таїнства Втілення, Відкуплення, Пресвятої Євхаристії, про Суд Божий, про вічну нагороду для добрих або кару для злих.

Догматичні проповіді можуть бути теоретичними, практичними, апологетичними.

Теоретичним буде догматичне повчання-проповідь тоді, коли проповідник якусь догматичну правду тільки пояснює і доводить, не застосовуючи її до практичного життя. При цьому треба стисло дотримуватися релігійного предмета повчання, вживати певноозначеної догматично-теологічної термінології, бо навчаючи цих правд, проповідник може з легкістю зробити помилки і поплутати чи навіть пофальшувати деякі головні правди святої віри.

Догматичні правди треба пояснювати дуже обережно, щоб замість зміцнити віру, не зневірити слухачів, ніколи не доводячи те, в що всі вірують і чого не заперечують. В іншому разі можна легко викликати у слухачів підозру чи сумніви щодо правд віри. Це може трапитися, коли проповідник доводив би існування Бога, безсмертність душі, божественність Ісуса Христа тощо. Безумовно і про ці правди необхідно подеколи говорити, але це слід робити в непрямий спосіб. Тоді слухачі не ображаються, не підозрюють, ніби проповідник має сумніви щодо їхньої віри. Проте, злучивши основну догматичну правду з непрямю презентацією, можна зміцнити віру серед вірних і повчити тих, які сумніваються. Наприклад, коли проповідник хоче довести, що в Пресвятій Євхаристії дійсно присутній Ісус Христос, то, замість такої презентації: «Дорогі в Христі, я доводитиму вам сьогодні, що в Пресвятій Євхаристії дійсно присутній Христос-Бог», - набагато успішніше буде застосувати непрямю: «В Пресвятій Євхаристії Христос залишив нам найважливіший доказ своєї любові до нас». Опісля проповідник легко може перейти до пояснення самої догматичної правди про присутність Христа в Євхаристії, продовжуючи: «Любов приятеля пізнаємо з величі його самопосягати, та з тих дарів, які нам дає. Під цим поглядом не можна порівняти жодного приятеля з Христом. Бо що більше можна уявити понад те, що нам залишив і подав Христос-приятель у Пресвятій Євхаристії? В цій таїні Христос залишив нам не лише пам'ятку про Себе, але значно більше - залишив нам самого Себе, про що свідчать Його слова: "Це є тіло моє... Це є кров моя"».

Тут можна навести ще й догматичні докази до слів «Це є тіло моє», які треба розуміти у прямому, а не у переносному значенні, спираючись на поняття любові, наприклад, кажучи: «Так дуже залежало Христові на тому, щоб нас запевнити у своїй безмежній любові. З радістю і подивом говорять про цю таїну Святі Отці: "О диво! Той самий, що сидить праворуч Отця, перебуває також у руді священника. Той, хто створив Всесвіт, сховав себе під видами часточки хліба й

краплини вина, аби лише наблизитися до нас, аби лише служити нам“».

Опісля наводяться догматичні докази про присутність Христа в Пресвятій Євхаристії з огляду на любов.

Щоб догматична проповідь була успішною й принесла сподівані плоди, не можна обмежуватися до самої лише теорії, але, навпаки, необхідно робити також практичні застосування, тоді й наша віра стане живою.

Цього дотримувалися старозаповітні проповідники й пророки. Наприклад Ісаї, маючи натхнення Боже, проповідував про те, наскільки велика злоба Ізраїля, про те, яка страшна кара на нього чекає, дав також повчання про те, що мають робити, щоб відвернути гнів Господній: «Обмийтеся, станьте чистимич усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинкич перестаньте чинити зло! Навчітеся добро чинитич шукайте правди, захищайте пригнобленого, обороняйте сироту, заступайтеся за вдову!» (Іс. 1.16-17).

Те саме робив Христос-Спаситель, коли повчав про страшний Суд Божий: «Зважайте на самих себе, щоб часом серця ваші не обтяжилися обжирством, пияцтвом та життєвими клопотами, і щоб той день не впав на вас зненацька, немов сітка, бо він прийде на всіх, які живуть на поверхні всієї землі. Будьте чуйні, отже, і кожного часу моліться, щоб мати змогу уникнути всього того, що має збутися, і стати перед Чоловічим Сином» (Лк. 21.34-36).

Кожний, отже, проповідник повинен свою проповідь-повчання достосовувати до життя слухачів. Він має навчати про те, що, коли, як робити і яких засобів ужити, щоб правду святої віри, про яку мова, дотримати, перенести її у життя.

Проповідник має докласти всіх старань, щоб його повчання мали практичне застосування, й не лише взагалі, але й в поодиноких, конкретних випадках.

2. Апологетичні проповіді

Апология з грецької означає захист, виправдання, промову, письмовий твір на захист якоїсь особи, теорії, думки тощо. Спочатку апологетами називали богословів II-IX стт., які виступали з обґрунтуванням і на захист християнства.

Обов'язок проповідника - повчити слухачів і переконати їх в головних правдах християнської віри. Проповідник повинен захищати ці правди, відкидаючи все, що їм суперечить. Отже, завданням апологетики є своїми доказами спростувати суперечні з

вірою твердження і тим самим чіткіше показати об'явлену істину. Де якась правда віри не має суперечного з нею вчення, там і захист, тобто апологетика не має місця. Тому-то й сам Христос та його учні, апостоли, Отці Церкви не тільки викладали правди святої віри, але також змагалися проти фальшивих теорій.

Священик-проповідник зобов'язаний в деяких випадках в особливіший спосіб виступити на захист святої віри. Цей обов'язок треба виконати насамперед в таких випадках:

- Якщо в християнській громаді з причини невіруючих чи вільнодумців починають поширюватися ідеї, суперечні правдам святої віри, які викликають неповагу до християнської релігії чи до окремих правд віри. Наприклад, тепер у нашому народі помітно поширились сумніви щодо правди про Намісника Христового й наступника св. Верховного Апостола Петра та без найменшого сорому зневажається його авторитет в Христовій Церкві. Дуже часто самі християни повторюють те, що у диявольській ненависті кидають воюючі безбожники, масони та подібні їм недовірки.

- Якщо в громаді поширюються поняття, незгідні з християнською мораллю. Якщо виправдовується неморальність або пропагується вона у привабливій формі.

- Якщо серед людей існують забобони, пересуди, чарівництво тощо.

У вищезгаданих випадках священик зобов'язаний силою свого пастирського служіння виголошувати апологетичні проповіді. Як укладати і вживати апологетичну аргументацію у проповідях, розглянемо нижче.

3. Пасторально-моральні проповіді

Завдання пасторально-моральних проповідей - пояснити і практично повчити вірних, як здійснювати засади християнської моралі та звичаїв у щоденному житті. Вони мають на меті показати, що моральні закони християнських звичаїв впливають з головних правд віри і на них спираються, як на наріжний камінь.

Моральні проповіді мають на меті також довести, що християнські звичаї не заперечують засад здорового глузду, хоч подеколи слід дотримуватися радше засад Євангелія, ніж самого чистого розуму, аби з проповіді не зробити сухого філософського викладу про етику.

Виголошуючи подібного роду проповіді треба вміти поєднати теорію з практикою, тобто, пояснивши якусь правду, необхідно

також показати слухачам, як вони мають цієї правди дотримуватися в різних обставинах щоденного життя.

Один проповідник ось так унаочнює моральну потребу уникати нагод до гріха: «Ти знаєш з досвіду, що скільки разів підеш до певного дому, грішиш проти чистоти. Той дім, отже, є для тебе нагодою до гріха. Ти знаєш, що скільки разів подивишся на особу, постають у тебе непоборні пожадання. Ця особа, отже, для тебе - найближча нагода до гріха. Ти знаєш, що скільки разів підеш до цієї корчми, стільки разів впиваєшся. Корчма, отже, є для тебе найближчою нагодою до гріха. Коли ж ти хочеш спастися, маєш уникати гріха, а щоб не грішити потрібно тобі зберігати оцю просту гігієну - уникати отруйних нагод до гріха. Хто любить нагоду до гріха, скоїть гріх і від отрути гріха загине!».

4. Літургійні проповіді

Літургійні проповіді мають на меті подати слухачам повчання про літургію в широкому значенні, тобто про сенс і зміст літургійних молінь в церкві, а також про все те, що тісно пов'язане з літургією, як-то святі часи, місця, образи, речі тощо.

Незаперечною правдою є те, що ділянка літургійних проповідей була у значному занедбанні з боку церковних бесідників. Вони вважали, що предмет таких повчань надається радше для лекцій катехизму у школах, ніж для проповідей з амвону, назважаючи на те, що люди з радістю слухають літургійні проповіді. Побожний нарід часто бажає і просить таких повчань, тому варто завдати собі клопоту й прикласти зусиль, необхідних для підготування літургійних проповідей. Такі проповіді доконечно потрібні для народу. Обряди й церковні звичаї є живою відбиткою життя й духа Церкви і в них очима бачимо те, що з волі Божої діється для спасіння наших безсмертних душ. Літургійні обряди - це наочне представлення правд святої віри, тому необхідно їх також як слід пояснити, от хоч би значення знаку св. хреста, який творимо на собі по кілька разів на день.

Ми зобов'язані брати участь у церковних обрядах. Якщо ми їх не розуміємо, наша участь стає механічною, пасивною, ми нудьгуємо. Літургійні обряди мають поглиблювати нашу побожність. Якщо ж вірні не мають жодного уявлення про їхнє значення, то й не можуть скористатись з них духовно.

Літургійні проповіді аж ніяк не стоять на перешкоді повчанням догматичним та моральним, а навпаки, вони підсилюють їх.

В таких проповідях треба пояснювати слухачам історичний початок і розвиток богослужбових дій або речей, з'ясувати їхнє значення, повчити вірних про те, що вони мають завжди нам пригадувати, спонукаючи до певних учинків та діл.

Літургійні проповіді приносять значну душевну користь, бо їхній предмет унаочнює нам правди св. віри та звичай речами, які слухачі бачать або чують, а тим самим легше запам'ятовують ціле повчання.

5. Історичні проповіді

Історичні проповіді - це ті, в яких якась історична подія становить предмет цілого повчання. Історичні проповіді мають на меті точно й образно представити якусь правду віри або звичай своїм слухачам і живим прикладом спонукати їх до добра. Біблійна і церковна історія - це найкращий допоміжний засіб для проповідування догматичних істин і моральних засад. Вона містить у собі повчання, про що колись сказав був св. Августин так: «Могли ці й он ті, чому б тоді не ти, Августине?».

Історія у проповіді унаочнює правди віри життям поодиноких людей. Вона дає поштовх людському серцеві й негайно порушує волю людини до дії. Тому-то й Христос, і апостоли, й Отці Церкви так часто вживали історичну аргументацію, проповідуючи Слово Боже.

Вживаючи історичну аргументацію в проповідях треба вважати на ось що:

а) Наведені історичні факти мусять бути цілковито правдивими.

б) Вони повинні безпосередньо стосуватися предмета науки і, відповідно, бути захоотою до діяння добра.

З біблійної історії Старого Заповіту треба опускаати всі ті місця, які сучасним слухачам не відповідають, а подеколи здаються смішними. Коли пропонується якась історія, необхідно переповідати її без зайвих додатків та імпровізацій.

Відомі три способи наведення історичних подій у проповідництві:

а) Наводиться ціла історична подія точно і зрозуміло, відтак подається правда, яку ця подія пояснює.

б) Після кожного історичного уривка розглядаються практичні застосування.

в) Насамперед подається якась правда і щойно потім оповідається про історичну подію, якою ця правда пояснюється.

Два останні способи в проповідництві - найбільш успішні.

2. Види проповідей з огляду на намірення

Проповіді, з огляду на намірення, можуть бути розрадли або наказувальні. *Розрадлими* проповіді називаються тоді, коли якісь сумні пригоди спіткали чи то цілу громаду, а чи її частину. Головне завдання таких проповідей - втішити й підбадьорити. Однак це не виключає того, щоб при цій нагоді повчити вірних про вартість найтяжчих терпіль в житті й заохотити їх до геройської витривалості у добродійності і чеснотах.

Щоб такі проповіді були успішними й осягнули своєї мети, треба насамперед перенестися гадками в сумне становище слухачів та висловити їм своє співчуття, свій біль з причини нещастя, щоб таким чином здобути їхню довіру. При цьому, однак, не слід переходити межі. Бо як, з одного боку, не можна зменшити терпіння слухачів, так, з іншого - не добре представляти їх пересадно і трагічно. В першому випадку бесідник втратив би довіру слухачів, в другому - безпричинно побільшив би біль, жаль і смуток.

Втішаючи, проповідник мусить звернути увагу слухачів на незбагненні дороги Божої премудрості й провидіння. Він повинен навести приклади праведного Йова, Христа Спасителя, святих мучеників усіх часів, заохочуючи зажурених до терпеливості й згоди з Божим допущенням, випробуванням.

Не радиться проповідникові пов'язувати допуст, нещастя, громадське лихо з карою Божою за гріхи. Таке достосування й потішення цілком певно не повернуло б грішників, а навпаки, могло б невинних зневірити.

Наказові проповіді - це ті повчання, в яких проповідник виступає проти беззаконь, які поширилися і постійно повторюються у його громаді. Завдання таких проповідей - викликати у слухачів відразу до поширеного поміж ними неподобства й схилити їхню волю до поправи життя. Такі повчання повинен давати місцевий парох, душпастир, який має безпосередню відповідальність за своїх парафіян. Вони легше від нього приймуть терпкі слова докорів, попереджень чи картань. Слухачі легше зрозуміють, що обов'язок духовного батька - застерігати чи навіть ганити невірних, переступних дітей.

За правилом, цього виду проповіді належать до відповідного пароха на його парафії. Як виняток, однак, проповідь з попередженнями, картаннями вад чи прогріхів членів певної громади може давати місіонер під час місій, декан чи єпископ під час душпастирських відвідин, але з великою обережністю.

Проповіді з попередженнями і картаннями можна виголошувати у деяких виняткових випадках. В таких проповідях не добре виявляти особистих образ, проблем, суперечок, не слід в них також вживати образливих слів, бо це все принижує гідність проповідника Слова Божого. А деякі проповідники подеколи зловживають цим святим обов'язком задля своїх особистих поррахунків, не дбаючи про славу Божу та дотримання Божого закону.

В наказових проповідях проповідник мусить в першу чергу живими образами представити, якою згубною є зрада любові до Творця і Бога, тобто гріх, який щораз то більше і більше охоплює громаду християн. При цьому бесідник повинен вказувати на відповідні засоби протидії, представляючи красу і благодійність протилежної чесноти. Сердечним словом має душпастир заохотити позбутися прокази гріха, вбратися в шату нових добрих вчинків і бути готовими до приходу справедливого Судді.

В таких проповідях не варто ніколи картати всіх, наприклад: «Тому що ви віддаєтеся пияцтву й розпусті, не можете сподіватися благословення Божого для ваших нащадків», - щоб не ображати невинних. Треба скомпонувати проповідь так, щоб винуватці відчували, що мова йде про них.

3. Види проповідей з огляду на обставини

Проповіді з огляду на обставини можуть бути:

А. За літургійним часом: 1. Недільні; 2. Святкові (свят господніх, богородичних і святих); 3. Пісні.

Б. Принагідні: 1. Інавгураційні й прощальні; 2. Приміційні (перша нововисвяченого ієрея); 3. Вінчальні; 4. Погребальні; 5. Місійні; 6. На інші нагоди.

В. З огляду на слухачів: 1. До священиків; 2. До шкільної молоді; 3. До вояків; 4. До в'язнів та ін.

1. Проповіді за літургійним часом

а) *Недільні проповіді* - це ті, що тісно пов'язані з апостольськими та євангельськими читаннями на літургіях неділь цілого

року. Пов'язання проповідей-гомій з Літургією зовсім природно практикувалося вже з апостольських часів. Повчання Св. Письма бере свій початок з жидівської синагоги. Воно було поєднане з ламанням хліба. Зібрання людей на принесення літургійної жертви було найвигіднішою нагодою для всенародних повчань і релігійних напоумлень для вірних, з яких вони черпали душевну поживу для своєї віри.

Читання і пояснення Св. Письма і Безкровна Жертва - це взір Служби Божої, св. Літургії, описаний св. Юстином. Вона є знаменом християнсько-католицького культу. Недільна проповідь-гомілія природна для Літургії, тісно з нею пов'язана.

В підібраних недільних євангельських та апостольських читаннях містяться головні правди віри, які треба з різних кутів бачення народів пояснювати.

Велика програма недільних повчань мусить бути досить еластичною, узгодженою з літургійним кругом, з розподіленими відповідно акцентами на головних питаннях. Найбільше наголошеною справедливо має бути ключова тема євангельського зачала. Завжди, однак, треба мати на увазі рівень і потреби своїх слухачів. Застосування, яке є властивим чинником комунікації, як і душпастирський реалізм, вимагають добору предмета під оглядом теми й акценту. Тут треба завжди мати на увазі середовище.

Ключові теми реалізації річної програми недільних повчань - поєднання з Христом, Містичне Тіло Христа, Євхаристія. Ці теми становлять серце християнства, тому до них треба раз у раз повертатися.

Таким чином успішно викладаємо й пояснюємо головні правди святої віри, виленені в програму недільних повчань, які є підставним засобом євангелізації.

Дуже часто в неділю священник має багато справ, має відправити кілька Служб Божих, висповідати, принести причастя. Від цього терпить найважливіша справа - проповідь, яку з легкістю дехто залишає. Наше покликання має ту постійну небезпеку, що все те, що важливе поступається тому, що нагальне. А ми мусимо вміти протиставитись усім уявним раціям конечності, бо їх іноді буває забагато. «Менше вкусиш - швидше проковтнеш», - каже народна мудрість, яку потрібно застосувати також до священничого життя й душпастирської праці. Боже слово поглиблює віру, дає поживу душі, світло розумові, поштовхує волю до дії. Всі інші релігійні практики будуть механічними вчинками, доки їх не оживить світло й тепло Божого Слова, яке впливає з серця й душі проповідника. Недільні повчання відбуваються згідно з загальними засадами гомілетики.

б) *Святкові проповіді* посідають важливе місце в церковному бесідництві, тому вимагають особливої уваги й підготовки проповідника.

Звичайно під час свят - більший наплив людей у церквах, слухачі краще настроєні, аби сприймати слово Боже і це дає проповідникові нагоду з більшим успіхом навчати правд віри й моралі, які дуже часто пов'язані з тим чи іншим святом. Між святковими проповідями на особливому місці - проповіді на господні свята, бо вони представляють нам головні таїнства відкуплення людського роду. Тому бажанням Церкви і сподіванням людей є почути проповідь на тему, яка тісно пов'язана з одним з таких свят.

Повчаючи про таїнства, про які нагадує господнє свято насамперед необхідно оповісти про його історію, відтак висвітлити значення і застосування його до життя. Це все потрібно у проповіді викласти точно й ґрунтовно та пояснити, згідно із засадами гомілетики.

Наприклад, у свято Різдва Господнього таїнство втілення Слова Божого можна пояснити з трьох точок зору. Щоб представити історичну подію, пов'язану з цим таїнством, потрібно оповісти про те, що сталося перед і під час народження Христа, серед яких обставин це сталося, як Спаситель прийшов на світ. Після історичного передання треба перейти до догматичного пояснення свята, показати його мету і значення, тобто, що Той, хто серед вищенаведених обставин народився - це втілений Бог, володар неба і землі, якому належить усяка честь, слава і поклоніння. Треба підкреслити, що Він прийшов у світ цілком добровільно, щоб показати людству справжню мету життя - поєднання з Богом. Втілене Слово не перестало бути Богом, який лише тому себе принизив, щоб нас - тих, хто Його прийме - зробити своїми дітьми. Пояснивши догматичне значення таїнства треба відтак показати як застосувати це таїнство у практичному моральному житті, тобто вказати на здобутки, які повинна дати нам віра у втілення Божого Слова. Христос-Бог понизив себе для того, щоб перемогти нашу гордість, щоб нас повчити, як ми повинні один одного любити, як не повинні прив'язуватися до минаючих утіх, почестей, багатства, вигод, як ми повинні перемагати наші злі схильності й як маємо жити чесно, побожно із смиренним Христом.

Виголошуючи святкову проповідь треба передусім пам'ятати про те, щоб позиція і рухи тіла були урочистіші й жвавіші, ніж під час звичайних проповідей. Цього вимагають саме свято, очікування й настрої слухачів, які в день свята більш віддалені від щоденних

проблем, турбот, легше підносяться духом до вищих, надприродних речей.

В поодиноких частинах святкової проповіді, зокрема у вступі, можна оповісти про історію цього свята, події, про які воно нагадує. При цьому висловити почуття радості, яким сповнюється серце віруючої людини з нагоди свята. Опісля, у презентації, підкреслити його значення, щоб далі перейти до самого предмета проповіді.

Розгортаючи тему, треба звернути увагу на догматичне і моральне значення таїнства в такий приблизно спосіб: у першій частині розглянути тему під догматичним кутом бачення, а в другій - під морально-етичним. Наприклад, у день Воскресіння Христового, в першій частині необхідно підкреслити догматичне значення, тобто значення таїнства Воскресіння, а в другій те, як ми повинні відзначити це свято, аби стати живими учасниками таїнства воскресіння Христового.

В кожному розділі проповіді можна робити моральні висновки і застосування. Наприклад, на Різдво Христове виголошуємо проповідь за такою схемою: по-перше, Ісус у вертепі - наш найбільший добродій, якого маємо любити; по-друге, наш учитель, якого маємо слухати; по-третє, наш взір, який маємо наслідувати.

В закінченні потрібно коротко зібрати думки цілої проповіді, чітко представити значення таїнства й якимось живим, промовистим, відповідним образом, закликком, текстом або молитвою закінчити проповідь.

Проповіді на богородичні свята. Щодо проповідей на богородичні свята чимало зауваг і нарікань з боку проповідників на те, що цих свят протягом літургійного року значно більше, ніж господніх, а чи й тому, що у богородичні свята переважно повторюється одне й те саме євангеліє. Але ці труднощі часто лише уявні, бо коли брати на увагу першорядне становище Пречистої Диви Марії в ділі відкуплення людського роду та велике почитання Богоматері в народі, то не тяжко буде віднайти відповідну тему для проповіді.

В книгах Старого Заповіту, щоправда, нічого не говориться про Богородицю, проте там є багато прообразів Пречистої Диви. Від слів протоєвангелія про жінку, що розтратить голову змієві, до пророка Малахії, Старий Заповіт містить багато пісень, які прославляють і описують славу та величність Матері Месії. Так само церковна історія майже на кожній сторінці висловлює похвалу Богоматері Марії. Саме з цих джерел треба черпати щедрий матеріал для проповідей на богородичні свята.

Хто виголошує проповідь у богородичне свято повинен мати на увазі все, що стосується проповідей на господні свята. Як там, так і тут треба мати на увазі саму історію свята, його догматичне й моральне значення, а на кінці зробити практичне застосування до життя слухачів.

Не завжди потрібно брати текст євангелія свята, бо можна послужитися хоча б літургійним текстом святкових стихир, величань, пісень таких, як «Величай, душе моя, Господа» та інших подібних.

Розгортаючи таку проповідь необхідно особливу увагу приділити практичному застосуванню, бо з життя Пречистої Диви можна навести приклади для людей різного віку, стану, що перебувають в різних обставинах життя.

В цих проповідях треба повчати й схиляти людей в першу чергу до сердечного й дитячого звеличування хто прибігав би до Пречистої або просив у неї допомоги, чи молив про заступництво, а залишився б невислуханим, бо «Там, де в небі Божа Мати, наша втіха, наш покров, там благає благодатей для всіх наших молитов», - говориться в народній пісні.

Проповіді на дні святих. Для поширення культу святих і заохочення вірних до наслідування їхніх чеснот у дні, визначені для звеличення святих, треба виголошувати про них окремі проповіді-повчання. У проповідях цього роду необхідно представити слухачам велике достоїнство святих, висвітлюючи історію їхнього життя, опісля подати засоби і спосіб, за допомогою яких вони дійшли до верхів'я своєї святості, а відтак оповісти про ласки, які Бог, за посередництвом того чи іншого святого, уділяє людям, закликаючи слухачів до наслідування чеснот святого та про необхідність вдатися до них.

У проповідях на дні святих дуже корисно підкреслити ті чесноти й добродійства, якими святий, пам'ять якого згадується, за життя відзначався та з яких пливли всі інші його добрі вчинки, наприклад, св. Миколай - як образ милосердя до людей, св. Йосафат - образ ревності й незламності у вірі тощо. Коли святий і його життя слухачам добре відомі, тоді можна підкреслити якусь окрему його чесноту чи засіб, яким він осягнув святості, наприклад, першого разу про дух молитви й покути св. Йосафата, іншого разу - про його любов до ближніх, ще іншого - про геройський послух.

Якщо необхідно виголосити проповідь у день святого, про життя якого мало знаємо, тоді можна взяти до уваги якусь його

особливішу рису характеру, якусь чесноту. Наприклад, в день одного з апостолів можна говорити про віру, про Церкву, про священство Христове, в день одного з мучеників - про витривалість у вірі, про переслідування Церкви, в день ісповідника - про наслідування Христа, про побожність і ревність у молитві.

Той, хто виголошує такі проповіді повинен завжди дотримуватися історичного методу (темою проповіді має бути історія життя святого), роблячи відповідно практичні застосування для слухачів, наприклад, св. Миколай: по-перше, ще в молодості був прикладом побожності, по-друге, у старшому віці - взором любові до ближнього, втретє, на кінці життя - зразком непохитної віри. Ще інший приклад, св. апостол Петро вчить: по-перше, своєю зрадою - про слабкість людини, якщо вона надіється лише на свої сили, по-друге, своїм наверненням - про те, як славно людина може за допомогою ласки Божої піднятися з гріха.

Предметом повчання може бути якась догматична чи моральна правда, яка пояснюється історичними подіями з життя святого. Оповідючи історію життя святого, не треба входити в подробиці, проте достатньо оповісти про головні моменти, з яких можна зробити корисні застосування. Оповідати треба лише про те, що дійсно є історичним, залишаючи всілякі вигадані додатки. Ніколи не повинен проповідник представляти святого, як щось надземне, якесь надлюдське єство, бо тим самим перестрашуємо слухачів, демонструємо неможливість святості й наслідування чеснот, якими цей святий освятився. Навпаки, святого треба представити як земну людину, яка, за допомогою Божої благодаті й ревної праці над собою, стала святою, чого і кожний з нас може досягнути. При цьому треба повчити людей про те, у чому полягає почитання святих й прохання про їхню допомогу та заступництво.

в) *Пісні проповіді*. Пісними проповідями називаються релігійні повчання під час Великого посту-Чотиридесятниці. Їх виголошують, крім звичайних недільних проповідей в тому намірі, щоб роздумуючи над стражданнями Христовими, схилити людей до щирого жалю й каяття за гріхи та підготувати їх до святих великодніх сповіді та причастя.

Пісні проповіді дуже корисні, оскільки вони допомагають вірним краще використати час Великого посту для оновлення своєї душі. Цьому також значно допомагають церковні пісні обряди, пісні тощо.

Звичайно предметом пісних повчань є страсті Христа-Спасителя, історія яких глибока, повчаюча, легко зворушує почуття. Деколи за тему пісних проповідей беруть ряд таких наук: про головні гріхи, про таїну покаяння тощо. Завжди треба показати особливе пов'язання їх зі страстями Христовими, в іншому разі проповідник не задовольнить бажання й очікування людей, які саме на те приходять під час Посту до церкви, аби послухати про страсті Христові, отже розчаровуються, коли на цю тему нічого не почують.

Проповіді про страсті Христові можна розгортати в два способи: перший - розповісти хронологічно історію страстей і при кожній події робити практичне застосування; другий - вибрати тільки найважливіші події з історії страстей, наприклад, сім слів Христа на хресті, і на їхньому тлі розробляти ряд пісних повчань з відповідними застосуваннями.

У першому випадку історію страстей треба поділити на стільки частин, скільки буде пісних проповідей, наприклад: 1. Тайна вечеря; 2. Христос в Оливному саді; 3. Ісус перед судом Архидиякона і Синедріону; 4. Ісус перед Пилатом; 5. Страсний шлях Господній; 6. Ісус розп'ятий; 7. Ісус у гробі.

Пісним проповідям треба приділити більше уваги, бо вони справляють надзвичайне враження на слухачів і настроюють на каяття подеколи й великих грішників.

2. Принагідні проповіді

Принагідними називаються проповіді, які частіше чи рідше виголошуються за особливих обставин. Таких проповідей Церква виразно не доручає, але про їхню необхідність і користь говорить сама природна потреба - їх сподіваються люди й вимагають обставини. Деякі події неначе просять проповідника промовити до людей слово.

Душпастир, як духовний батько своїх вірних, живе й активно діє в своїй громаді, отже, свої почуття, переживання і співчуття мусить іноді виявити не лише тихим словом, але також прилюдною проповіддю.

Кожну сумну чи радісну подію в житті громади треба використати для духовного повчання вірних. В загальному люди з радістю слухають подібні повчання - в такі моменти вони краще душевно настроєні, щоб сприймати певні правди в конкретних умовах.

Коли виголошуютьсяatinaгідні проповіді, треба дотримуватися таких загальних правил і засад:

1. Темою проповіді має бути або сам відповідний факт, подія, або якась правда, що тісно пов'язана з цією подією. В першому випадку слід говорити про цю подію з релігійної точки зору, навіть коли сама подія - чисто світського характеру, наприклад, сталися пошесть, повінь, землетрус, пожежа, відбулися уродини президента, пароха тощо. В другому випадку треба вибрану правду пояснити й застосувати до самої події.

2. Розробка таких проповідей вповні залежить від обставин. Якщо подія більш урочиста, можна тоді розгорнути правдиву проповідь, якщо менш урочиста - наприклад хрестини, вінчання, похорон і немає часу виголошувати повну проповідь, тоді треба сказати лише коротке, але сердечне слово, не дотримуючись в цьому випадку стислих риторичних правил поділу й аргументації.

3. У принагідних проповідях найбільше уваги треба приділяти практичному застосуванню, бо саме в цьому й полягає їхнє головне завдання. Такі практичні застосування можуть бути розвинуті стисліше чи ширше, в залежності від обставин, часу й потреб слухачів.

4. Принагідна проповідь мусить бути тісно пов'язана з подією. Від цієї події повинен залежати її характер. Отже, слід тут відповідно укласти ціле повчання, яке буде радісним, серйозним, зворушливим або сумним, сердечним або суворим, взагалі відповідатиме особливому характерові обставин.

5. Виголошуючи принагідні проповіді бесідник мусить бути дуже уважним, бо саме тут йому доводиться наказувати або хвалити. Тому-то й дуже легко проповідникові саме в таких бесідах стягнути на себе підозріння в упередженні, можна легко образити інших, викликати заздрість, осуд тощо. Бесідник, особливо священик, мусить вважати на кожне слово та в усьому зберігати справедливу міру. Слід йому остерігатись т. зв. задушевної мови про осіб, з якими прощаємось на похороні. Загальне правило для принагідних проповідей - вони мають бути простими, виголошуватися від щирого серця.

Існує чимало різnorodних обставин для принагідних проповідей. Згадаємо лише деякі, що можуть трапитися частіше.

Бесіда з нагоди вінчання. Момент, в який дві особи вступають у подружнє життя, - дуже важливий для них, тому вельми бажано, щоб душпастир використав цю нагоду й виголосив відповідне повчання. В таких бесідах треба насамперед підкреслити святість і велич таїни подружжя, застерігаючи подругів, щоб вони по-Божому й вірно провадили своє життя.

Обряд самої таїни піддає багату тематику для проповіді: присяга, яку перед Богом і людьми урочисто складають молоді, вінки, якими душпастир від імені Церкви вінчає подругів, які нагадують їм про їхні обов'язки перед Богом і людьми. Посвячені обручки вказують подругам, як вони вірно і непохитно повинні зберігати між собою взаємну любов, навіть якби, з Божого допущення, довелось перенести не одну біду й горе, недугу, каліцтво тощо. Самі молитви в таїні вінчання промовляють, якщо їх душпастир поволі й з увагою відчитує. В них міститься багатий матеріал для проповіді.

Якщо на вінчанні присутні батьки, опікуни, тоді треба висловити й їхню радість і щастя з такої нагоди, а молодих заохотити, щоб вони зберігали вірність Богові й один одному в радості та смутку, надіючись на Божу допомогу.

Цього роду проповіді мають бути живими, сердечними й короткими.

Погребальні бесіди. Ці бесіди виголошуються на похороні або під час богослужби, або й над могилою. Такі нагоди дають місце релігійним повчанням про постійну готовність до смерті, про те, що смерть певна й лише її час невідомий, про марність цьогобічного життя, про чесноти й добрі вчинки, про вічну нагороду, про Божу справедливість, яка triumфує власне у смерті.

В загальному погребальні бесіди мають виконати два завдання - пригадати заслуги померлого й подіяти повчально на учасників похорону. Цієї подвійної мети проповідник досягає, згадуючи особисті риси померлого на широкій канві одної або кількох догматичних чи моральних істин.

Зовнішні обставини того вимагають, аби сказати децю про спочилого, якому віддається остання шана. Отже, говорити треба лише те, що похвальне, щоб заохотити до наслідування інших. При цьому треба бути дуже уважним, щоб не перебільшувати й не вихвалити непевних чи сумнівних праведників, бо це може викликати небажаний ефект.

Якщо доведеться мати слово на похороні людини грішної, треба вміти виправдати її людську неміч, оповісти про нагоди до гріха, у яких перебував спочилий і т. ін., заохочуючи цим самим до праведного життя. Помилкою було б на похороні грішної людини говорити, що зле життя веде до злої смерті, бо це прикро вразить рідних чи близьких померлого.

Погребальні бесіди повинні бути короткими й виголошуватися з сильним почуттям.

З погребальними бесідами близько споріднені бесіди на поминальних богослужбах, в яких висловлюється вдячність й похвала, на яку добрими вчинками померлий собі заслужив. Завдання цих проповідей - повчити, а засіб до цього - це похвала чеснот і діл померлого. Проповідник, отже, пригадавши життєвий шлях спочилого, повинен вибрати собі за предмет науки якусь правду та пояснити її прикладами з його життя.

Такі бесіди вимагають від проповідника обережності й уважності, щоб не вихваляти непевні чесноти чи заслуги померлого, або неоднозначні вчинки, бо в іншому разі така бесіда викличе небажані критики чи непотрібну полеміку. Не прийнято подавати також детальну біографію померлого, а підкреслювати лише найважливіші й найбільш характерні моменти його життя, якщо вони й справді заслуговують похвали.

В таких повчаннях проповідник мусить над усе дотримуватися істини й говорити тільки про те, що ґрунтується на правді. Така бесіда мусить бути урочистою, поважною і сердечною.

Місійні проповіді. Парафіяльна місія в Католицькій Церкві - це сукупність проповідей, які виголошуються, й релігійних практик, які відбуваються в якійсь громаді, щоб оживити в ній релігійний дух чи усунути разючі вади, ліквідувати секти тощо. Місія - це система проповідей, повчань, богослужінь та інших духовних вправ логічно й психологічно укладених так, щоб повернути грішників, підтримати зневірених, а ревних допровадити до святості життя. Такі проповіді, правильно підготовані й виголошені, будуть дуже корисними для душі.

Загальна мета місійних проповідей - зміцнити віру й праведність життя, грішників привести до покаяння і поправи життя, викрити джерела вад чи ересей і подати вірним способи й засоби духовного відновлення.

Маючи таку мету, місійні чи реколекційні проповіді мусять бути укладені за планом, відповідно до головних правд нашої віри, тобто: 1. Про мету життя; 2. Про важливість спасіння душі (цих проповідей під час місій ніколи не слід залишати); 3. Про трилогію вічних правд: гріх - смерть і суд Божий - вічність щаслива чи нещаслива; 4. Про покаяння і покуту; 5. Про Божі й церковні заповіді (також необхідні під час місій). Форма таких проповідей - радше катехитична, може охоплювати кілька заповідей в одній науці.

Треба завжди з'ясувати, що заповідь, про яку йдеться, наказує, до чого зобов'язує, а що забороняє. Наприклад дехто дотримується цього гарного взірця «Заповіді Божі й ти»:

1. Бог і твої думки. Перша заповідь Божа.- Твоя віра, твоя молитва, слухання Божого слова.
2. Бог і твої слова. Друга, шоста й восьма заповіді Божі.
3. Бог і твій час. Третя заповідь Божа.
4. Ти й Божі заступники. Четверта заповідь Божа.
5. Ти і твої ближні. П'ята, сьома й восьма заповіді Божі.
6. Ти й твої добра. Шоста й сьома заповіді Божі.
7. Ти й твої бажання. Дев'ята й десята заповіді Божі.

Станові проповіді. Вони також входять в програму місійних проповідей. Ці проповіді належать до найтяжчих, але водночас мають більший успіх на місіях. Станові проповіді - це підставове представлення головних обов'язків певного стану людей у світлі правд св. віри.

Такі проповіді вимагають глибокого знання психології і педагогіки, практичного спостереження життя людей різних станів в різних умовах. Тому вони справді складні й не кожний спроможний їх виголошувати. З дітьми треба говорити по-дитячому, до молоді промовляти з живістю ідеалізму й високих поривів, з батьками - відчуючи їхню відповідальність за долю дітей, подругам - зацпелюючи пошану до таїнства життя, до творчості, якою Бог поділився з ними. Такі проповіді виголошуються окремо для дітей, окремо для доростаючої молоді, окремо для чоловічої чи жіночої аудиторій.

3. Проповіді для різних аудиторій

В загальному проповіді, які виголошуються під час недільних чи святкових літургій, мають різнорідних слухачів щодо стану, віку й освіти.

Однак деколи складаються такі обставини, в яких всі слухачі приблизно однорідні, як наприклад, шкільна молодь, вояки, в'язні, подруги, священики. В таких повчаннях слід говорити про те, що безпосередньо торкається саме цієї аудиторії. Нижче розглянемо кілька видів таких проповідей і подамо деякі зауваги про те, як їх ліпше виголошувати.

Проповіді для священників. Загальне право Церкви, а зокрема синоди окремих помісних церков, в тому числі й нашої, наполягають на тому, щоб священники-душпастирі деканатів, на які звичайно буває поділена єпархія, чотири або принаймні два рази на рік збиралися спільно на т. зв. деканальний з'їзд-синод, на якому мають обговорюватися деякі поточні душпастирські проблеми. Одна частина дня призначається на духовне оновлення, подібно до семінарських щомісячних оновлень духа. Під час таких синодів доведеться й декому з теперішніх студентів проповідувати перед своїми братами-священниками або й давати кількаденні духовні вправи-реколекції для них.

Мета таких проповідей та сама, що й всіх інших повчань - освячення священника, але предмет і форма цих повчань мусить бути іншою. Предмет мусить тісно пов'язуватися зі священничим станом. Необхідно, щоб такі повчання потягали аудиторію до: а) побільшення богословсько-морального знання; б) кращого дбання про чистоту сумління й чесноти; в) піднесення гідності священничого звання; г) священничого освячення; ґ) ревності, молитви, доброго прикладу життя, взаємної любові між братами-священниками; д) сповіді, причастя тощо. Такого роду проповіді мусять бути дуже дбайливо підготовані, ґрунтуватися на Св. Письмі, на св. Переданні, на творах Отців Церкви, на прикладах святих Божих подвижників. Стиль мусить бути вищим, науковим, поважним, пристосованим до специфічної аудиторії.

Приклад: «Ось послухайте, дорогі душпастирі, як сам Господь, устами свого пророка Єремії, скаржитья: "Турт пастухів спустошив мій виноградник, ногами потоптав мою частку, мою любу частку вчинив пустим степом. Її обернено на пустелю і плаче вона, зруйнована, передо мною. Спустошено всю землю, і нікому взяти те до серця"» (Єр. 12.10-11).

Проповіді для шкільної молоді. Ці проповіді повинні бути на-самперед практичними, бо теоретичні, катехитичні проповіді молодь загально слухає під час катехизації, там де вона ще є приступна. Предметом таких повчань для молоді буде все те, що практично спонукує, заохочує і потягає молодь до чеснот, побожності, пильності, сумлінності - добре використання часу, взаємна любов, пошана до старших, учителів, до батьків, енергійне подолання вад.

У таких повчаннях слід уживати раціональних доказів, найбільш переконливих, підсилених прикладами, образами, порівняннями, які для молоді найбільш сприйнятливі.

Проповіді для вояків, в'язнів, хворих у шпиталях. Ці проповіді мають також свої особливі стиль і предмет. Предмет проповідей для вояків та інших груп людей, організованих за певною ознакою, мусить бути скерований на вироблення вірності обов'язкам свого стану, на плекання християнських чеснот, на подолання вад і недоліків, таких як пияцтво, розпуста, непослух тощо. Виголошуючи такі проповіді, треба бути дуже обережним у наведенні прикладів, у висловах.

У в'язненім в проповідях про головні правди віри, слід особливу увагу звертати на потребу щирого покаяння, на те, щоб не втратити надію на Боже Провидіння, милосердя і справедливність, які нікого не оминають. В цього роду проповідях необхідно виявляти особливу делікатність і бути обережним, щоб не принизити гідності людини, навіть тієї, яка скоїла злочин. До таких осіб слід виявляти особливі співчуття й любов Доброго Пастиря, без огляду на те, що засуджуємо їхні злі вчинки та бридимося ними.

4. Класифікація проповідей за внутрішньою формою

З огляду на внутрішню форму розрізняють проповіді неозначені (довільні) й означені. Неозначеними називаються всі ті, які з огляду на вибір предмета та його форму залежать повністю від проповідника. Означеними називаються відповідно такі проповіді, предмет і план яких залежить від теми євангельського зачала чи від апостольських читань неділі або свята, або від приписаної катехитичної теми.

Від початків християнського проповідництва відомі дві головні форми проповідей - гомілія й тематична проповідь, які збереглися до наших днів.

Гомілія з грецької означає дружню, фамільярну, нескладну розмову. Звідси гомілія - це загальне релігійне повчання для дорослих людей, яке змістом пов'язане з тим чи іншим уривком Св. Письма, що читається на богослужбі. В ній пояснюється зміст читання й наводяться приклади застосування у практичному житті.

Істотна риса гомілії - пояснення Св. Письма. Читання Апостола чи євангельський уривок служать матеріальною базою гомілії, але разом з тим і формальним чинником у побудові повчання. Уклад тексту буде зумовлений порядком повчання.

Гомілетичний виклад Св. Письма мусить бути будуючим і стисло пов'язаним з життям. Пояснення біблійного тексту не є одним, ані не найважливішим завданням гомілії.

Щоб добре розуміти зміст і значення Св. Письма треба познайомитися з науками, що називаються екзегеза і герменевтика Святого Письма.

Біблійна наука знає два роди екзегези: наукову, завдання якої - пояснити дослівне, фігуративне й духовне значення Св. Письма, та гомілетичну, що розглядає практичний, пасторально-виховний аспект.

Наукової екзегези для проповідництва не вистачає. Екзегетичні відомості Св. Письма, що їх вивчаємо протягом теології мертві, подібні до засушених квітів, малоприсадатні для душпастирського життя. Тому з навчання Св. Письма потрібно видобути все те, що нам, людям наших часів й в обставинах нашого життя Слово Боже наказує чи забороняє робити. Це можна здійснити за допомогою ораторської розробки тексту.

Щоб краще зрозуміти істоту й природу гомілії, порівняємо її з тематичною проповіддю. Засадна різниця полягає в різному застосуванні Св. Письма. Для гомілії потрібно вибрати біблійний уривок, який істотно й невідклично визначає тему проповіді, тим часом як тематична проповідь обмежується до одного або двох текстів, без різниці, звідки вони взяті, або взагалі може не спиратися на текст.

В гомілії текст Св. Письма розвивається аналітично, за окремими пунктами визначеного зачала. В тематичній проповіді, навпаки, текст компонується відповідно до вимог теми, при застосуванні синтетичного методу.

В гомілії текст є чимось логічно початковим і тема мусить випливати з тексту. У проповіді логічну першість має тема, яка собою окреслює зміст. Тому в тематичній проповіді пристосовуємо той чи інший текст, бо він надається до теми, її висвітлює. Гомілія, як і кожна інша проповідь, має також свій вступ, розвиток і закінчення.

Колись розрізняли два роди гомілій, тобто нижчого й вищого рівня. Коли проповідник пояснював стих за стихом, чи уривок за уривком й до кожного додавав практичні вказівки, це була гомілія нижчого рівня, а коли гомілет ціле зачало Євангелія поділяв на кілька частин або опрацьовував як суцільну тему, тоді це була гомілія вищого рівня.

Такий поділ гомілій сьогодні вже не можна прийняти, бо найголовнішою вимогою будь-якої гомілії є лад і суцільність повчання. А так звана гомілія нижчого рівня вже в зародку резигнує з такої

суцільності, тому-то гомілетика відносить цей метод радше до екзегези, ніж до проповідництва. Цей метод колись застосовували Отці Церкви, які з проповідниці пояснювали Святе Письмо, розвиваючи матеріальну частину, а формальну залишаючи на досить низькому рівні. Форма гомілій Отців досить примітивна, недосконала і тому не можна вцілому її наслідувати.

Сучасна гомілія мусить відповідати стисло всім вимогам і правилам бесідництва-гомілетики, особливо - законові єдності.

Проповідник, глибоко простудіювавши зачало, повинен визначити провідну думку, сконцентрувати її в одне ціле, хоч іноді сам текст може бути досить різnorodним за змістом. Опісля, спираючись на головну думку, мусить він опрацювати практичні застосування для слухачів. Зробивши це, бесідник переходить до екзегези гомілетичної тексту, завжди маючи на увазі провідну думку цілого повчання.

На практиці застосовується два методи:

1. Після прочитання Євангелія проповідник викладає поступово текст, речення за реченням, думку за думкою, однак так, щоб на кінці, як висновок такого пояснення, стала наочною провідна думка, внутрішня єдність євангельського тексту. Таку гомілію можна назвати екзегетичною, тобто аналітично-синтетичною.

2. Тематична, тобто синтетично-аналітична гомілія. Щоб зорієнтувати слухача, відразу на початку розкривається головна думка євангельського повчання і цойно після цього починається виклад і аналіз окремих частин уривка.

В першому випадку проповідник разом зі слухачами начебто шукає провідної думки зачала, в другому - від самого початку подає її ніби вже готовою, а опісля розгортає й обґрунтовує. Обидва ці методи добрі й довільно можна їх практикувати, однак там, де йдеться про довші євангельські зачала, радимо застосовувати тематичну гомілію, яка відразу подає слухачеві провідну думку.

Не кожний євангельський текст надається до гомілії, а лише такий, який має логічно-риторичну побудову. Всі частини тексту мусять бути підпорядковані головній темі. Де неможливо цього зробити, там слід виголошувати тематичну проповідь. Коли євангельське зачало має кілька частин, непов'язаних одна з одною, у проповіді слід розвинути лише одну.

На один і той самий текст Євангелія можна виголошувати кілька різних гомілій, в залежності від того, під яким кутом його розглядаємо, під історичним чи практичним, догматичним чи

моральним, у значенні дослівно-літературному чи образно-переносному.

Наприклад, євангельське оповідання про чудове заспокоєння морської бурі можна поділити умовно на три частини:

I. Хто той, кого вітри й море слухаються.

1. Він - справжня людина, подібна нам в усьому.
2. Він - справжній Бог і Володар природи.
3. Він - справжня Боголюдина і наш Спаситель, який веде нас серед життєвої бурі та до кожного поспішає із допомогою.

II. Це євангельське чудо постійно відновляється в історії Церкви.

1. Човен в морі - це образ Церкви, з якою і в якій перебуває Христос.
2. Буря на морі - це образ буревіїв, які стрясають Церквою, незважаючи на те, що Спаситель в ній перебуває.
3. Велика тиша - це образ перемоги Церкви силою Христа.

III. Чого нас навчає це чудо.

1. Шалена буря - що бурі в житті людини мусять бути.
2. Покликання апостолами Христа - що серед життєвої боротьби необхідно звертатися до Христа-Спасителя по допомогу.
3. Голос Христа - це наше спасіння.
4. Велика тиша - це нагорода Божа для тих, хто мужньо витривав у бурі негод життя.

Порядку євангельського тексту треба дотримуватися настільки, наскільки цього вимагає саме повчання. Заміни частин місцями, якщо вони спрощують логічну пов'язаність проповіді, дозволяються. Для цього часто можна користуватися в гомілії також допоміжними текстами, яких визначений уривок не містить. Не конечно також дотримуватися початкового тексту, який може служити лише рушієм серії думок.

1. Прикмети гомілії

Насамперед гомілія мусить бути: глибокою за змістом, чіткою за викладом, з практичним застосуванням, суцільною.

Глибокою за змістом, тобто побудованою так, щоб слухачі могли пізнати дійсне значення євангельського повчання та чому правди, про які в ньому йдеться, потрібно розуміти так, а не інакше.

Пояснення Св. Письма має бути коротким й ґрунтовним, згідним з повчанням Церкви. А коли стихи самі собою промовисті й зрозумілі, не треба їх пояснювати, вистачить подати лише практичні застосування.

Чіткою гомілія буде тоді, коли гомілет так пояснить Св. Письмо й наведе такі практичні застосування, що слухачі легко зрозуміють їх. Тому добре брати приклади й порівняння з життя слухачів.

Повна гомілія охоплює виклад, пояснення і застосування цілого євангельського читання.

Практичною гомілія буде тоді, коли досягне своєї мети, тобто правди будуть усвідомлені, а воля порушена до дії, згідно з цими пізнаними правдами. Тому необхідно робити конкретні, практичні висновки, беручи до уваги особливості аудиторії.

Суцільність гомілії визначає тісний зв'язок між окремими аргументами та поясненнями. Перехід від одної частини до іншої мусить бути природним, невимушеним. Якщо в зачалі простежується кілька думок і воно логічно поділяється на кілька частин, то краще спочатку закінчити одну, а відтак переходити до наступної.

2. Вартісність гомілії

Щоб належно оцінити вартісність гомілії, треба розглянути її позитивні й негативні аспекти, порівнюючи з тематичною проповіддю.

Позитивним чинником гомілії є те, що вона і матеріально, і формально пов'язана з певною євангельською оповіддю, тим самим допомагаючи пізнавати й розуміти слово Боже. Тематична проповідь, навпаки, спирається більше на людську, догматичну чи моральну аргументацію, менше уваги присвячуючи поясненню Св. Письма. В тематичному повчанні говорить проповідник, а Св. Письмо хіба що підсилює його слова. В гомілії, навпаки, говорить Св. Письмо, а проповідник тільки пояснює його й робить практичні висновки. В тематичній проповіді вживаються лише фрагменти Св. Письма, а в гомілії розглядаються цілі розділи. Вона допомагає розуміти зміст і значення об'явленого слова Божого.

Гомілетичний спосіб проповідництва, опертий на Св. Письмо, оберігає церковне проповідництво від зубожіння й шаблонності повторення тих самих тем, текстів, розділів, аргументів, прикладів.

Пояснення тексту Св. Письма в гомілії набагато підставніше й більш повчальне, в порівнянні з тематичною проповіддю, яка на-

голошує на почуття чи етичність, а менше просвітлює розум й порушує волю до дії.

Гомілія дає немало користь самому проповідникові, бо наче підтримує його на непохитних підмурках об'явленого слова Божого й не дозволяє йому блукати бічними шляхами другорядних аргументів чи вибирати теми, які задовольняють лише якісь сентименти чи сприяють полеміці. Чим проповідник більш поверховий і плиткий, тим більше уникає він виготовлення своїх проповідей у формі гомілій.

Негативний бік гомілії - її тісна пов'язаність з біблійним текстом. Це викликає небезпеку звести її до популярної екзегези й тим самим віддалитися від справжнього проповідництва. Тим більше, коли робимо часті переходи від одної теми до іншої, від одної правди до іншої, виникає своєрідний хаос.

Матеріал євангельського повчання дуже змістовний і, з огляду на це, гомілія не може вповні його вичерпати, тому деяким місцям присвячується в ній замало уваги. Треба докласти подеколи значних старань ґрунтовно опрацьовуючи гомілію.

Іноді чути закиди, що недільні євангельські читання містять у собі здебільшого одні й ті самі ідеї. До певної міри це - правда. Відчувається пекуча потреба літургійної реформи та перегляду недільних як також і святкових зачал.

3. Позитивні та негативні прикмети тематичної проповіді

Позитивним чинником тематичної проповіді є те, що вона відкриває шлях до глибшого, суцільнішого й вільнішого з'ясування правд віри й засад християнської моралі. У цього роду проповідях проповідник черпає свій матеріал з усіх ділянок науки, а саме зі Св. Письма, догматики, етики, історії тощо, вибираючи все те, що найкраще відповідає визначеній темі. Тут проповідник цілком свободний у виборі теми, у розподілі й укладанні матеріалу.

Однак тематична проповідь має свої негативні аспекти як матеріальні, так і формальні. Така проповідь, не маючи тісного пов'язання зі Св. Письмом, дуже часто розбігається з ним або ним зловживає. До визначеної теми часто застосовують уривок Св. Письма, неузгоджений з його контекстом, або надають йому значення, якого він в дійсності не має, або цитують його лише для прикраси, не беручи до уваги значення цитованих слів.

Ще більш негативний аспект спостерігається з огляду формального. Така проповідь, не маючи тісного пов'язання з біблійним

текстом, дає нагоду проповідникові піддатися спокусі надмірної штучності, поверховості, потрапити під вплив сентиментальності й уподобань слухачів, що не відповідає меті церковного проповідництва.

4. Висновок.

З вищесказаного бачимо, що і гомілія, і тематична проповідь мають свої недоліки. Їхня вартісність - відносна.

Метою гомілетики, а тим більше практичного проповідництва, є плекати й розвивати позитивні прикмети багатих засобів проповідництва, уникаючи негативних.

В загальному гомілія відзначається повнішим і багатшим змістом, проте тематична проповідь має більш витончену бесідницьку форму. В проповідництві, однак, мусимо змагатися за те, щоб якнайдосконаліше зодягнути глибокий, повчаючий зміст у легку й сприйнятливую форму.

Обидві форми проповідництва - гомілія й тематична проповідь - одна одну не заперечують. Навпаки, обидві вони добрі і в теорії, і на практиці, без жодних переваг одна перед одною.

Вибираючи ту чи іншу форму, проповідник керуватиметься одним критерієм - вимогами часу й потребами слухачів.

Під час церковних урочистостей й особливих подій матиме місце тематична проповідь. Ідеться про те, щоб вірні якнайкраще зрозуміли значення й ідею свята чи події, щоб викликати у них відповідні почуття й щоб вони перебували зворушеними якнайдовше. Саме чітка форма тематичної проповіді найкраще до цього надається.

Форма тематичної проповіді також найкраще надається для місій, реколекцій, особливо коли треба повчати про вічні правди. Проте в неділі церковного року ліпше виголошувати добре опрацьовані гомілії, які стають наче тією щоденною поживою Божого слова для парафіян.

5. Катехитичні проповіді

1. Істога

Одними з істотних вимог проповідництва є систематичність і плановість. А цим двом вимогам проповідництва найкраще відповідають катехитичні проповіді.

Катехиза чи катехизація в широкому значенні - це усне навчання релігійних правд. У вузькому значенні - це лекція, виклад якоїсь означеної катехитичної чи біблійної теми. В перших віках християнства катехизою називали підготування кандидатів-катехуменів до хрещення.

Що це є катехизм? Катехизм - це книга, яка у формі питань та стислих відповідей містить елементарні, засадні релігійні правди. В цій книжці Католицька Церква збрала цілу свою науку, охоплену в легкій до зрозуміння і суцільній системі. Тут кожна правда пов'язана з іншою, одна з одної впливає так, що наприкінці створюється цілісний образ християнської віри й моралі.

Що це є катехитична проповідь? В ширшому значенні катехитична проповідь - та, в якій з'ясовується якась правда віри, подана в катехизмі. Під цим оглядом кожна проповідь є власне катехизмовою.

В стислому значенні, катехитичними називаємо ті проповіді, в яких, спираючись на катехизм, по змозі найбільш підставно пояснюється якась катехитична правда, а при цьому зберігаються єдність думок й систематичність.

Катехитичні повчання складаються з цілого ряду т. зв. циклів відповідей, метою яких є всебічно, детально й практично подати головні правди віри й засади християнської моралі.

Головна вимога - наявність певноокресленої системи й плану, наперед обміркованого, подібно до шкільного навчання. З огляду на значний обсяг катехитичного матеріалу, його треба розподіляти за часом.

2. Прикмети

Катехитичні проповіді, з огляду на свої характер і складності, вимагають окремого опрацювання щодо змісту й щодо форми.

Насамперед зауважимо, що катехитична проповідь ніколи не повинна перестати бути проповіддю й перетворитися на сухий виклад катехизму - питання, відповіді, поділи й підподіли з поясненням окремих слів чи визначень. Проповідниця не повинна бути професорською катедрою, бо вірні - не діти у школі й не слухачі теологічного факультету. Вірних треба поживити словом Божим, навіть тоді, коли навчаємо про правди віри.

Кожна катехитична проповідь повинна відзначатися такими прикметами:

1. Бути тісно пов'язаною з життєвими проблемами слухачів. До кожної правди, про яку навчає, проповідник зобов'язаний, по зможі, подати практичні висновки, які слухачі могли б застосувати у своєму щоденному житті. Правди Божі, тому що вони вічні, досконалі, можна без зусиль прикласти до кожної епохи і кожного покоління. Без глибокого пізнання життя і потреб слухачів не можна бути добрим проповідником взагалі, а катехитичним зокрема.

Найкраще людьми сприймається той проповідник, який сам переживає те, про що проповідує, сам дотримується того, що вимагає від слухачів. Тому кожне катехитичне повчання проповідник повинен спочатку сам глибоко розважити і пережити. Проповідь, просякаючи в душу проповідника, зігрівається теплом його любові, набирає сили його віри, що до певної міри передається слухачам.

2. Бути чітко й природно поділеною. Проповідник не лише сам мусить бути достатньо обізнаним з предметом, про який навчає, й уявляти собі мету, якої хоче досягнути, але мусить слухача начебто взяти за руку й вести його від одної правди до іншої, показуючи красу й життєву вартісність кожної. Слухачеві треба заощадити, наскільки це можливо, надмірне розумове зусилля, до якого він не призвичаєний. З огляду на це дораджується у вступі коротко, схематично повторити зміст попередньої науки, а на кінці підкреслити найважливіші думки повчання та пояснити їхнє застосування у щоденному житті.

3. Бути популярною й образною, з огляду на те, що матеріал таких проповідей сам по собі сухий. Слухачі мають право домагатись від проповідника не лише здорової, але й «смачної» поживи для душі. Щоб зробити катехитичну проповідь популярною, чимало послужать різні порівняння і приклади, взяті з щоденного життя. Іноді слухачі з катехитичної проповіді найкраще й найдовше запам'ятають дібрані приклади, до яких відносять взяту правду віри. Приклади найдовше залишаються в пам'яті людей. В катехитичних проповідях присутність прикладів - це просто необхідна умова, але вони мусять бути правдивими та влучно підібраними. Приклади треба збирати постійно або у власній картотеці, або занотовувати в примітках.

3. Необхідність катехитичних проповідей

Завдання катехитичних проповідей - повчити вірних про правди святої віри, про знання, необхідні для спасіння. Такий вид проповідей - виразна воля Церкви, синодів єпископів, завдання керівників місій і парохів. Катехитичні проповіді - найпевніший засіб для просвітлення вірних щодо релігії.

Найпершим джерелом Об'явлення завжди залишається Св. Письмо. Все таки катехизм - це систематичний виклад Св. Письма, тому його значення, певною мірою, важливіше, ніж самого Святого Писання. Біблія подає багато більше, але несистематично.

Саме сьогоднішнім християнам необхідне глибоке засвоєння правд віри, а цього можна найлегше досягнути за допомогою катехитичних проповідей, а власне наші дні вимагають глибоких і змістовних катехитичних проповідей.

Як місіонер у міській країні, мусить проповідник сьогодні виходити на проповідництво з катехизмом в руках. Необхідно, як ніколи, загострювати зір на красі й багатстві християнської віри, коли-то апостоли атеїзму й різних сект експортують всіма можливими засобами суспільної комунікації свій знецінений, пофальшований крам «правди».

Слабку волю людини, яка противиться будь-якій жертві, мусить проповідник порушити до виконання волі Господньої. І саме на це спрямоване катехитичне повчання.

Катехитична проповідь - це найбільш відповідна пожива для душ, без огляду на їхній стан чи ступінь розвитку. Власне цих проповідей стосуються слова апостола Павла: «Як увірують у того, що його не чули? А як почують без проповідника» (Рим. 10.14), «Тож віра із слухання, а слухання через слово Христове» (Рим. 10.17).

Інші види проповідей надаються у певних обставинах, для певних груп слухачів, залежно від поставленої мети й душпастирських потреб. Навпаки, в катехитичних проповідях беруться до уваги всі, усім подається здоровий щоденний хліб, поширюється релігійна свідомість, кладуться підмурки духовного життя для всіх християн.

Врешті, в катехитичних проповідях, можна сказати *ex professo*, подається вірним теологічне повчання, спонукаючи їх до логічного, схематичного мислення і, тим самим, здійснюється учительський уряд Церкви.

Катехитичні проповіді потрібні також самому проповідникові, який, маючи заздалегідь підготований план і цикл проповідей, не потребує раз у раз мозолитися в пошуках теми щонедільних повчань, особливо коли рік річно переходить ті самі. Опрацьовуючи катехитичні проповіді, проповідник набуде вправності в теологічному мисленні, а це допоможе йому бути готовим в разі потреби проповідувати без попередньої підготовки.

4. Складності, пов'язані з катехитичними проповідями

Катехитичні проповіді пов'язані з чималими складностями й власне тут полягає причина того, що саме вони перебувають у великому занедбанні.

Катехитичні проповіді вимагають ґрунтовної підготовки, отже імпровізація в них не має місця. Вони тісно пов'язані з теологією, тому в них все мусить бути послідовно обмірковане і зважене. Тут немає місця для фантазування, для ні на що непридатних узагальнень, для дешевого патосу чи сентименталізму. Тут треба навчати, але навчати практично.

Готуючись до катехитичної проповіді необхідно часто заглядати до підручників теології, точно обмірковувати всі поняття, усталити термінологію й пильно вважати, щоб не сказати якоїсь ересі чи сумнівного, непевного твердження. Все це вимагає і часу, і праці.

Часте вживання теологічних підручників приховує в собі небезпеку книжкового проповідування, сухого й нецікавого. Сам проповідник у катехитичних проповідях нелегко позбувається шкільного способу викладу, тому вони часом далекі від життя, малозрозумілі й малоприваблюючі для слухачів.

Наприклад, проповіді на тему заповідей Божих містять часто дуже складний і нецікавий матеріал, але ця тема може стати надзвичайно цікавою й будуючою, залежно від того, якої форми надамо своїм думкам, як їх висловимо.

5. Види катехитичних проповідей

А. Серед катехитичних проповідей перше місце належить *проповідям про Бога*.

В нашому житті, в наших змаганнях постійно відчувається туга й шукання Бога. Люди все більше й більше стають свідками триумфу зла, злочинності. Дехто навіть стверджує, що Бога вже нема, що Бог помер. Але якщо помер, то мусив перед тим жити. Так! Бог помер, але у людському серці й розумі, у грішних людських душах. Тому люди підсвідомо шукають вихідного пункту свого життя - Бога.

Саме тому, щоб обґрунтувати й пояснити об'явлені Божі правди, щоб оперти католицьке життя на непорушні й певні підстави, мусимо відкликатися до того, ким є Бог і яким Він є. Чим глибше, чіткіше й повніше буде поняття людей про Бога, тим більше вони любитимуть й слухатимуть Його.

Бог - не лише наш творець, але водночас і остаточна мета нашого земного життя. Джерело аморальних учинків - це ніщо інше, як незнання, або й легковаження Божої святої волі. Тому таке важливе значення мають катехитичні проповіді про Бога. Такі проповіді звичайно включають три роди аргументів: 1. Повчання про існування Бога; 2. Повчання про Божі прикмети; 3. Повчання про Божу природу, тобто про Пресвяту Трійцю.

Навчаючи про існування Бога нехай проповідник користується надбаннями природної теології, яка провадить до пізнання Бога як нашого Творця. При тому треба уникати сухих абстрактних книжних доказів теодицеї, але ґрунтувати докази на речах конкретних, на явищах відомих і наочних.

Замість стверджувати, що Бог - причина всіх речей, бо все, що існує, мусить мати свою першопричину, краще сказати: «Коли вибухне вогонь, тоді всі питають, хто його спричинив. Коли тече річка знаємо напевно, що десь є її витoki. Бачимо гарний корабель, будинок, літак, ракету, чи задовольнимося дешевою відповіддю, ніби вони виникли випадково, а чи були побудовані самі собою. Чи ж, отже, цей всесвіт, який для людини ще й надалі лишається непізнаним, але складається з безлічі планет і галактик, не мав би мати свого конструктора, тобто Того, що йому наказав бути таким, яким він є».

З'ясування таких Божих прикмет, як провидіння, справедливість, доброта, милосердя, любов, вимагає особливої уваги, бо вони - найбільш пекучі й нез'ясовані проблеми нашого щоденного життя.

Всі Божі прикмети мають свою рацію й беруть свій початок в любові. Отже Бог є справедливим, бо любить, милосердним, бо Сам є любов'ю, терпеливим, бо до цього спонукує Його безмежна любов, якої світ не спроможен збагнути. Бог є любов, але не та почуттєва, сентиментальна, поблажлива на все і до всіх, а любов доброго батька, як про це прегарно оповідає Христос у євангельських притчах.

Бог Творець і Отець є Богом живим. Боже життя не виявляється його діяльністю лише назовні. В Бозі, як знаємо з Об'явлення, є ще й внутрішнє життя. Внутрішнє Боже життя зосереджується в таїнстві Пресвятої Трійці. Проповіді про Пресвяту Трійцю - складні, й в них треба повчити вірних принаймні про те, що подає св. Євангеліє, про одвічні плани Божі щодо нашого усиновлення. Таким чином навчаємо про те, яким великим щастям буде для нас оглядання Бога не в подобі створінь, але в Його Особах. Повчання про внутрішнє життя Боже можуть бути основою цілого ряду проповідей, спрямованих на розбудову в людях того

внутрішнього життя, зародком якого є ласка Божя й перебування Трисвятого Бога в душі.

Б. Проповіді про Христа. «Ніхто не може прийти до Отця, тільки через мене», - навчає Христос, - «Хто мене бачить, бачить і Отця». Він запевнює нас, що «Я і Отець - одно» (Ів. 10.30). Хто ж може людям показати Бога, може це зробити в Божій Особі Христа. Всі проповідники проголошують Його науку, свідчать про Його діяння й Особу. До цієї найважливішої постаті відносяться все на землі, в ній зосереджуються діяння цілого світу. Він саме є тим світлом, яке освітлює всі таємниці життя. Тільки через Христа Ісуса веде шлях до злуки з Отцем. Тільки через Христа, жертву й відкуплення, людство одержує вічне життя в Бозі. Ціла Церква - це видимий, живий і діючий у світі Христос. Діяння Церкви - це терпіння, боротьба і триумф Христа. Головні урочистості Церкви знаменують таїнства і події Його життя.

Тому Христа треба вважати осередком катехитичних повчань, базу, на якій має спочивати ціла Благовість. Проповідникові треба змальовувати живий, пластичний, реальний образ Христа, який жив, навчав, страждав, помер і воскрес та живе в нас і серед нас, щоб допровадити нас до повної злуки з Богом та вічної радості в Ньому.

Що, отже, про Христа має говорити катехит-проповідник? Все, що лише служить до кращого пізнання Його Особи, життя, науки й діянь, тобто Христос - Слово Боже, Син Божий в людській подобі, в одній Особі Бог і людина, Спаситель світу. Треба у проповідях оповідати про земне життя Христа та про Його науку, крок у крок за Євангеліями, оповідати про Його чуда, пророцтва, Його жертву і прославу, в Христі подавати вірним ідеал до наслідування у щоденному житті. Необхідно дати вірним пізнати Христа, щоб вони вміли читати в Його думках і серці, щоб Його духом і за Його прикладом жили, переконати їх у повсякчасній присутності між нами воскреслого Христа у Пресвятій Євхаристії.

Щоб стати проповідником Христовим, щоб наблизити вірних до Христа, необхідно самому добре знати і правдиво любити Боголюдську Особу Ісуса. До такого пізнання веде два шляхи - науки і ласки.

Христос - історична особа. «І Слово стало тілом, і оселилося між нами і ми славу його бачили - славу Єдинородного від Отця, благодаттю та істиною сповненого» (Ів. 1.14). Свідчення про Христа подають нам писані джерела та усна традиція. Щоб пізнати Христа треба, отже, духом просякати Писання, пізнавати їх всебічно й то не

лише розумом, але й серцем, не тільки простудійовувати ці писання, але й переживати їх, роздумувати над ними. Тоді спроможні будемо сміливо сказати разом з апостолом Павлом: «Бо Бог... освітив серця наші, щоб у них засяяло знання Божої слави, що на обличчі Ісуса Христа» (2 Кор. 4.6).

В. Проповіді про страсті Христові мають велике значення. З ними тісно пов'язане таїнство відкуплення людства. Такі проповіді, як правило, виголошують під час Великого посту, в неділі Чотиридесятниці й у Велику п'ятницю. Проповіді про страсті Христові мають на меті: а) Представити наочно науки Христові; б) Збудити у слухачів сильне релігійне почуття; в) Повпливати на волю, на життя і поведінку християн - послідовників Христа.

Г. Проповіді про Пресвяту Євхаристію. Євхаристія - це осередок цілого християнського життя, тому цю таїну в особливий спосіб треба пояснити з проповідниці.

Цю правду святої віри можна пояснювати з одної з трьох точок зору, а саме: а) Євхаристія як безкровна жертва Нового Заповіту; б) Євхаристія як свята таїна й пожива для душі; в) Євхаристія як дійсна, реальна присутність воскреслого Христа серед нас.

Розглядаючи таїни потрібно гаразд відрізнити аспект догматичний від літургійного, як також елемент чисто літургійно-обрядовий від аскетичного.

Основою євхаристійних проповідей повинна бути догма, пов'язана з євхаристійним культом. Нагодами для таких проповідей можуть бути неділі, коли припадають Євангелія або апостольські читання, пов'язані безпосередньо з цим таїнством.

Г. Проповіді про Св. Духа. Проповіді про Св. Духа не належать до найлегших, тому їх дуже рідко виголошують. За винятком Зелених Свят, про Св. Духа майже не проповідується. До цього спричиняється багато обставин. Насамперед в теології, головному джерелі проповідництва, відносно мало уваги приділялося Св. Духові. Лише наприкінці минулого сторіччя, енцикліка папи Лева XIII *Divinum illud* від 9 травня 1897 року, дала поштовх теологам опрацьовувати цей розділ богослов'я.

Інша причина того, що рідко чуємо про Св. Духа з проповідниці - складність образного представлення самої постаті Св. Духа, його ролі й діяння.

Ще інша причина - складність стисло догматичного характеру. Щоб висвітлити особливу роль Св. Духа у світі ласки, треба глибокого знання й доброго володіння темою.

Сьогодні теологи стверджують, що після II Ватиканського собору почалась доба Св. Духа. То тут, то там виникають в тілі Церкви гуртки сучасних харизматиків, тобто людей, які бажають ближче пізнати Св. Духа, але не всіх це захоплює, не всім відповідає.

Все ж таки за допомогою катехитичних проповідей слід повчати вірних, що Св. Дух силою свого походження - це Божа любов, любов повсякчасно жива, діюча, всеохоплююча. Таким чином Св. Дух - першовзір і джерело правдивої, надприродної, святої любові у людських серцях і в Христовій Церкві. Св. Дух бере участь у створенні світу й людини (Пс. 103.30; Проп. 1.9), промовляє через пророків (Йо. 2.28), спричиняє втілення Слова Божого - Ісуса (Лк. 1.45), довершує діло Христове (Ів. 16.13), освячує людські душі (1 Кор. 6.11; 2 Сол. 2.12), дає людям синівство Боже (Рим. 8.15), перебуває у християнах, як у святині (1 Кор. 6.19) через освячуючу ласку (Ів. 6.64; Рим. 8.13), є джерелом надприродного світла (1 Кор. 14.2), освітлює тайни Божі (1 Кор. 2.10). Дух Святий є будівничим та серцем-душею Містичного Тіла Христового - Церкви (Еф. 2.22), джерелом її сили й зросту (Ді. 6.8, 8.29, 13.4, 16.6). Він діє у святих таїнах (Ів. 3.5; 20.22; Ді. 8.17), вливає надприродні чесноти (Рим. 5.5; Гал. 5.22), удосконалює за посередництвом семи дарів (Іс. 11.2), учить молитися (Рим. 8.26) та ін.

Пояснивши добре спасенне діяння Св. Духа в душах, проповідник повинен підкреслити обов'язки вірних перед Ним. Як Особі Божій Йому належить віддавати найвищу пошану і поклоніння. Роздумуючи над прийнятими добродійствами Св. Духа, сповняємося любов'ю і вдячністю до Нього. Любов спонукує до любові. Коли ми справді переконаємося в чинній, жертвній любові когось до нас, цілком спонтанно запалюємося любов'ю до нього.

У проповідях про Св. Духа ми повинні пояснити вірним, що діяння Св. Духа залежить від діяння втіленого Божого Слова, про що виразно говорить сам Христос: «Тож коли зійде той, Дух істини, він і наведе вас на всю правду, - він бо не промовлятиме від себе, лише буде повідати, що вчує, і звістить те, що настане. І прославить він мене, бо з мого візьме і звістить вам» (Ів. 16.13-14). Ніхто інший, а тільки Дух Святий уділив душі Христа повноту ласки, найвищий ступінь чеснот і дарів. Це він замешкав у Ньому й діяв у Ньому.

*Д. Проповіді про Церкву - Містичне Тіло Христове**а. Про Церкву*

Кожний християнин, тим більше проповідник Христовий, спостереже без зусиль, що однією з найбільш атакваних правд є саме правда про Церкву Христову. Поборюють її й невіруючі, й релігійно байдужі, всілякі еретики і сектанти, знаходячи, на жаль, спільників серед католиків в тілі самої Церкви. Загальновідомо, що й наша інтелігенція була просякнута релігійною байдужістю, пересадним націоналізмом, а до того переважна більшість народу перебувала в роз'єднанні з Католицькою Церквою - тобто у схизмі. Схизма потягнула багатьох вірних й духовенство. Ще сьогодні ведеться завзятий бій за душі наших вірних як на рідних землях, так і на поселеннях.

Націоналістичні вільнодумці кидають у наш народ безпідставні оскарження такі, як римський інтернаціоналізм, римська окупація, прислужництво чужим, запродання Ватикану тощо. Подібно поширюється вільнодумство серед нашої інтелігенції та простолюття й щодо проблем розлучень, цивільних шлюбів, мішаних подруж, арелігійних шкіл, яке породжує повне незнання й легковаження засадними вимогами Церкви.

Нарід наш в Україні й на поселеннях спровоковано сходиться на шлях схизми й відокремлення від Католицької Церкви, спочатку духовно, а відтак й адміністративно, піддаючись закликам до автономії, до незалежної національної Церкви.

Хоч комунізм у багатьох країнах зазнав краху, однак робітничі маси, під впливом соціалістичної ідеології, сповнені упереджень до Церкви, утотожують її з твердиною буржуазії, тавруючи як ворога робітничого класу.

Ось чому гостро відчувається потреба повчити людей за допомогою змістовних катехитичних проповідей про природу, засади життя, засоби існування й діяльності Католицької Церкви у світі.

Проповідування про Церкву має на меті переконати вірних у її Божественному походженні, а відповідно, викликати послух, вдячність і любов до неї.

Проповіді про Церкву необхідно об'єднувати у цикли, які охоплюватимуть такі головні теми:

а) Божественне походження Церкви, на підставі Об'явлення й апологетики (тривання, універсальність, єдність, живучість, добродійний вплив Церкви та ін.).

б) Мета Христової Церкви. Ґрунтовне пояснення цього питання усуне багато непорозумінь щодо взаємин Церкви і цивільної влади, втручання її в справи публічні, економічні, суспільні, у подружнє життя й виховання молоді.

в) Ієрархія Церкви, її монархічно-демократичний лад, завдання церковної ієрархії та ставлення вірних до неї, непомильний учительський уряд Церкви як зібрання ієрархії, на чолі з наступником св. апостола Петра.

г) Діяльність Церкви впродовж віків, її вплив на цивілізацію, науку, виховання, суспільне співжиття, законодавство. Терпіння, переслідування й перемоги Обручниці Христової.

Найголовніше в проповідуванні про Церкву - підібрати відповідні спосіб і метод. Насамперед проповідник мусить усунути ті упередження до Церкви, які побутують в різних прошарках суспільства. Однак тут потрібно бути лагідним і терпеливим, вживаючись у психічний настрій слухачів, в їхній спосіб мислення й переймаючись їхніми проблемами.

Щойно відтак проповідник може починати продуктивну працю, яку спрямує на те, щоб у слухачів витворити почуття єдності з Церквою, як живим тілом спільноти християн. Треба відповідно висвітлити такі поняття: церковна ієрархія, священство, вірні, Церква. Вони відкриють слухачам очі на переважливу правду, що вірні - реальні, фактичні члени Містичного Тіла Христового, в якому кожний має своє місце і призначення.

Оповідуючи про переслідування Церкви, минулі й сучасні, проповідник має підкреслити, що вони торкаються всіх вірних Христової Церкви, де б вони не перебували, бо коли терпить один член, терпить з ним усе тіло - Церква.

б. Про Містичне Тіло Христове

В дуже тісному зв'язку з правдою про Церкву знаходиться догма віри про існування і життя Містичного Тіла Христового. Власне кажучи, це одна й та сама річ, яку розглядаємо в різних аспектах. Вживаємо слово «Церква», коли маємо на увазі християнську спільноту як інституцію, яку заснував Христос й якою управляє на це встановлена ієрархія з визначеними повновагами. Окреслення Містичного Тіла Христового вживаємо, коли розглядаємо внутрішню, надприродне життя організму Церкви, головою якого є Христос, членами - всі вірні, а життєдайними соками - ласка Божа.

Правда й догма про Містичне Тіло Христове - це найбільш актуальна річ наших часів з огляду на свій суспільний характер. Наш

XX вік - вік нечуваного досі розквіту всіляких організацій, а в церковній ділянці - це почуття єдності у Христі. Тому II Ватиканський собор так багато уваги приділив внутрішнім проблемам Церкви, її позиції, місцю, діяльності в сучасному світі, розгортаючи т. зв. екуменічний діалог.

Катехизуючий проповідник, отже, зобов'язаний ближче й глибше ознайомитися із згаданим матеріалом, щоб бути спроможним подати його своїм вірним, бо правда про Містичне Тіло Христове є наче сонцем нашого християнського і релігійного життя. У світлі цієї істини, що Христос - голова, а всі вірні - члени одуховленого, воскреслого Тіла Христового, зрозуміємо правди про діяння ласки й благодаті Божої, яка є життєдайною силою організму Тіла Христового - Церкви, про діяння літургії, яка є молитвою цілого організму, про діяння святих таїн, які є наче артеріями, що допроваджують живлючі соки до кожної клітини організму, в залежності від її функцій, завдань і потреб.

Можна сміливо стверджувати, що всі догми зосереджуються на істині про Містичне Тіло Христове. У світлі цієї догми бачимо виразно потребу любові й єдності всіх членів Церкви, обов'язок взаємної допомоги, милосердя, апостольської ревності, щоб нести світло незрячим, допомогу терплячим, хворим, переслідуваним.

З другого боку, варто також демонструвати сумні наслідки єресей - отих усохлих галузок, до яких, після відірвання від кореня, не допливають життєдайні соки Божої благодаті.

Не зважаючи на актуальність і плідність, догма про Містичне Тіло Христове належить до найскладніших й з огляду на свій синтетичний характер, бо охоплює цілий ряд об'явлених правд про надприродне життя, й з огляду на свою таїнственність, про що виразно свідчить сама її назва. Тому ця догма слабо розвинена у догматично-гомолетичних повчаннях.

То тут, то там почуєте з уст деяких християн, а зокрема православних і протестантів, що догма про Містичне Тіло Христове - це нещодавно винайдена правда, пропагована Католицькою Церквою. Такий закид треба рішуче відкинути, як такий що протирічить правді. Вистачить з увагою передивитися твори Отців Церкви перших сторіч, щоб переконатися, що вже в ті часи ця догма була осередком проповідництва й основою життя християнських громад. Цінні розвідки про Містичне Тіло Христове зустрічаємо вже у св. Ігнатія Антіохійського.

Саме сьогодні, в часи надмірного індивідуалізму, лібералізму та егоїзму, католицькі проповідники, не боячись, мають свідчити про

перлину католицької догматики, тобто про вічноживий надприродний організм Містичного Тіла Христового - про Церкву.

У світлі цієї істини кожний християнин пізнає свою правдиву гідність, як члена Тіла Христового, усвідомить свої обов'язки щодо інших членів цього організму, своїх співбратів, з якими з'єднаний у Христі, стає ревнішим, пізнає незрівняну вартість літургійної молитви й її вищість над молитвою індивідуальною, починає жити повним життям Церкви.

Катехитичні проповіді про Містичне Тіло Христове треба робити циклічно, а не час від часу. У цих проповідях належить ґрунтовно повчити вірних про істоту цієї догми, розрізняючи виразно фізичне, моральне і містичне в ній, щоб запобігти неправильному розумінню нашої злуки й єдності у Христі. Найбільше треба підкреслювати в цих проповідях діяння освячуючої ласки, за допомогою якої беремо участь у Божій природі. Завдяки ласці ми - вщеплені в Христа, завдяки освячуючій ласці - перебуваємо у Христі, в Ньому живемо й зростаємо у вічність.

Е. Проповіді про заповіді Божі й церковні. Тому що сьогодні, більш ніж колись, Божий закон забуто і зневажено, проповідникам треба дбайливо у циклах катехитичних повчань пояснювати вірним, чим є цей Божий закон, чому й як слід нам його дотримувати.

Цілковито інакше виглядало б життя людей на світі, коли б всі заповзялися дбайливо й докладно дотримувати всі Божі заповіді. Тоді не чули б ми ніде зневаги Божого імені, лайки, прокльонів, бо люди пам'ятали б наказ першої й другої заповідей Господніх: «Нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене», «Не згадуй імені Господа Бога твого надаремно». В неділі й свята храми Божі були б повні людьми, які виконували б третю заповідь Божу - «Пам'ятай святий день святкувати». Не чули б ми ніколи, як батьки скаржаться на своїх дітей й не бачили б як гірко плачуть з їхньої лихої поведінки, бо всі діти пам'ятали б про четверту заповідь - «Шануй батька й матір твоїх, щоб тобі було добре й щоб ти довго прожив на землі». Ми не страхалися б, що хтось замахнеться на наше життя, переступаючи наказ Творця: «Не вбивай». Якщо люди пильно зберігали б шосту й дев'яту заповіді Божі - «Не чини перелюбу», «Не пожадай жінки ближнього твого», багато менше було б розбитих родин, дітей-байстрюків, лікарень для нещасних жертв переступу цих заповідей. Якби люди були свідомі й дотримували б сьому заповідь, ми спокійно, без спеціальних засувів і сторожі, залишали б, відходячи, нашу кімнату, хату. На світі не було б злодіїв, шахраїв, розбійників. Всі шанували б чужу власність. Якщо християни зберігали б восьму заповідь Божу,

ми не журилися б своїм добрим іменем, славою. Нас ніхто не осуджував би, не обмовляв, не очорнював. Якщо б всі люди добре знали й зберігали всі Божі заповіді, а їх - небагато, лише десять, то не потрібно було б поліції, судів, в'язниць, шибениць.

В наші дні Божі заповіді забуті й зневажені, тому пекучість циклу катехитичних проповідей про заповіді Божі сьогодні особливо відчутна.

Психологічно-виховний момент вимагає катехитичним проповідям про заповіді Божі надати форми радше позитивної, ніж негативної.

Аргументуючи заповіді Божі треба пам'ятати, що люди інтуїтивно відчують їхнє існування, за допомогою розуму пізнають їхню мету й завдання.

Заповіді Божі нормують наше щоденне життя, тому їхня головна мета - подати практичні норми нашої поведінки в усіх його обставинах.

Приклади дотримання Божих заповідей чи нехтування ними треба взяти з життя свого оточення, щоб у слухачів не виникали сумніви, що обставини нашого життя так змінилися, що сьогодні заповіді втратили свою повну вартість і силу.

З катехитичними проповідями про заповіді Божі тісно пов'язані проповіді про гріх. Дотримання заповідей - це вчинок добрий, це поглиблення, закорінення в собі все більшого добра, це уникання злого. Гріх, навпаки, - це зрада любові, це переступ заповіді й волі Творця, це вияв легковаження ним, невдячності до нього. Гріх ранив нашу природу, виводить її з нормального річища. В науках про гріх не треба довго пояснювати його негативність, його природу, бо кожний грішник повчить нас багато краще про це, проте, корисніше навчити вірних - чим є гріх в очах Божих, чим він є для нас самих.

Зразки, поділ і тематику катехитичних проповідей про заповіді Божі треба брати з катехитичної літератури як давніх, так і сучасних авторів. Те саме можна сказати й про заповіді церковні, які є наче доповненням заповідей Божих.

Є. Проповіді про правди символу віри. Цикл цих повчань дуже важливий для поглиблення знання головних правд християнської віри серед вірних. Їх слід дбайливо опрацьовувати, переплітаючи живими прикладами з різних ділянок життя, щоб наша віра була зрозумілою для кожного.

100
100
100

100

100

Частина друга

КАТЕХИТИКА

Від автора

15 жовтня 1986 року, за ініціативою Вселенського Архирея Івана Павла II, в Римі розпочала працю спеціальна комісія для підготовки нового катехизму Вселенської Церкви. Ця комісія закінчила свою роботу 14 лютого 1992 року, а 25 червня Іван Павло II урочисто ухвалив текст нового катехизму.

Головне завдання цього катехизму - подати нинішній людині, у світлі вчення Другого Ватиканського собору, найголовніші суттєві правди християнської віри й засади моралі, сформульовані у спосіб найбільше вичерпний, зрозумілий і синічний.

Новий катехизм в першу чергу призначено усім тим, кому в ім'я Церкви доручено обов'язок катехизувати, тобто єпископам, парохам та їхнім помічникам, катехитам і редакторам катехитичних видань.

В новому катехизмі спрямовано всю увагу на Христа, що об'являється людству в Писанні, у Святих Тайнах, заповідях і молитві.

Новий катехизм не заступає, не виключає й не позбавляє вартості існуючі катехизми в різних країнах і Церквах. Він, радше, у своїй основі, є відносним пунктом для цих катехизмів, які навчають про ті самі правди християнської віри, але призначені для різних народів, з врахуванням національних традицій, для різних категорій людей, як дітей, молоді, дорослих, похилих віком.

В новому катехизмі подається вчення про віру, про літургію, про життя і молитву Церкви. У ньому, у синтетичній й стислій формі, подаються формули головних правд віри, основаних на текстах біблійних, літургійних, Отців Церкви та автентичному навчанні Церкви, викладається доктринальна істота віри. Таким чином полегшується сприйняття змісту катехизму та сприяється набуттю спільної мови всіма членами Церкви.

У нинішньому світі, наскрізь просякненому суб'єктивізмом та себелюбством, щоразу то більше відчувається потреба християнського вчення в усій його простоті, синтетичності, спокійного й радісного, яке було б наче закликком, але одночасно змушувало б до роздумів і розважання.

З усією певністю можна ствердити, що новий катехизм Вселенської Церкви стане дуже корисним знаряддям, призначеним заспокоїти загальне невгасиме бажання правди й певності у сучасних людей.

Він стане основним і головним засобом для навчання катехизму дітей, молоді та старших віком. Сподіваємось, що незабаром матимемо також переклад катехизму й тлумачення до нього українською мовою.

В міжчасі, у наших лекціях, розглянемо такі питання:

- про обов'язок, необхідність і складності катехитичного навчання;
- про поділ і предмет катехитичного навчання;
- про засяг предмета лекцій катехизму;
- практичні застосування при навчанні катехизму;
- про обдарованість катехита;
- про методи катехизації;
- про види активності при навчанні катехизму та ведення релігійного навчання.

I. ВСТУП

1. Поняття

Слово катехитика походить від грецьких слів «ката» і «ехос» - голос-бесіда або від слова «катехейн» - промовляти, виголошувати, повчати, і таким чином означає будь-яку усну науку. Отже, катехитика - це мистецтво навчати. Звідси, у стислому значенні, катехитика - це наука, предмет якої - подати спосіб і методу навчання правд святої віри.

Катехит (*зр.* «катехитес» - учитель) - священник, що навчає релігії, хоча, в потребі, маючи канонічну місію Церкви, цей обов'язок можуть виконувати світські, спеціально підготовані для цього особи.

Часто зустрічаємось зі словами «катехиза» й «катехитика». Тут належить зауважити, що катехитика - це теорія катехизи. Її завдання - подати принципи та правила систематичного навчання релігії. Об'єкт катехитики - це початкове навчання релігійних правд тих, що їх ще не знають. Тісне пов'язання між знанням релігійних правд і життям згідно з засадами віри ставить катехитику в тісне відношення до проблеми виховання, отже, катехитику можна вивчати з точки зору релігійної чи моральної педагогіки. Щоб, однак, бути добрим катехитом, необхідно бути підготованим і в богослов'ї, і в психології, і в педагогіці.

Катехичний обов'язок - це навчання й виховання. Предметом катехитики є навчання правд віри; засіб катехичного виховання - богослужіння і моральна поведінка.

Обов'язок катехита - навчати катехуменів головних правд віри й звичаїв та схилити їхню волю до життя і діл, згідних із засадами цієї святої віри.

Людина від природи потребує вчителя й вихователя, щоб набути знання й досвіду життя. Тим більше цього потребує вона на ниві релігії. Навчання релігії мусить починатися разом з навчанням головних дисциплін у школі, але мусимо знати, що навчання релігії значно відмінне від навчання історії, географії, математики, бо воно охоплює цілу людину, тобто формує її розум і волю, дає пізнання

релігійних правд і вчить застосовувати знання їх в практичному щоденному житті. Тому катехитика, від своєї природи, не може обмежуватись лише до теорії, вона необхідно мусить бути застосована практично.

Слід також знати, що нова методологія навчання релігії перебуває у фазі розвитку, нових дослідів, в пошуках нових методів і шляхів.

Всі священники й катехити мають обов'язок взяти участь в праці над опрацюванням найкращих способу й методу навчання релігії, як початківців, так і старших.

Катехитика дає нам не лише знання правд віри, але вчить нас розумно жити, згідно з нашою вірою.

Навчання релігії досягне своєї мети й виконає своє завдання тоді, коли воно буде спрямоване на те, щоб розбудити й розвинути в дітях, як також й у старших віру в Бога і Його правди.

Що таке віра? Слово «віра» може сприйматися в різних значеннях. Віра може означати християнське вчення об'явлених правд Божих, вона є предметом навчання релігії. Віра може означати акт нашого розуму й волі, коли ми сприймаємо як правду все те, що Бог об'явив, те, що Він не може помилятись, ані нас у помилку ввести і те, що Церква подає до вірування. Віра може означати всі акти нашого життя, які чинимо згідно із засадами святої віри та її спонуканими, бо віра без діл - мертва.

Отже, мета катехичного навчання - передати учням розумну віру, що спирається на Христову істину, щоб відтак цей учень прийняв Христові правди як свої, а своє життя пристосував до засад Христової науки. Навчання релігії має допровадити дитину, юнака християнина до правдивого пізнання, визнання віри і життя в ній.

Найвища форма реалізації нашої віри й життя в ній - це прийняття Пресвятої Євхаристії та інших святих таїн. Однак приватне життя молитви й християнської моралі дитини - це постійне визнавання, свідчення віри й життя з вірою. Тому далі можемо ствердити, що мета навчання релігії - підготувати дитину, доростаючи молодь до таємничої sacramentalної зустрічі з Богом, або скріпити плоти вже прийнятих святих таїн, які за допомогою добрих моральних вчинків допровадять нас до остаточної й вічної зустрічі з Богом. Тому-то навчання релігії - це святе діло, цілковито відмінне від чисто світського навчання таких дисциплін, як математика, географія, історія, література.

Чому навчання релігії - святе діло? Тому що це навчання в своїй істоті не анонімне, як всі інші дисципліни, а зосереджується і

виявляється у співдії між Богом і людиною. Зародком цього є Боже життя, дане нам освячуючою ласкою у св. Хрещенні. Зростання і помноження цього Божого життя в наших душах здійснюється за допомогою багатьох актів, не лише молитви й святих таїн, але також і добрих вчинків, сумлінного виконання наших щоденних обов'язків.

Катехит мусить добре пам'ятати, що його навчання релігії, його слова й учинки - це засоби освячення, це знаряддя ласки, щоб розбудити в дитині життя у християнській вірі. У святому ділі навчання релігії всі складові, тобто слова, образи, рухи мусять унаочнювати співпрацю Бога й людини. Найбільша небезпека у навчанні релігії полягає в тому, що коли хочемо проводити її за методами світської дидактики, не узгоджуємо реальність з надприродним і таємним. При навчанні релігії треба уникати т. зв. інфантилізму, сентименталізму, раціоналізму, вербалізму й фальшивого активізму.

2. Мета, вагомість та складності катехитичного навчання

Наша віра й життя у вірі зумовлені ласкою Божою і знанням. Знання таїн нашої віри необхідно подавати поступово, вважаючи на розвиток розуму й життя кожного християнина. Безпосередній обов'язок катехизування має душпастир, про що вчить нас приклад Христа. Коли апостоли не допускали дітей до Ісуса він, побачивши це, сказав їм: "Пустіть дітей приходити до мене, не бороніть їм: таких бо Царство Боже" ... «І, обійнявши їх, поклав на них руки і благословив їх» (Мр. 10.14-16). Священикам своїм Христос дав наказ: «Ідіть і навчайте всіх людей», без винятку, отже, і дітей.

Закон Церкви наказує душпастирям наполегливо дбати про катехизацію і навчання релігії, зокрема шкільної молоді, до чого спонукує почуття справедливості й людяності.

Цей відповідальний обов'язок навчати релігії мають не лише душпастирі, але кожний, хто бере участь у вихованні дітей, тобто батьки, вчителі, вихователі.

Складності катехитичного обов'язку пов'язані з тим, що релігійні повчання головних правд віри не легкі навіть для дорослих, а набагато складніше сприймати їх малим чи доростаючим дітям. Ось кілька наших спостережень.

Діти ще не звикли багато думати, посідають небагато понять, слабо розвинена в них фантазія, тому нелегко викладати їм правди нашої віри, які б наповнили їхній розум і серце та про які вони пам'ятали б.

Діти від природи легковажні й поверхові, тому досить тяжко спонукати їх до уваги, особливо при навчанні абстрактним правдам віри, які й дорослій людині важко сприйняти й зрозуміти.

Катехит часто має справу з різномірними дітьми, які від батьків не дістають найперших засад виховання, часто живуть серед моря злих прикладів, злих прищівочок в родині, які дитина з легкістю засвоює й без своєї вини стає зіпсутою, морально пораненою. Катехит мусить багато попрацювати, щоб таку дитину вивести на певний рівень релігійного знання і життя.

Катехизація має покласти в дитині наріжний камінь пізнання правд святої віри й засад моральної поведінки щодо себе, щодо Бога і суспільства. Лише особливе замилювання, любов та терпеливість зможуть дати катехитові необхідну насагу, щоб він не зневірився, постійно пояснюючи, повторюючи, нагадуючи, заохочуючи довірених йому для катехизації дітей.

Катехит мусить, нарешті, мати певні природні здібності, знати методику та вправи, щоб бути спроможним належно викладати матеріал. Для цього треба мати дар передавати іншим поняття правди, чітко, наочно, точно, вміло переконувати аудиторію у своїй правоті.

II. ПОДІЛ КАТЕХИТИКИ

Протягом історії існували розмаїті поділи катехитики. Найбільш загальний й головний поділ випливає з мети й завдання катехитики, тобто навчання й виховання. Тому катехитику поділяємо на дві головні частини: 1. Катехитичне навчання та 2. Катехитичне виховання.

1. Катехитичне навчання

Теорія катехитичного навчання подає правила й засади, яких належить дотримуватися навчаючи релігійних правд дітей чи всіх, що з тим предметом не ознайомлені. Розглядаючи катехитичне навчання, насамперед потрібно розв'язати два головні питання, а саме: А. Предмет катехитичного навчання; і Б. Форми катехитичного навчання. Пояснюючи предмет катехитичної науки, розглянемо

чотири питання: 1. Яких релігійних правд катехит зобов'язаний навчати; 2. В якій послідовності має подавати катехитичну науку; 3. Як має поділити своїх слухачів; 4. Чому до катехитичного навчання необхідно мати катехизм і які його особливості.

1. Вибір предмета катехитичного навчання

Предмет катехитичного навчання - об'явлені правди святої віри, які Церква подає до вірування, та засади моралі, що випливають з цих правд. Все ж таки, з огляду на молодий вік та обмежені поняття слухачів, не можна їм відразу всі правди викладати, а лише ті, що для даного віку й даної аудиторії необхідні. Тому предмет катехитичних повчань треба поділити, дотримуючись певних засад, про що буде мова нижче.

Беручи до уваги мету катехитичного навчання, тобто навчати насамперед всього того, що для пізнання віри й звичаїв християнського життя необхідне, а навіть і корисне, катехит має навчати всього того, що правдиве, що належить до об'явлених правд про відкуплення, освячення й спасіння людського роду, того, що катехуменів допровадить до пізнання цих правд.

При навчанні про християнську мораль та християнські звичаї катехит мусить вибирати такі правди, які для дітей будуть найбільш практичними, та не лише спричиняться до їхнього ушляхетнення й освячення, але одночасно зацелять в серцях молоді зародки християнських чеснот. Катехит насамперед має вчити дітей і молодь про обов'язок послуху, справедливості, правдомовності, побожності та про інші обов'язки, про які діти вже на початку свого життя повинні знати та їх виконувати.

Катехит, маючи на увазі високу мету катехитики, за всяку ціну при навчанні уникатиме всього того, що стисло не належить до правд святої віри й звичаїв, як наприклад, де знаходиться пекло, чистилище чи небо та подібне; всього незгідного з правдою, бо фальш не може спричинитися до поширення чи збудження віри; всього сумнівного, у що Церква вірувати не зобов'язує; всього, що може пошкодити переконанню дітей, як про ересі, про статеві зловживання, відхилення тощо.

При виборі предмета катехитичного навчання необхідно вважати на вік і рівень розвитку слухачів, тобто чи то будуть діти дошкільного віку, учні початкової школи, доростаюча молодь, а чи й старші.

Катехит також мусить взяти до уваги теперішні й майбутні умови життя своїх учнів. Мусить мати на увазі час, який має в розпорядженні для навчання релігії, щоб не зупинятися на другорядних речах, занедбуючи найголовніші. Мусить брати до уваги особливіші умови часу й місця, де проводить катехитичне навчання, наприклад, там, де поширилися якісь суперечливі навчання чи порушення звичаїв, треба відповідні правди більше й точніше дітям, молоді чи старшим пояснити.

2. Послідовність катехитичного навчання

Як при кожному іншому навчанні, так і при катехитичному, дуже багато залежить від того, в якій послідовності викладається матеріал. При впорядкуванні предмета катехитичного навчання катехит насамперед має вважати на сам предмет і на своїх учнів.

Предмет катехитичного навчання - це усталені, незмінні об'явлені Божі правди, які Церква подає до вірування. Поодинокі правди щільно пов'язані між собою. Тому й послідовність, в якій катехитичне навчання має проводитися, є незмінна й зобов'язуюча, яку катехит самочинно міняти не може. Але катехит мусить сам підібрати спосіб і метод, за якими подаватиме катехитичну науку, залежно від віку й здібностей своїх учнів.

Предмет катехитичного навчання охоплює ціле Боже Об'явлення впродовж історії спасіння людства. Отож, це Боже Об'явлення в історичному світлі треба поступово, відповідно до віку й здібностей учнів, викладати й висвітлювати.

За історичне впорядкування предмета катехитичного навчання промовляють вагомі психологічні, історичні та педагогічні причини. Психологія вчить, що розвиток людського духа починається від поглядів, тобто від поодиноких образів. Між душевними силами людини першим починає діяти зір, а опісля розвивається розум, який побачені речі порівнює, розрізняє, впорядковує й виробляє таким чином собі поняття. Отже, катехуменам треба представляти насамперед такі речі, на які вони могли б неначе дивитися, тобто оповідати про поодинокі періоди біблійної історії, які є наче речові представлення об'явлених правд Божих.

Катехитичне навчання тісно пов'язане з Божим Об'явленням в історії спасіння людського роду. Тому історична метода навчання про Боже Об'явлення в історії спасіння надається найкраще. Цей принцип практикує Церква й тоді, коли розподіляє події й свята

впродовж літургійного року. Церковні обряди й свята навчають нас про ціле Боже Об'явлення.

За історичний принцип впорядкування катехитичних наук промовляє також і педагогіка, бо діти з радістю слухають оповідання про історичні події, легко їх розуміють і запам'ятовують. Слухаючи оповідання про історичні події, діти розвивають не лише свій розум, але й серце. Коли ж пізніше релігійні правди їм будуть подаватись у виді понять, матимуть вони багатий допоміжний матеріал.

Беручи до уваги способи і розвиток душевних сил молоді, катехит при навчанні правд святої віри повинен іти:

а) Від простого до складного, тобто спочатку навчати про те, що вимагає для зрозуміння меншого напруження душевних сил, меншої вправи в думанні, менше попередніх відомостей. Наприклад, можна спочатку оповісти епізод історії, а опісля пояснити про що він навчає і перед чим застерігає. Спочатку навести докази, спираючись на життєвий досвід, а опісля розумові чи філософські аргументи.

б) Від відомого до невідомого, найліпше від відомого більшості слухачів.

в) Від часткового до загального, при чому треба намагатись, щоб учні ці часткові поняття, які служитимуть їм до поняття загального, добре засвоїли й затримали в пам'яті.

г) Від природного до надприродного, навчаючи, наприклад, про те, що Бог - найсправедливіший, наймилосердніший, бо ці Божі прикмети, пояснені прикладами, учні легше зрозуміють, а щойно після цього можна пояснювати їм те, що Бог - найсвятіший.

Належить викладати насамперед ті правди, що є підставою або причиною наступних, або без яких наступні правди були б незрозумілими, як про ласку Божу й святі таїни, як про Бога і Його прикмети.

Нарешті потрібно навчати дітей про ті катехизмові правди, які найбільше їм додаються, які їх найбільше захоплюють і для них саме тепер найбільше потрібні, особливо про ті, з якими вони зустрічаються у своєму щоденному житті такі, як заповіді Божі й церковні, святі таїни й т. ін.

3. Поділ учнів на класи. Розподіл матеріалу

Як кожне навчання, так і катехитичне навчання релігійних правд мусить мати певний поділ щодо своїх учнів і матеріалу. В залежності від навчальної системи і країни він може бути відмінним.

При навчанні релігійних правд щодо учнів, не можна дивитись лише на їхній вік, але треба брати до уваги також розвиток їхніх душевних сил і обсяг знань, які вони в цій ділянці вже набули. І тільки після цього визначити до якого класу кандидати належатимуть.

Навчальний матеріал необхідно розподілити таким чином, щоб призначена частина для певних класів відповідала розвиткові душевних сил і здібностей цих учнів.

Звичайно учнів-катехуменів поділяють на три класи. У першому класі викладаються початкові й найважливіші правди святої віри й звичаї, особливо ті, що для спасіння кожної людини необхідно потрібні. Ці правди викладають, спираючись на історію. При цьому треба зберігати зв'язок між окремими частинами й цілість катехичної науки, уникаючи зайвої фрагментації.

Катехизацію треба розпочинати негайно, як щойно діти почнуть ходити до школи, хоч би вони й не знали ще читати. Початківців треба вчити спочатку щоденних катехизмових молитов. При цьому треба дбати, щоб діти навчалися проказувати молитви виразно, поволі й напам'ять. Опісля належить пояснити їм значення слів деяких головних молитов, пояснюючи при цьому з історичного боку деякі поняття про головні правди віри й про звичаї так, щоб їхній розум був спроможним це зрозуміти.

Переважно починають від пояснення знаку святого хреста, подаючи при цьому перші відомості про Бога й про Пресвяту Трійцю, про діяння Божі, такі як сотворення, відкуплення, освячення. Далі пояснюють Господню молитву «Отче наш» і молитву «Богородице Діво». Пояснюючи символ віри подають коротко, зрозуміло для дітей, правди віри. Навчаючи про заповіді Божі й церковні, пояснюють коротко дітям, як вони можуть ці заповіді дотримувати. Оповідючи про святі таїни треба особливо пояснювати те, що при уділенні цих таїн відбувається. При навчанні про християнську праведність можна повторити, що було вже сказано про заповіді Божі й церковні. При навчанні про останні речі, тобто про смерть, суд Божий, небо й пекло, коротко й чітко викласти головні поняття, підсилені прикладами, взятими з життя. Після цього можна навчати дітей шістьох головних правд віри, які кожний християнин повинен знати і в них вірити. Можна, якщо дозволяє час, пояснити дітям деякі обряди, які вони часто спостерігають і в яких беруть участь такі, як благословення, кроплення свяченою водою та ін.

Коли діти першого класу катехизму знають вже читати, тоді потрібно переходити з ними т. зв. малий катехизм, в якому вони знайдуть різні образки, малюнки й символи, що допоможуть їм ще краще запам'ятати викладений матеріал.

В другому класі викладають правди віри й звичаї за історичним методом, децю ширше, роблячи практичне застосування до теперішніх і майбутніх обов'язків, обставин та діяльності учнів.

В третьому класі катехизація проводиться цілком широко й ґрунтовно, спираючись на матеріалі, викладеному у попередні роки.

Деякі сучасні катехитичні школи дотримуються наступного поділу навчання релігії:

1. Катехизування дошкільної дитини, яке охоплює два періоди її життя: а) До 3-го року життя за засадою: «Найкраща катехиза для дитини - це релігійне життя батька-матері»; б) Від 3 до 6 років життя - передшкільний час (дитячий садок).

2. Катехизування дітей у шкільному віці, між 6 і 9 роками життя.

3. Катехизування дозріваючої молоді, між 9 і 14 роками життя.

4. Катехизування зрілої молоді, між 14 і 18 роком життя.

Щодо предмета катехизації радимо поділити його так, щоб в кожному класі кожного року взяти ціле катехизмове навчання, яке даним класам відповідає. Таким чином воно стає більш захоплюючим і корисним для дітей, катехит наводить завжди нові практичні застосування, поступово переходячи від історичного способу навчання до систематичного.

Через часте повторення й поступове розширення матеріалу учні можуть краще його зрозуміти, засвоїти та запам'ятати. Дитина, що не знає ще читати, з оповідей катехита засвоїть собі лише короткий нарис релігійних правд. Коли вже вміє читати, поступає вперед за допомогою короткого і повного катехизмів та пояснень катехита. Хоч основа цілої науки буде завжди та сама, однак, той самий предмет виступає перед очима дитини завжди в новому світлі, завжди новішим і ширшим, що й збуджує в ній знову зацікавлення й увагу.

Ще й та причина, що не всі діти закінчують середню школу, в тих країнах, де вона не є обов'язковою, схилає до того, щоб в кожному катехитичному класі охоплювалася ціла програма навчання релігії, хоч у менш широкому обсязі, бо таким чином матимуть загальні основні поняття про головні правди нашої релігії.

Тому ніяк не можна схвалювати плану тих катехитів, що поділяють навчання релігії й катехитичних правд на частини, широко й заглиблено на цілий період кількох років шкільного навчання, а щойно на останньому році повторюють цілий катехизм.

4. Катехизм

Навчаючи релігійних правд, необхідно, по змозі, вживати катехизм, тобто книгу-підручник, в якій зібрані ці правди віри й звичаї. У катехизмі подано також послідовність, в якій вони учням мають бути подані. Це уможливорює те, що предмет навчання релігії є приблизно один і той самий в цілій країні, а навіть і в цілій Вселенській Церкві. Добре ілюстрований, практичний підручник катехизму полегшує дітям, як також і кожному, що його вивчає, навчання й засвоєння головних правд християнської віри і засад моралі.

Щоб катехизм відповідав своєму завданню й функції він мусить містити в собі найнеобхідніші й найважливіші правди християнської релігії. Ці правди мають бути подані в легкій і приступній формі, найкраще в історичній послідовності. Матеріалу має містити не забагато, але й не замало. Повинен містити відповіді з достатніми доказами й практичними висновками. Мова катехизму має бути зрозумілою й пристосованою до певного віку.

Історію розвитку видань катехизмів у Церкві розглядатимемо в історії проповідництва. Тут лише згадаємо, що практично від початку XVI ст. з'являються катехизми, які майже виключно є підручниками навчання релігії в церкві, в родині, в школі, де були зібрані коротко найважливіші правди християнської віри. До XX ст. майже всі катехизми були побудовані за методом «питання-відповідь». В них, залежно від призначення - текст для викладів чи текст для вивчення напам'ять - ставилися питання, а учень прочитував чи вивчав напам'ять відповідь. Аргументи, визначення переважно були побудовані за правилами схоластики.

На початку XX ст. починається потужний катехитичний рух, який вимагав нової методології в навчанні катехизму, тобто зменшення матеріалу студій, дозволу більше вживати інтуїцію, для початківців дати книгу навчання релігії, побудовану на біблійній історії Старого й Нового заповітів, звернути більше уваги на метод навчання й дидактику. Цим вимогам частково відповідали німецький катехизм Ліндена, Т. I., 1900 року та катехизм Пія X 1905 року, запроваджений в цілій Італії.

Значною подією у виданні й впорядкуванні за новими вимогами педагогіки був новий німецький катехизм, опрацьований за аргументами Німецького Катехитичного Товариства, яке за дорученням ієрархії Німеччини працювало над ним від 1938 року й видало 1955 року. Цей катехизм видано багатьма мовами з додатками, за потре-

бами й вимогами окремих країн. Його структура органічна й побудована на історії спасіння, христоцентрична: а) Благочестя царства Божого; б) Бог і наше спасіння, тобто Бог - наш небесний Отець; сотворення світу, первородний гріх й обітниця відкуплення; Ісус Христос - наш Спаситель; втілення, страждання і прослава Спасителя; Святий Дух і Його діяння; таїнство Трисвятого Бога; в) Церква і святі таїни, тобто заснування й встановлення Церкви; дія Церкви; наше освячення через хрещення; молитва; миропомазання; Євхаристія; небезпеки для нового життя; таїна покаєння; елепомазання; святі таїни подружжя і священства; г) Життя за Божими заповідями; г) Про останні речі; д) Про кінець життя людини й про кінець світу.

5. Предмет лекцій катехизму

Щодо предмета, який має охопити катехитика й навчання релігії Церква подає директиви загального характеру, а синодам єпископів залишається практичне й конкретне означення катехизму. Єпископам в першу чергу належить виробити програму запровадження катехитичного навчання в початкових школах.

Цей обов'язок наклав на єпископів ще Тридентський собор, який наказав в цілій католицькій Церкві розпочати систематичне навчання дітей головних правд святої віри. У потридентські століття папи в окремий спосіб намагались зреалізувати цю постанову.

Єпископські синоди й конференції даних країн визначають точний план навчання релігії, особливо для елементарних початкових шкіл. Навчання релігії сьогодні охоплює три роди лекцій: про літургію, про біблію, про катехизм. На початках християнства ці три предмети творили одну цілість. Однак сьогодні кожна матерія має свій окремий трактат, пояснення і підхід.

Навчання літургії проводиться за схемою літургійного року. Навчання Св. Письма ведеться за хронологічним поясненням історії спасіння. Катехизм має свою власну схему: 1. Про віру; 2. Про святі таїни; 3. Про мораль.

Такий поділ багатьох педагогів не задовольняє, бо він має свої негативні сторони, особливо щодо дітей - досить складно зробити синтез цих трьох предметів в одну цілість.

В деяких країнах прийнята така загальна схема для початкових і елементарних шкіл: у перших класах початкової школи передбачається навчання молитов й найбільш загальних понять-формул на основі нечисленних запитань катехизму: про Бога, про

Христа, про святі таїни, про деякі епізоди зі Старого Заповіту та з життя Христа. На додаткових лекціях на парафії учні першого і другого року підготовляються до першої сповіді та причастя.

В три наступні роки елементарної школи передбачається окремий цикл з усіх частин катехизму, але з окремим підкресленням про догми на третьому році, про Божі заповіді в четвертому класі, про ласку та святі таїни у п'ятому. У третьому беруться також деякі епізоди зі Старого Заповіту й з життя Христа, в четвертому - дещо з життя святих, а в п'ятому класі - пояснення літургії про свята, обряди і святі таїни.

Сьогодні відчувається велика потреба реформи й удосконалення катехитичного формуляра запитань і відповідей, як з точки зору дидактики, так і з огляду на зміст, особливо для доростаючих дітей.

У вищих класах звичайно дотримуються систематичного порядку: у 5-му розглядають символ віри; у 6-му - святі таїни; у 7-му - питання моралі: чесноти, гріхи і останні речі: смерть, суд, небо, пекло.

6. *Форми катехитичного навчання*

Коли доводиться говорити про катехитичне навчання, мусимо розрізнити насамперед внутрішню й зовнішню побудову лекцій катехизму.

Щоб досягнути головної мети катехитики, тобто релігійно-звичаєвого вишколення й освячення молоді, її навчання мусить оформлюватись за всіма засадами логіки. Насамперед катехитика в своїй істоті спрямована на: а) оформлення-повчання розуму; б) збудження почуттів; в) схилення волі.

Успіх будь-якого навчання в першу чергу залежить від точного, чіткого розуміння предмета науки, для чого необхідні пояснення й докази. Тут, однак, треба мати на увазі, що у дітей душевні сили ще дуже слабо, або взагалі нерозвинені. Діти ще не мають понять, образів, за допомогою яких катехит міг би їх навчити про головні правди віри. Тому дітям не можна відразу пояснювати катехитичні правди, але треба поступово допроваджувати їх до того, щоб вони могли уявляти собі ті речі, про які навчаються, формуючи їх поняття розповідями, образами, фільмами. І тільки пізніше малі діти будуть спроможні виробити собі поняття про предмет катехитичних повчань, що треба підсилити відповідними поясненнями й доказами.

1. Вишколення зображення. Погляди, поняття, ідеї

Мета навчання релігії - допомогти дитині набути релігійної зрілості. Тому навчання катехизму має дати початкове, підставове й глибоке пізнання Божих таїнств, яким вона віддасть своє визнання, віру й ревне релігійне життя.

Насамперед треба мати на увазі те, що коли мала дитина приходить до школи, їй бракує багатьох понять про те, про що хочемо її навчати. Її уява й знання обмежені до числа речей, серед яких вона досі жила, з якими зустрічалась. Тому, маючи намір навчати дитину про речі їй ще невідомі, належить дотримуватись головних засад логіки, за якими людина, починаючи від малої дитини до старшої, цілком природно набуває всякого знання.

За засадами логіки, всі наші образи, поняття, ідеї утворюємо від чогось вже існуючого, або від того, що спирається на існуюче; вони всі мають відношення до матеріальних речей, а чи й духовних, нематеріальних. Уявлення про щось, образ чогось, що має відношення до однієї речі називається *поглядом*. Образ, що відноситься до кількох речей називається *поняттям*. Образ або гадка про щось надприродне називається *ідеєю*.

Погляди, образи, уявлення - це первинна форма узагальнення, яка дає людині можливість оперувати образами речей, абстрагуючись від самих речей. Природно уявлення набуваємо тоді, коли дана річ входить в наше розуміння так, що звертаємо на неї нашу увагу, розкладаємо цілість, яку сприйняли наші органи почуттів, на поодинокі складові, розглядаємо кожну зокрема, а опісля поєднуємо всі ці частини в одну цілість й маємо тоді цілісний погляд. Уявлення-погляд відіграє значну роль у процесах пам'яті, уяви і думання людини.

Катехит, бажаючи довести учнів до того, щоб вони мали погляд про якусь річ, мусить зобразити їм цю річ так, щоб вона подіяла на їхню уяву. Наприклад дерево, вода, хата й т. ін., а опісля, через питання, звернути їхню увагу на поодинокі частини цієї речі й попросити, щоб вони висловили свої спостереження. Наприклад, на дереві вони спостерігатимуть стовбур, галуззя, листя, корінь, в хаті - стіни, вікна, комин, сходи. Нарешті треба дітей підвести до того, щоб вони виробили собі загальне спостереження й тим самим прийшли до цілості, якій надається власне ім'я і в такий спосіб доводиться їх до вироблення поняття про річ. Так належить діяти при виробленні поглядів про всі речі, які можливо поділити на складові. Виняток

становлять речі, які неможливо поділити на складові, такі як світло, голос, смуток, жаль, але про них діти мають приблизне уявлення.

Про всілякі речі, з якими людина переважно зустрічається, можна мати два роди поглядів, а саме внутрішні й зовнішні.

Зовнішні погляди - це образ зовнішніх, матеріальних речей. Внутрішні погляди - образ речей духовних, абстрактних, таких як думання, пізнання, бажання, ненависть, любов та ін.

До вироблення зовнішніх поглядів дітей можна підвести безпосередньо або посередньо. Безпосередньо підводимо тоді, коли дітям показуємо річ, про яку мають виробити собі поняття, наприклад: хата, дерево, ріка. Цей спосіб - найкращий і, де лише можливо, його треба застосовувати. Але при навчанні релігії мало таких речей, які катехит своїм учням міг би безпосередньо показати. Він мусить виробляти їхні погляди про святу віру в посередній спосіб, тобто за допомогою образів і порівнянь.

Образи про біблійні, євангельські події чи катехитичні правди при навчанні катехизму мають бути правдиві й вірні. Катехитичні школи у різних країнах виготовили серію таких катехитичних образів, фільмів, які допомагають при навчанні катехизму. Катехит мусить навчати дітей, щоб вони вважали на все й все описали, що побачать на якомусь образі. Опісля належить описати дітям все те, що на образі неможливо було зобразити, наприклад співвіднесеність, поділ на частини та ін., а опісля попросити їх повторити все те, що вони спостерегли на образі й про що почули від катехита.

Порівняння - представлення учням невідомої речі, в порівнянні її з речами вже відомими. Наприклад, коли маємо пояснити дітям про Божу доброту, відкликаємось до поняття, яке дитина має про доброту матері, батька, приятелів. Порівняння ніколи не дасть такого чіткого погляду, як образи, тому там, де лише можливо, треба намагатись їх уживати. Це менше корисним для малих дітей буде оповідання або усне описання понять, бо це вимагає вже більш розвинених душевних снаг.

Це складніше завдання катехита - працювати над витворенням у дітей внутрішніх поглядів, які необхідні, в свою чергу, бо саме вони оформлюють релігійні поняття, ідеї, впливають на моральне життя дитини, а опісля і дорослої вже людини. Внутрішні погляди також можна виробляти у дитини безпосередньо або посередньо.

Безпосередньо дитина набуде внутрішнього погляду про дану річ, коли катехит доведе її до того, що вона в силі уявити собі діяння своєї власної душі, про те, що я хочу чи не хочу, думаю, що це правда чи неправда та ін. Для вироблення внутрішніх поглядів про деякі

речі такі, як заздрість, гнів, пиha, користолюбність необхідно вживати посередні способи, яких існує кілька.

Звертати увагу дітей на деякі зовнішні вирази, які відображають певний душевний стан людини, представлених на обличчях людей, а чи й на образах, наприклад: вираз радості, смутку, жалю, страху на обличчі людини, вираз гніву в очах і т. ін. При цьому звертається увага дітей на відповідне лице чи образ. Наприклад, показуючи образ Христа, що благословляє, ставиться запитання про те, що вони бачать на цьому образі. Зі зовнішніх ознак і спостережень робиться висновок про внутрішній зміст, стан, надається йому ім'я й опісля питаннями й повтореннями про дану річ виробляється у дітей внутрішній погляд про радість чи смуток. Цей спосіб уживається відносно рідко, з огляду на брак підмету, який зображав би почуття.

Виробляти внутрішні погляди за допомогою оповідань і прикладів, які мають бути влучні, поважні і легкі, пристосовані до дитячих понять. Їх треба подавати чітко, живими барвами, підкреслюючи ті місця, які мають служити для вироблення внутрішнього погляду про позапочуттєві, невідомі дітям речі. Такі приклади й оповідання найкраще брати з біблійної історії, як наприклад, для вироблення внутрішнього погляду про пиху, оповісти притчу про фарисея; про підозріливість - оповісти історію про Савла та Ірода; про заздрість - подати історію Каїна та Авеля чи про братів Йосифа Єгипетського, про прощення - про те, як Йосиф учинив з братами, про Ісуса на хресті; про розкаяння і жаль - притчу про блудного сина; про терпеливість - історію з Йовом.

Поняття - це зображення характерних рис певної речі. Поняття виникає на підставі уявлень і є знаряддям пізнання правди. Предметом поняття не є поодинокі речі, а загальне в речах. Отже поняття - це форма думання, в якій відбиваються загальні істотні властивості речей і явищ об'єктивної дійсності, загального взаємозв'язку між ними у виді цілосної сукупності ознак.

Як виробляємо собі поняття про речі чи правди, засади? Розум людини, на підставі уявлень і вироблених поглядів робить між ними порівняння, доходючи до спостережень про те, в чому вони подібні між собою, а в чому - ні. Опісля, не зважаючи на відмінності, зосереджує свою увагу на спільних прикметах-ознаках, які зіставляє разом і з них творить собі загальний образ, поняття.

Це прородне правило творення понять мусить застосовувати катехит при навчанні дітей релігійних правд. Він мусить насамперед зродити, виробити у дітей уяву про речі, правди. Опісля підкреслити з натиском їхні спільні характерні риси, зіставляючи разом, а на кінці

це загальне зображення і поняття назвати притаманним йому іменем. Наприклад, щоб діти мали поняття про чудо можна оповісти їм історію, що відбулася на весіллі в Кані Галилейській, про воскресіння Лазаря, про оздоровлення сліпонародженого чи про інші, про які спочатку оповідає, а пізніше, коли подія вже відома, пригадає. Опісля пояснює дітям, що такі діла тільки Бог міг зробити, доводячи дітей до поняття, що чудо - все те, що людина не може зробити, а може зробити лише Бог.

Слово «ідея» походить з грецької мови і означає бачити те, що видко, образ-думка, яка відображає закономірні зв'язки та відношення об'єктивної дійсності й покладена в основу того чи іншого процесу людської творчості: художньої, наукової, суспільно-історичної тощо. Поняття ідеї має багато філософських визначень. Отже ідея - це те, завдяки чому і через що наш розум пізнає саму істоту речей.

Ідеї відносяться до найвищих таїнств християнства, саме тому катехит має допровадити своїх учнів до того, щоб вони були здатними виробити собі якнайчіткіші ідеї про предмети й правди християнської віри.

Щоб осягнути цієї мети треба підібрати якесь зображення, яке б стосувалося старої ідеї і в такий спосіб її пояснювати, наприклад, влада батька в родині, начальника - в громаді і всемогутня влада Бога. Пояснюючи, що ця влада може мати свої ступені, що може хтось мати меншу й більшу владу, яка також необхідно обмежена. А тому, що Бог є дух, тому не може мати обмежень своєї влади і тому є всемогутній.

2. Розвинення пам'яті, вироблення уваги

Катехитичне навчання релігії буде безуспішним, якщо учні не будуть уважними й якщо вони матеріялу цього навчання хоч в головних рисах не запам'ятають.

Щоб привернути й втримати увагу дітей під час навчання релігії треба насамперед:

а) Створити справді релігійну атмосферу самого оточення, в якому читаємо лекцію. В приміщенні не повинно бути нічого такого, що могло б відвертати увагу дітей. Щоб підкреслити релігійну природу катехитичної лекції діти часто міняють свої місця. Спереду, на видному місці звичайно приміщують пульпіт, на який кладуть книгу св. Євангелії. Катехит не повинен читати лекцію перебуваючи цілий час на одному і тому самому місці, а навпаки, повинен бути періодично присутнім в усіх частинах свого викладового залу й серед дітей.

б) Предмет релігійної науки треба викладати захоплюючо, щоб діти відчували його вагомість і розуміли, що це навчання для їхнього життя необхідне. Тому на кожній катехитичній лекції треба давати практичні застосування.

в) Тому що душевні сили дітей ще слабкі й нерозвинені, вони не здібні втримати увагу під час довгих й складних лекцій катехизму. Катехит, отже, не повинен ніколи брати забагато матеріалу на одну лекцію, а розвивати старанно лише якусь певну проблему, часто повторюючи її істотно в питаннях і відповідях. В жодному випадку катехит не повинен проводити дві і більше лекцій, поєднуючи їх разом.

г) Зовнішній вигляд і поведінка катехита повинні бути такими, щоб дітей притягали й захоплювали, тобто повні любові, симпатій й відданості їм. Свої негативні почуття катехит ніколи не може виявляти назовні й маніфестувати їх під час лекцій.

г) Виклад релігійних правд треба починати від чогось вже відомого, пояснюючи легко зрозумілими дітям оповіданнями, притчами, порівняннями. Діти взагалі залюбки слухають оповідання, тому при катехитичному навчанні було б добре, по можливості, дотримуватися історичної методи викладів.

д) Лекцію треба починати короткою щирою молитвою, яку діти повільно, виразно й побожно проказуватимуть. Деколи можна заспівати і якусь релігійну пісню.

е) Важливо також, щоб катехит сам був перейнятий предметом того, що викладає, а для цього має старанно підготуватися. Катехит дуже помилився б, якщо б не маючи достатнього досвіду в катехизації, сподіваючись на свої знання, що виніс з богословських студій, ішов би на лекцію катехизму без старанної попередньої підготовки. Не буде добрим той викладач, а тим більше катехит, що з книжкою в руках викладає свою дисципліну. Такий катехит часто стає причиною того, що діти не люблять лекції катехизму й часто на ціле життя втрачають бажання до будь-яких релігійних повчань і практик.

є) При найбільшій увазі дітей ціле навчання залишиться безуспішним, якщо вони не вивчать головних катехитичних правд напам'ять.

Для того, щоб легше вивчити щось напам'ять належить спочатку чітко зрозуміти дану річ, тому катехит має старатися в першу чергу чітко й точно подати дану релігійну правду, щоб діти з легкістю запам'ятали як її зміст, так і поодинокі слова катехитичного повчання.

Недобре й зі шкодою для дітей учиняють ті катехити, які полегшують собі працю тим, що наказують дітям вивчити напам'ять певні частини з книги катехизму без належних попередніх пояснень й дискусії над ними.

ж) Катехит мусить вважати, щоб вивчення напам'ять катехитичних формул і відповідей не переважувало пам'яті дітей. Тому не має наказувати вивчати багато матеріалу, а раз вивчене часто повторитиме, не задовольняючись ніколи приблизними й неточними відповідями щодо головних правд віри. Діти із задоволенням будуть пильно вчитися, коли катехит буде їм поступово й систематично завдавати частини катехизму до вивчення й про це питатиме, не пропускаючи нічого й не потураючи лінивству деяких.

з) Для закріплення в пам'яті головних правд віри, катехит мусить старатися природними прикладами життя, оповіданнями, притчами, порівняннями продемонструвати, пояснити їх своїм учням.

3. Катехитичні пояснення

Після того, як катехит подав своїм учням загальний нарис предмета катехитичного повчання, починає його пояснювати. Пояснення предмета катехитичного повчання необхідне, бо від чіткого й точного розуміння предмета значно залежить його успіх. Окрім загальних правил педагогіки й реторики, катехит мусить дотримуватись деяких специфічних правил навчання катехизму, в особливості дітей. Ці правила наступні:

1. Наскільки буде можливо, навчання катехизму треба починати від того, що діти вже бачили, про що вже чули або в чому пересвідчилились, бо будь-яке наше пізнання починається від почуттєвих вражень і досвіду. Наприклад, звернути увагу спочатку на схід і захід сонця, на зоряне небо, на зерно, яке рільник кидає в землю, яке без людської дії росте й дає плід, переходячи від цього до пояснення Божої всемогутності й Божого провидіння.

2. Щоб катехит міг влучно віднайти такі поняття й досвідчення, які дітям вже відомі, він мусить перенестися духом у обставини життя, серед яких вони виростають.

3. Висвітлюючи предмет треба точно дотримуватися його теми й не робити жодних непотрібних відхилень, що легко може відвернути увагу дітей від теми викладу.

4. Катехит повинен переходити від часткових до загальних понять відповідної релігійної правди. Дітям потрібно пояснювати

релігійні правди не стільки у формі визначень, скільки у формі описання.

5. За допомогою буквального пояснення можна виробити у слухача бодай приблизне поняття про предмет. А опісля від цього поняття треба розпочинати катехитичне навчання, переходячи до детального пояснення. В деяких випадках буквальне пояснення може бути неможливим чи значно ускладненим, тоді треба починати навчання від детального пояснення, щойно опісля переходячи до пояснення буквального. Наприклад, в молитві «Отче наш», таких понять як «свята таїна», «віра», «один Бог у Трійці святій» і т. ін.

6. Пояснюючи правди святої віри катехит мусить дотримуватись стисло й вірно навчання Церкви, щоб не зробити відхилення, не внести помилкового розуміння Божих правд.

7. Практичні зауваги до катехитичного навчання

1. Теперішні поняття про катехизм

Сьогодні слово «катехизм» може мати три значення:

- a) Навчання живим словом про релігію, тобто участь в навчанні релігії.
- б) Книга, що в зручній вичерпній формі подає головні правди віри.
- в) Самі правди, що подає книга катехизму, чи викладач.

Перше значення поширене найбільше. Однак йдеться тут про спеціальне навчання, своєрідне. Це не є звичайна формація розуму щодо понять історії, географії, медицини тощо, але формація цілого життя людини. Катехизм подає нам не лише певні поняття, але й переконання живі, сильні, що схиляють розумну людину до добрих діл, до розвинення чеснот. Одного разу Мікельанджело спитали, як він робить, що з мармуру вибиває неначе живі статуї. «Статуї є живими в мармурі. Таємниця полягає в тому, щоб їх звідти видобути», - відповів Мікельанджело.

Так і діти - неначе матерія в мармурі, з якої можна оформити гарно вихованих людей, героїв, геніїв, святих. І саме це - головне завдання й праця катехита. Відкинувши, занехавши навчання катехизму, не знаємо яких засобів ужити, щоб зробити добрими молодих чи навіть і старших. Будемо відкликатися на людську гідність. Молоді не розуміють що це означає, а старшим це дуже мало про що говорить. Почнете спрямовувати до доброго категоричним наказом - ще гірше. Зовсім інакше, коли почнемо до молодих і

старших говорити про Бога, який все бачить, який за добро винагороджує, а за зло карає, який дав святий і незмінний закон, який дає нам свої святі таїни і ласки, щоб зміцнити нашу слабку й нестійку волю. Це правда, що багато людей навчалося катехизму та незважаючи на це стали злими, ось наприклад, семінарист Сталін і християнин Гітлер.

Все таки катехизм напевно залишив у серці кожного той неспокій, який не залишає людини, коли вона чинить зло-гріх і часто доводить її до каяття, до поправлення. Кажуть, що також філософія та інші науки мають можливість ушляхетнювати людину й схилити її до добра. У цьому немає порівняння з катехизмом, який в стислій формі навчає мудрості й знання всіх бібліотек, розв'язує проблеми всіх філософій, задовольняє непрості, важкі пошуки й досліди людського духа.

Катехизм розв'язує болюче питання, чому терпимо на цьому світі, як потрібно вживати багатства, чому всі люди мусять працювати. Катехизм ставить нам Христа - втіленого Бога за зразок нашого життя, кажучи: «Робіть як Він! Він ваш співбрат, Він бажає вам добра, спасіння, Він своїм духом нас оживляє, живе в нас і з нами».

Катехизм постійно нам нагадує і закликає нас: «Будьте добрими, будьте терпеливими, чистими, прощайте, любіть Господа у своїх ближніх!». Тому цілком певно можемо ствердити, що немає на світі могутнішої моралізуючої сили понад катехизм.

2. Чи потрібне сьогодні катехитичне навчання

Нещастя полягає в тому, що нині могутня сила катехизму дуже мало використовується. Діти мало, а в деяких державах цілком не мають катехитичного навчання. Старші вважають, що вони вже студіювали катехизм і тому більше його не вивчають. Тому-то в теперішньому світі панує релігійний анальфабетизм, неймовірно невігластво. Часто люди з вищою освітою в різних ділянках науки прочитають купи книг, а не знають нічого про християнство, серед якого живуть, ніколи не читали Св. Письма. Не кажучи вже про християн, які йдуть до церкви, але не мають підставових понять про правди християнської віри. Багато християн у своїх побожних практиках шукають не Бога, а задоволення своїх сентиментів й уподобань.

Про дітей часто можна почути, що вони такі малі й молоді й в такому віці ще зарано навчати їх релігійних правд. Один ревний катехит, майбутній папа Лючані, на запитання однієї матері, коли має

починати навчати катехизму свого дволітнього сина, відповів: «Негаймо! В цій справі ви вже запізналися на два роки». Тим він хотів сказати, що діти здібні сприймати засади релігійності вже від перших хвилин свого життя.

Інший катехит стверджував, що навіть протягом чотирьох років університетських студій людина не вивчить стільки, скільки в перші чотири роки свого життя. Такі значні й невикорінені перші враження дитини. Багато сьогодні повторюють за Руссо: «Бажаю поважати свободу моєї дитини, тому не хочу зобов'язувати її до жодного релігійного навчання. Коли виросте, у 18 років вибере собі, що захоче».

Але чи такі батьки усвідомлюють собі, що вони в дійсності своїм дітям все продикували, до всього зобов'язали. Насамперед від їхньої волі й рішення прийшла на світ їхня дитина. Не питали вони дозволу в дитини - привести її на світ чи ні. Продикували вони своїй дитині поживу та часто проти її волі. Те саме діялось з убранням, хатою, школою. Чому саме навчання катехизму має бути винятком?

Далі й те, хто на 18-му чи 20-му році життя розпочинає студіювати азбуку релігійного життя? Це ж бо час університетських чи фахових студій, іспитів, час праці на фабриці, на ріллі, в уряді. Це час бурхливих пристрастей молоді, розваг, сумнівів. Хто матиме волю й відповідний час, досягнувши двадцяти років життя, студіювати численні томи книжок, щоб пізнати, котра релігія на світі правдива й ліпша?

Також правда і те, що не чекають, щоб всілякі мікроби, віруси й хвороби увійшли в тіло їхньої дитини, щоб позбуватись їх пізніше за допомогою медицини й ліків. Навпаки, батьки роблять все можливе, щоб в тіло дитини не увійшло нічого заразливого, нездорового.

Тому що йдеться про людину, істоту матеріально-духовну, батьки у рівній, а ще й в більшій мірі зобов'язані дбати про душевне здоров'я дитини, а саме за допомогою катехизму зацепити в її душі пізнання Бога, пошану й любов до Нього, як до найліпшого нашого батька і добродія. А вслід за цим - дитинний страх перед Його зневагою, зрадою Його любові, гріхом. Це буде та головна протидія всім хворобам, пристрастям і беззаконням. Не чекаймо аж доки всі лихі схильності розвинуться, розбувають невгамовні пристрасті й пожадання, щоб тоді їх лікувати за допомогою релігії.

Деякі батьки говорять ось що: «Наша дитина мусить студіювати, працювати. Але в першу чергу мусить бути доброю, мусить мати відпорність проти усіх злих, грішних поривань, спокус, які завтра впадуть на неї». Таблиця множення, верстат праці тесляра,

механіка, лікарський диплом, учительський, інженерський, не зупинять і не проженуть з вашої навіть найвродливішої дитини її злих пристрастей.

Кожну дитину очікує тяжка завтрашня боротьба життя: чоловік і жінка, журнали, фільми, корчми, товариства, дискусії. Пускати сьогодні своїх синів і дочок без катехизму у світ - це те саме, що висилати військо на війну без вишколу, без відповідного озброєння й охорони, а тим самим приректи його на невдачу і поразку.

Старші часто виправдовують себе, що вже студіювали катехизм саме тоді, як були малими дітьми. Це був катехизм, пристосований для дітей, поданий в найпростішій схематичній формі, найпростішими словами, порівняннями, образами. Коли людина дозріє, вона потребує чогось більш істотного, чіткішого про правди віри, що більше просвітлювало б її розум і було їй провідником у житті. Людині зрілій потрібно вагомих, чітких, переконливих рацій щодо правд віри, щоб вона мала змогу з легкістю відкидати з усіх боків напади на християнську віру. Може ніколи, як сьогодні, так дуже не відчувалося потреби в катехизації.

3. Закони про катехизацію

Існують і Божі, і людські закони щодо катехитичного навчання. Божі закони стосуються насамперед ієрархії і батьків. Апостолам і їхнім наступникам Христос виразно повелів: «Ідіть і навчайте!». Батькам Господь голосом природи наказує: «У цих дітях, яких вам доручаю, віддаю вам не лише тіло вашої дитини, що його маєте годувати, одягати, але також розумну душу, яку треба вишколювати й спрямовувати до призначеної їй мети».

Людські закони уточнюються законами Божими. Ними є, наприклад, енцикліка св. Пія X «*Acerbo nimis*», Канонічне Право Церкви (канн. 1329-1336), *motu proprio* Пія XI «*Orbem catholicum*», декрет «*Provido sane*» та багато інших документів пап, конгрегацій, синодів єпископів, II Ватиканського собору та останніх папських синодів.

Найважливіші настанови отих людських законів це: відповідальний обов'язок, накладений на парохів систематично подавати своїм вірним з усією дбайливістю й посвятою навчання катехитичним правдам. В цьому парохам повинні допомагати християни, підготовані й доброї волі, в першу чергу: чернецтво, вчителі катехитики, які можуть проводити катехизацію в початкових школах.

Кожна парафія повинна організувати ось які катехитичні курси для дітей: а) Підготування до першого причастя; б) Недільний курс з

Літургією; в) Протягом тижня відповідно підготований курс навчання про головні правди віри чи то у відповідному місці, чи в церкві, а чи й по домівках. Окрім цього треба час від часу давати цикл катехитичних правд у церкві для дорослих під час недільних богослужб, коли звичайно бере участь найбільше народу.

У початкових катехитичних школах навчає священик чи світський катехит протягом півтори години на тиждень перші два роки, а по дві години на тиждень в наступних трьох класах. У середніх школах, в загальному, катехитичне навчання проводиться одну годину на тиждень.

Єпископські конференції, в залежності від ставлення відповідних урядів християнських католицьких, протестантських, православних, нехристиянських, арелігійних чи атеїстичних опрацьовують систему навчання головним правдам християнської релігії й катехизму в школах чи поза ними.

2. Особа катехита

1. Посланництво катехита

Славетний еспанський маляр Мурільйо намалював образ під назвою «Діти при черепашці». На спокійному овиді видніються усміхнені ангели, серед яких мале дитя-Ісус зачерпує черепашкою води, що пливе у його стіп і дає пити іншій дитині - Івану Хрестителеві.

Ось воно й посланництво катехита - заступати Христа і дати дітям, за допомогою катехизму, води живої духовної вічної.

Посланництво катехита - висока місія. Катехит продовжує діло Христа і апостолів. Він стає на один рівень з єпископами, священиками, місіонерами. Він допомагає батькам, які незавжди спроможні дати катехитичні повчання своїм дітям. Він допомагає Церкві виховати добрих християн, батьківщині - високоморальних громадян. Він, за допомогою катехизму, формує живуче ядро релігійного життя, яким є св. Літургія, святі таїни та інші релігійні практики. Ціле життя того, хто ці речі не засвоїв добре з катехизму, стає мізерним. Слушно стверджував папа Пій X, що нині добрий катехит - більший від апостолів.

Посланництво катехита - нелегке. Труднощі й тягар катехита - це його учні. Сучасні учні - дуже поверхові, неспокійні, непостійні,

розсіяні й перейняті всілякими розвагами й угодами. Родини дуже мало допомагають катехитові в його праці, а подекуди ще й псують та нищать в дітях те, чому катехит їх навчив. Інші складності виникають від самого катехита, який часто недостатньо підготований, терпить хронічний брак часу чи боїться взяти на себе велику відповідальність за дітей, молодь. Часто катехит зневіряється, втрачаючи ентузіазм. Іноді не бачить жодних результатів свого навчання, натрапляє на спротив, розчарування, приходиться охота залишити все.

Все таки факти показують, що посланництво катехита дає свої результати. Всі труднощі в житті минають. Хто має засоби чесноти і завзяття, той буде змагатися й завжди готуватися до викладання катехизму так, щоб він захоплював дітей чи старших, щоб вони полюбили його, щоб він зацікавлював їх.

Напевно будуть результати від повної посвяти праці. Про це маємо запевнення Христа: «Все, що ви зробили одному з цих найменших, мені ви зробили» і «ті, що навчали правди багатьох, сьятимуть як зорі у вічності».

Не забуваємо й про те, що селянин збирає врожай засіяного зерна багато місяців пізніше. Катехит - це сіяч. Дуже часто зерно, засіяне ним, дозріває пізніше в дорослому, зрілому віці людини, а деколи навіть перед смертю. Буває й таке, що плоди праці катехита видно негайно в добрій, релігійній, побожній поведінці дітей, молоді й старших.

Катехит, зі свого боку, повинен робити все можливе, аби на ниву доручених йому душ сіяти зерно здорове, зерно найкраще, зерно, сповнене любов'ю, а його зріст і дозрівання залишити діянно Святого Духа, який дає тепло й святість душі.

2. Обдарованість катехита

Від катехита насамперед залежить - буде його посланництво успішним чи не буде. Були катехити, які навчали у захристії, у закутах міст, без засобів, устаткування й потягали за собою дітей і молодь. Бо вони мали в першу чергу релігійні дари, які робили їх справжніми християнами. Мали моральні якості, які робили їх досконалими людьми, і мали професійний вишкіл, який робив їх правдивими вчителями. Також уся їхня поведінка допомагала їм уповні використати релігійні обдаровання, моральні якості й фахову здатність так, що для дітей могли бути ясним світлом і дороговказом ідеалу їхнього християнського життя.

1. Релігійні дари

Це насамперед добра поведінка і приклад катехита. Діти читають більше з катехита, ніж з катехизму, навчаються більше з поведінки й прикладу, ніж зі слів, вчаться радше очима, ніж вухами. Діти, наче губка, втягають у себе негайно те, що бачать в інших. Вони мають дуже чутливі «антени», якими схоплюють те, чим катехит є в середині. Якщо катехит сам не є добрим, може говорити що хоче, а ніжні, чуйні душі дітей не сприймуть його слів і навчання не принесе результатів.

Не можна передати дітям ніжності, радості невинного життя в Бозі, якщо на обличчі катехита видніються глибокі риси злості, ненависті, помсти. Не можна навчати чистоти гарними словами, коли погані звички і думки затемнюють душу.

Катехит не може дати того, чого сам не має. Тим більше він не може передати того, чого сам не знає, а передає лише те, чим він сам є в дійсності.

До релігійних дарів належить також побожність. Бог резервує собі спроможність зроджувати надприродне життя в людині, тобто ласку і чесноти. Катехит - лише знаряддя в руках Божих. Якщо він - у злуці з Богом, живе в стані ласки, то дасть дітям багато добра. Коли ж він віддалений від Бога, в стані тяжкого гріха, його праця буде безплідна. Катехит подібний до електричної лампи, яка світить коли є струм, а коли немає - ні.

Були катехити, які не мали зовнішніх якостей, не мали знання і культуру, все-таки мали великі успіхи в своєму навчанні й катехизації. Вони були глибоко побожними, що полонило дітей більше, ніж дар бесідництва. Катехити, які не лише навчають про Бога, але також свідчать про Нього своїм життям,- милі Богові. Тому незрозумілим буде катехит без справжньої побожності. Як може навчити любові до Бога той, хто сам не любить. Як навчить молитися, приймати святі таїни, якщо сам не має охоти до молитви, смаку до релігійних відправ і практик, якщо сам робить недбало і механічно поклін перед Пресвятою Євхаристією чи знак святого хреста.

Побожність - це не та маска, яку можна накладати чи скидати з обличчя. Побожність - це наче той чарівний запах, який виходить з душі, яка цілковито прагне любити Бога, тож діти з надзвичайною чутливістю розпізнають його. Якщо діти відчують, що хтось їх щиро любить, розкривають назустріч свої серця, звіряються, слухають, дають себе переконати і співдіють.

2. Глибоке переконання

Ентузіазм мусить оживляти кожного катехита. Будучи переконаним, що його посланництво найбільш шляхетне й велике, що те, про що він навчає є дійсним, осягне катехит того, що діти стануть більш шляхетними і ліпшими. Це переконання стане душею, крилами його апостоляту. З ним стане він мистцем катехизму, без нього буде він звичайним робітником, нездібним будувати, творити, зроджувати.

3. Моральні прикмети

1. Любити дітей

Це перша моральна вимога до катехита. Лякордер, славетний французький проповідник, писав колись: «Господь хоче, щоб кожне добре діло було зроблене з любов'ю». Коли діти, учні, наші ближні не відчують, що ми їх любимо, стають недовірливими, замкненими в собі. А сам катехит, якщо не бажає добра і не палає любов'ю до дітей, не матиме сили подолати неуспіхи, несмак, невдячність свого обов'язку, тим більше буде нездібний мати довіру до дітей, співчуття, терпеливість.

2. Мати геройську терпеливість з дітьми

Навчаючи дітей та не лише дітей, потрібно, як каже св. Франціск Салезій, мати склянку знання, бочку второпності та море терпеливості. Взагалі люди кажуть, що якщо якийсь учитель не дає собі ради з дітьми, то лише тому, що не має терпеливості. Навпаки, коли вчитель здібний, чеснотливий, люди кажуть, що він її має.

3. Відчуття справедливості

Діти не витримують несправедливості й половинчатості і коли це спостерігають або їм це здається, дуже терплять, відокремлюються та замикаються в собі.

Тому те, що для нас є жартом чи дурницею, для дитини має велике значення. Треба намагатися трактувати всіх в такий самий спосіб, уникаючи симпатій до більш багатих, більш здібних. Якщо й виділяти когось, то більш убогих, менш здібних, слабше розвинених.

4. Велика повага до правди

Діти також дуже чутливі й щодо правди. Вони мають велику довіру до катехита. Тому катехит ніколи не може дозволити собі, навіть жартома, говорити речі неправдиві, або речі, які можна зрозуміти неоднозначно. В цьому відношенні, ніколи не буде завеликою второпність і дбання про те, щоб не втратити довіру у дітей і престижу щодо правдивості й точності своїх слів.

4. Професійні прикмети

1. Знання

Щоб мати можливість навчати, необхідно знати. Щоб чогось навчити добре, необхідно добре знати. Взагалі кажуть, що хто знає дуже добре - навчає добре, хто знає добре - навчає задовільно, хто знає лише трохи - взагалі не навчає. Часто кажуть, що коли йдеться про дітей, то для їхнього навчання не потрібно посідати великі знання. Саме тому, що йдеться про дітей, потрібно мати ідеї чіткі й точні. Інакше не зможемо висловити даних правд легкими і простими словами. Коли у катехита обмежені знання, у голови дітей просякають помилки, неточності, сумніви, розгубленість. Якщо виклад катехита нечіткий, поверховий, поспішний - діти спостерігають його малий обмежений обсяг знань, тим самим втрачають довіру до нього й до правд святої віри взагалі.

2. Вміння навчати

Навчати - це не те саме, що знати. Одне - це мати ідеї у своїй голові, а щось інше - переливати їх у голови інших. Є люди, розум яких - криниця знання, але вони не вміють поділитися ним з іншими. Існують і відомі бесідники, що захоплюють маси народу, а не спроможні привернути уваги дітей. Є і вчителі, які добре навчають дітей математики, географії, історії, але не здібні навчити їх катехизму.

Отже, для катехита не вистачає самого тільки знання. Він мусить набути здатності й вправності передавати знання дітям у зрозумілій найпростішій формі. Щоб набути такої здатності, необхідно вміти узгоджувати те, що викладаємо з тими, хто нас слухає. Інакше потрібно говорити до дітей, інакше - до старших, дорослих, інакше - до дітей малих, інакше - до підлітків. Слід завжди намагатися в легкий спосіб подавати як легкі до зрозуміння речі, так і складні. Необхідно викладати дітям катехизм у формі, сприйнятливій для них, тоді вони його полюблять.

Найважливіша річ при навчанні - чіткість. Ліпше подавати мало правд, але всебічно їх з'ясовувати. Краще менше й добре, ніж багато й незрозуміло. Підібрати слова легкі, які діти вже знають і розуміють, слова конкретні, правди, підсилені відповідними образами. Дітям не кажуть: «Мудрість Божа», - але: «Бог, що є такий добрий».

Найбільше допомагає при навчанні катехизму вміння розповідати мальовничо, в барвах, історично-біблійні події життя Христа і святих. Діти залюбки слухають добрі оповідання.

5. Зовнішні прикмети

Дитина від природи - карикатурист. Що лише є невідповідного в катехита-учителя, відкріє негайно. Але також усе те, що гарне, гармонійне в учителя, захоплює дитину і позитивно впливає на неї. Дуже мало потрібно, щоб зневірити дитину й однаково, щоб пробудити в ній ентузіазм. Тому необхідно катехитові стежити за своєю поведінкою і контролювати її.

Катехит мусить звернути увагу на вираз свого обличчя. Діти дивляться на нього, з його обличчя читають те, що він не був у спроможності сказати словами, а над усе з його обличчя діти відчитують ті почуття, які має до них їхній катехит. Дітям не сміємо показувати нашого пригноблення, нашого знервування, внутрішнього болю. Вони сприймають це як нашу злість на них.

До дітей промовляють більше очі, ніж уста катехита. В очах вони відчитують наче значення слів. Своїм бачним оком катехит опановує дітей і дає їм відчуття, що хоче оволодіти ними. Чуйний, проникливий погляд опановує дітей. Тому катехит мусить стежити за своїми очима і поглядом. Те саме стосується й жестів. Натуральний скромний жест оживлює і підсилює слово, особливо в розмові з дітьми, які звикли до жестів: слова, яких їм бракує заступають мімікою, послуговуючись очима, руками, голосом, головою, усім тілом. Але жест механічний, незграбний побуджує до сміху й розсіває увагу, чого треба остерігатись та уникати.

На викладах катехизму слід також дбати про відповідний тон і динаміку голосу. Мінімальна вимога - це виразна артикуляція звуків, без поспіху, без ковтання їх. Не кричати голосно й не говорити затиho, через зуби так, що діти добре не розуміють або з великим зусиллям уловлюють слова катехита.

Розпочинаючи навчання, належить говорити поволі, щоб привернути увагу учнів. Продовжуючи виклад - чергувати високі й низькі

тони, потишу й голосніше, в певні моменти сповільнюючи чи прискорюючи. Хто має гарний приємний тембр голосу, нехай його використовує. Приємний голос, підсилений ентузіазмом і побожністю, оживлює найбільш складні чи малоцікаві речі. Якщо катехит має звичку часто повторювати якесь слово, фразу й т. ін., при дітях мусить контролювати себе, бо часто буває, що на кінці лекції діти нарахують 50-60 разів сказаних слів «правда», «розумієте», «отже» і подібних.

Зовнішній вигляд катехита також має своє значення. Надмірна витонченість моди, запахи парфумів, вибуйна зачіска побуджує дітей до сміху, а занедбані убрання, волосся, борода, неприємний запах роблять погане враження та відштовхують дітей від катехита. Виклад катехизму дітям - дія серйозна й поважна. Тому одяг мусить бути пристойним, зачіска - доброю, вигляд - культурним.

Зрештою, коли катехит має ще якісь природні обдаровання, такі, наприклад, як гарний голос, атлетичну статуру, нехай не соромиться їх показати, співаючи разом з дітьми, граючи разом з ними. Це приваблює їх до особи викладача й полегшує навчання.

б. Формация катехита

Щоб бути добрим катехитом, необхідно мати певну природну схильність до викладання. Навіть якщо юнак буде гарним і вродливим, але не буде мати розвиненої пам'яті, буде белькотати чи шепеляво вимовляти слова, не має відповідних даних бути катехитом. Інший, якщо задиркуватий, вибуховий, постійно накидається на когось, так само не має даних бути катехитом. Ще інший - надзвичайно несміливий, не видобуває з себе потрібної динаміки голосу, щоб не пересилити голосових зв'язок, заплющує очі чи підносить їх на стелю, коли говорить до дітей, або не має відваги подивитися в очі співрозмовникам, якщо не позбудеться цих недоліків постійними вправами, не може бути допущеним до навчання дітей катехизму.

Отже, для формации катехита значну роль відіграє його власні бажання і воля, його завзята витривалість, студії, вправа, але з необхідною умовою, що в нього є для цього природні дані.

Для набуття релігійних і моральних прикмет служить молитва, прийняття святих таїн, роздумування, змагання, щоб виявляти радісний, терпеливий, вірний, оптимістичний характер. Без роздумувань переконання не просякають до глибин душі. Чимало допомагають також глибокі й часті іспити сумління, щомісячне духовне оновлення, медитації.

Щоб набути достатніх знань, треба дбайливо й постійно студіювати катехитичні правди. Не вистачає того тільки, що ми вже студіювали. Потрібно ще і ще студіювати нові тексти, не кажучи ніколи: «Досить!». Щоб навчати інших ніколи не буде вистачати нашого власного знання.

Дидактичну вмілість набуває катехит практикою. Помилляється той, хто каже: «Тепер беру курс педагогіки, отже вмітиму навчати». Учитель формується навчаючи. Вислухати курс, прочитати трактат - це річ дуже добра, за умовою, що негайно застосуємо на практиці те, що ми вивчили. Якщо почнемо практику, швидко повернемося до того, що ми завчили чи прочитали, щоб перевірити, де ми учинили правильно, а де помилилися.

Кажуть, що перші десять років учитель навчає коштом учнів. Може це трохи занадто, але фактом є те, що в справі навчання довгий час учитель лишається початківцем.

Навіть тоді, коли ми вже набули трохи практики, відчуваємо потребу студій і нового знання. Діти постійно зростають, міняються, так само й катехит мусить постійно осучаснюватися, оновлюватися.

Крім курсів катехитики, корисно брати участь у катехитичних нарадах і конгресах. При цих нагодах почерпне молодий учитель у старших катехитів зі скарбу їхнього досвіду, дістане відповідну літературу та ін. Добре також відвідувати періодично лекції катехизму старших, досвідчених катехитів, передплачувати катехитичні журнали, мати в розпорядженні катехитичну бібліотеку з текстами, розвідками, образками, фільмами, картками тощо. Над усе подрібно готувати собі вже під час своїх теологічних студій власну збірку прикладів, оповідань, нарисів. Це правда, що багато з цих матеріалів в деяких державах вже надруковані, але це речі усіх і для всіх і не завжди надаються для доручених нам дітей, для їхніх темпераменту і характеру. Тому потрібно мати у розпорядженні власний матеріал, який ми самі вважаємо відповідним і корисним.

Такі речі мусимо підготовляти поступово: почувши щось гарне, цікаве - записати собі. Завтра воно мені придасться. Прочитаю щось цікаве - занотую собі, завтра розповім своїм учням. Таким чином збагачуємось щедрим дидактичним матеріалом.

III. КАТЕХУМЕНИ

1. Необхідно пізнати учня

Що повинен знати учитель, щоб навчати дитину латини? Насамперед мусить знати латину, але також мусить знати учня, якого має навчати. Рільник перед сівбою дивиться не лише на зерно, яке має сіяти, але також вивчає землю, в яку кидає своє зерно. Тесляр мусить знати розмаїті роди деревини, з якої виготовляє свої вироби. Так і катехит мусить знати свого учня, щоб відповідно подати йому свою науку. Робить велику помилку той, хто гадає, ніби дитина у всьому подібна до дорослого, за винятком того, що ще мала, мало що знає й недосвідчена. В дійсності так воно не є. Дитина ходить, стрибає, сміється зовсім не так, як доросла людина. Дитина не завчає так, як завчають дорослі люди, не робить того, що ми робимо. Те, що подобається нам не завжди подобається дитині і навпаки. Тому треба студіювати уподобання дитини, її здібність розумово працювати, наближаючи її до наших повчань, схилаючи її до співпраці.

Один рибалка дуже любив суніці. Йдучи на річку ловити рибу, насадив на гачок гарну суніцю, кажучи: «Смакує вона мені, буде смакувати також і риби». А рибам навпаки смакують не суніці, а хробачки, про які рибалка навіть не подумав. Висновок такий, що риби собі пливуть далі, шукаючи хробачків, а рибалка лишається з порожньою торбою. Поставте на місце рибалки катехита, а на місце рибок - малих дітей, матимете те, що станеться, коли катехит не намагається розпізнати вподобань і бажань своїх учнів та не пристосується до них.

Потрібно пізнавати дітей не лише в загалі, а також кожного окремо, бо серед людей не існує двох однакових. Хтось сказав: «Кожна дитина - неповторне слово Господнє». Треба додати ще й те, що кожна дитина виявляє себе по-різному, тому неможливо до кінця її пізнати ані остаточно простудіювати її.

Як живе кількамісячна дитина? Приймає поживу, плаче й увесь час спить. Взагалі ми спимо від перевтоми, виснаження нашого організму. Що ж такого робить, чому перевтомлюється це мале немовля? Проста річ - воно росте, розвивається. І це його перевтомлює.

Коли ж немовля стане дитиною, втома буде ще сильнішою, бо до того, що дитина росте, долучується ще й безнастанний рух, забави, біганина без кінця.

Отож нехай катехит візьме до уваги й те, що дитина має не лише душу, але також і тіло, яке постійно втомлюється, щоб не перевтомлювати її й не вимагати від неї понад її спроможність. Руссо казав: «Дитина - це ангел». Лютер стверджував: «Дитина - це тварина». Та більш справедливо висловився Лямартін: «Дитина - це ангел, що впав з неба. Це ангел з піднятими крилами. Зніматиметься він утору до добра, але з великим зусиллям, доки хтось йому не допоможе дійти до мети». Дитина має добрі прикмети, які треба розвинути, але має й погані схильності, на які мусимо пильно вважати.

Якщо дитина охрещена, то крім тіла має ще й освячену душу. Є ще й інша реальність, яку мусимо брати до уваги - в дитині діє освячуюча ласка Бога з зародками чеснот віри, надії й любові. Це речі, які не бачимо, але які існують і з середини допомагають катехитові в його праці. Дехто каже: «Діти не розуміють певних формул, певних понять і концепцій. Так, самі з себе, природними засобами не можуть цього збагнути, але зроблять це за допомогою Божої ласки, за допомогою віри, за допомогою надприродної педагогіки.

2. Як пізнавати дитину

Ми також були дітьми. Маємо свої переживання, які невидгладно у нас збереглися. Пам'ятаємо здебільшого речі прикрі й немилі. Стояти спокійно чи сидіти непорушно хоч би півгодини - це була нестерпна мука для нас. Кілька хвилин молитви видавалися нам годиною. Однак півдня забави на майдані, над річкою, у горах, пробігали наче одна мить. Подібно трапляється з дітьми і нині.

Тому, щоб пізнати теперішніх дітей, треба повернутись до вчорашніх, до свого власного дитинства. Далі, щоб пізнати сьогоднішніх дітей, треба студіювати сучасну літературу авторів, які професійно досліджують дітей, які живуть серед них і з ними. У цій професійній літературі катехит знайде важливий посібник для багатьох речей, яких з власного досвіду не знає і мусів би витратити багато часу, щоб дане знання набути.

Є гарні книжки, які описують дитинство святих і великих людей. Вони також можуть стати допоміжним засобом для катехита.

Врешті, найкращим посібником для пізнання теперішніх дітей є самі діти. Вистачить за ними уважно спостерігати: їхню поставу,

їхні жести, їхні слова, їхню активність, завзяту мовчанку, їхній плач, улюблені ігри, розваги, їхніх товаришів. Це все речі, спостерігаючи за якими з увагою, розважаючи над якими, дізнаємося про уподобання, прагнення, добрі та лихі звички, темперамент дитини, юнака.

Найкраще спостерігати, коли дитина не зауважує, що ми стежимо за нею: в ігрі, в дорозі, забаві, в хвилини радості, ентузіазму, а чи й смутку.

Потрібно також вміти вислуховувати дитину. Розмовляючи, дитина сама себе виявляє й формує. В дійсності й ми можемо дечого навчитися від неї, а саме її способу вислову і її простих фраз, щоб опісля застосувати їх у своїх викладах, коли хочемо, щоб діти нас розуміли і з увагою слухали.

Спостерігаючи за дитиною мусимо також брати до уваги середовище, в якому дитина проживає, тобто родину, громаду і школу. Лікар не дивиться лише на те чи легені людини в доброму стані, але хоче знати також яким повітрям дихає пацієнт. Деякі діти мають добрі природні обдаровання, але в родині дихають повітрям, затруєним прокльонами, невмісними поганими й грішними розмовами, злими прикладами життя. Це все повинен катехит брати до уваги і з такою дитиною поводитися розсудливо.

Хто хотів би глибше студіювати дитину, мусів би присвятити більше часу спеціалізованим книгам і системам, як наприклад проф. Миколи Пенде, який стверджує, що дитина подібна до піраміди. Вона посідає певну базу успадкованих комплексів і чотири стіни. Перша стіна зображує морфологічний - зовнішній аспект дитини, друга - ендокринологічний, внутрішній аспект, третя - моральний аспект, четверта - інтелектуальний аспект. Студіюючи батьків і родину дитини, можемо пізнати дещо про її схильності, а студіюючи тіло, визначимо темперамент. Студіюючи душу, можемо мати уявлення про її душевні сили. Однак мало хто спроможний здійснювати такі складні й делікатні студії. Ми задоволимося найголовнішими, найлегшими й практичними поняттями, переважно про період життя дитини, яку в загальному катехизуємо, тобто періоду між 6 та 10 роками.

3. Чим є дитина

Дитина - це всеціло почуття. Очі, руки, вуха, язик, уста - почуття, що жадають все бачити, всього торкатися, все слухати, все покуштувати, про все поговорити. Яскраві барви її притягають, галаслива музика її захоплює. Дитина безперервно запитує: чому це

так, а те так. Дитина - це постійний рух і гра, наче живе срібло. Коли дитина одну мить стоїть непорушно, робить враження хворої, бо здорова дитина має потребу бути в постійному русі. Тому необхідно для катехитичного навчання мобілізувати емотивну енергію дитини. Треба розумно спрямувати різнорідну емотивну енергію дітей на навчання катехизму.

Є такі катехити, що неначе бавляться з дітьми у десять заповідей Божих, у святі таїни, у шість заповідей церковних, у сім дарів Святого Духа, спонукуючи їх рухатись і говорити. Інші в класі про святі таїни хрестять, миропомазують чи організують якусь сцену євангельської події. «Адже це - гра», - скаже дехто. Так, подібно до гри, але в дійсності це - річ серйозна і розумна. Гра - це одинока річ, якій дитина віддається із самопосвятою, якій віддається цілою душею, часто більше, ніж ми, дорослі, речам поважним. Чому б не дозволити, щоб лекції катехизму прийняли вид гри, коли це більше зосереджує увагу дітей?

4. Дитина - це саме серце і почуття

Часто сміється і часто плаче, радіє і сумує, має серце, яке палко переживає і має велику потребу бути любленою.

Катехит мусить бути уважним, щоб не ранили почуття дитини. До дитини не можна ніколи вживати іронії. Догани або покарання треба вживати, але застосовуючи їх, треба дати відчутти дитині, що це робимо з любові, для її добра і поправи і з великим болем серця. Великі вихователі до дітей мали ніжність матері. Таким повинен бути й катехит.

5. Дитина - це світ фантазії

Її жива уява дуже зворушує, поштовхує до наслідування того, що бачать очі. Часто поєднує те, що дійсно відбулось з тим, що собі уявляє. Отже, дуже важливо залишити у дитини добрі враження, уникаючи злих, тримаючи її далеко від страшних, аморальних речей, не розказуючи їй оповідань про жахливі події, про різних злих духів та їхню дію між людьми.

6. Дитина має особливу пам'ять

Також і старші мають різні види пам'яті: дехто запам'ятовує насамперед те, що бачив, інший - те, що почув чи сказав. Дехто запам'ятовує ідеї, інший - факти. Дехто має легкість запам'ятовувати числа і дати, хтось інший пам'ятає лише речі конкретні. Дитина має пам'ять зворотну: запам'ятовує дану річ на певний час, потім забуває, опісля знову пригадує собі. Запам'ятовує мало, коли голодна, хвора чи на видужанні. Не запам'ятовує абстрактні ідеї, а навпаки, запам'ятовує речі, індивіди, звуки, образи. У дітей пам'ять звичайно неточна, бо сильно пов'язана з уявою й винахідливістю. Тому, щоб діти вивчили щось напам'ять, потрібно добре їм пояснити і перевірити, чи вони добре ту чи іншу формулу або річ зрозуміли. В іншому разі повторять вони вивчене як папуги. Корисно поєднувати складну ідею з якимось фактом чи образом. Тоді матимемо більшу певність, що діти цю ідею запам'ятають.

Часто треба повертатися до головних понять катехизму, інакше діти їх забувають. Повторювати без утоми і не втомлювати дітей, тобто повторювати ті самі речі, але в інший спосіб, тоді вони будуть завжди здаватися новими.

7. Дитина - це наївна, проста віра

Так скажуть мама, парох, учитель. Отже це правдиве! Дитина дуже легко вірить в речі дивні, в чуда, містерії. Катехит мусить відповісти цій довірі дитини, навчаючи її головним вічним правдам християнської віри. Не слід розповідати дитині як правдиве те, про що лише здогадуємось, не подавати за певне те, що сумнівне. Не сміє катехит надмірно осуджувати вчинки дитини, наприклад, коли сказала неправду: «Якщо не висповідатися, підеш до пекла» і т. ін. Богу допомогу слід пояснювати окремо. Катехит мусить використовувати повну довіру дитини, яку вона має до нього, щоб у неї розбудити довіру до Церкви, до Бога. Дитина має перед собою оці три сходини: катехита, Церкву, Христа. «Про цю річ сказав мені катехит, катехитові сказала Церква, в Церкві сказав Христос-Бог».

8. Дитина роздумує з напруженням

Вона все ще у полоні почуттів. З напруженням і на короткий час віддається думкам абстрактним. Хто хоче спонукати її до думання й призадуми, не може квапитися. Дитині треба подавати мало понять, і то завжди за допомогою якихось фактів, образів.

9. Дитина має ще слабку волю

Вона непостійна, мінлива. Дитина привичаєна, щоб на неї всі звертали увагу, нею цікавилися. Вона хоче бути начебто малим сонцем, а всі інші щоб були ніби сателіти, що кружляють довкола неї. Дитина любить, щоб вона наказувала, а всі інші її слухали і їй служили. Поступово потрібно ставити дитину на своє місце: не під командою, але під спонуккою послуху, пояснюючи їй навчаючи. Постійно треба привчати дитину, що вона зобов'язана слухати для свого добра батьків, учителів, катехита. Якщо це не прищепиться дитині від самого початку її дозрівання, залишається дуже мала надія щодо успіху її виховання й навчання. Щоб у цьому осягнути високих результатів, потрібно всі речі представляти в аспекті більш зрозумілому дитині, вживаючи переконання, почуттів, але уникаючи фізичних покарань.

10. Дитина - це майбутнє

Наше сторіччя називають сторіччям дитини, бо майже ніколи, як тепер, цікавляться дитиною в різних аспектах. Про дитину написано багато книг, журналів, цілі бібліотеки. Про неї дбає держава, дошкільця, табори, шпиталі. Її виховують школи різних родів, її огороджують наче плотом, усе суспільство, нарід і Церква тривожаться про долю дитини. Катехитові потрібно йти ще далі. Він мусить бачити в дитині «дитину Божу», пам'ятаючи, що Господь домагатиметься суворого звіту з того, як ми поводитися з дитиною. «Хто приймає одного з тих найменших, мене приймає», - каже Ісус. Хто не переконаний в цьому і не має поваги до надприродного в дитині, не може перебувати серед дітей, виховувати та вчити їх, щоб не нищити Божого діла.

IV. МЕТОДИ КАТЕХИЗАЦІЇ

До певної мети можна дійти різними шляхами й за допомогою різних засобів. Так і у навчанні катехитичних правд можна вибирати різні шляхи й засоби, що називаємо методом. Тут ми розглянемо основні методи катехизації.

1. Індуктивний метод

Цей метод - раціональний, бо це - шлях від легкого до складного, від відомого до невідомого. Виклад за цим методом подобається дітям, бо дозволяє вибуяти їхній фантазії в морі авантюри й непередбаченого. Врешті відповідь буде чіткою й чистою, яку дитина з радістю вважає наче своїм відкриттям.

Цей метод дещо складний для катехита, бо вимагає ініціативи, зусиль і дбайливої підготовки. При індуктивному методі катехит вважає відповідь чи формулу пунктом прибуття, до якого має допровадити учнів. Розглянувши відповідь, запитує себе про те, які ідеї повинні мати його слухачі, щоб цю формулу чи відповідь зрозуміти. Тому насамперед нехай намагається пояснити дітям добре ті ідеї і слова. Після того, як вони їх усвідомлять, як ці ідеї і слова увійдуть у їхню голову, помалу й виразно прочитає дітям катехитичну відповідь, формулу. Відтак самі діти перечитають її. І тільки тоді вони її зрозуміють.

Ось практичний приклад. Катехит має пояснити дітям таку формулу: «Душа - духовна частина людини, завдяки якій людина живе, думає і є свободною». Катехит запитує себе: «Які слова цієї формули мої учні не розуміють?». Простеживши побачить, що вони не розуміють «духовна частина людини», «жити», «бути свободним». Отже, розповідаючи про створення Адама: «...тіло Адама було створене, але лежало простягнене нерухомо на землі й не мало життя в собі... Господь дунув на нього своїм духом... і той чоловік став живим, підвівся на ноги, почав говорити... І ось так людина стала повною. Перед тим, як Господь вдув духа, існувала тільки одна частина людини - тіло, а після цього з нею поєдналась також друга частина, тобто душа». Ось так пояснимо дитині поняття «духовної частини людини - душі». «Частина ця дуже важлива. Якщо б не було душі, тіло Адама лежало б на землі простертим, твердим, холодним наче

камінь. Душа зробила те, що Адам зміг підвестися на ноги, почав рухатися, ходити, думати, говорити. Душа дає життя і спромогу жити. Камінь не рухається, не росте, не бачить, бо в ньому немає душі. Тварини, птахи рухаються, бачать, чують, бо також вони мають певного роду душу». Так діти зрозуміють друге поняття - «душа дає життя». Так само катехит пояснюватиме учням решту понять: «духовна», «думати», «бути свободним». Коли дитина побачить, що всі поняття і слова, яких спочатку не розуміла, тепер розуміє, катехит тільки тепер продиктує формули катехитичної правди, яку діти з радістю завчають.

2. Метод дедуктивний

Катехит вважає катехитичну відповідь пунктом виходу. Прочитує її дітям, пояснює кожну частину і слова, навіть найлегші, не перестаючи пояснювати, доки всі вони не стануть дітям зрозумілі. Цей метод значно легший для катехита, проте менш привабливий для дітей.

Катехит викладає лише дану формулу чи відповідь й пояснює її. Розкласти якусь машину набагато легше, ніж її скласти. Так і за дедуктивним методом формула розкладається й демонтується частина за частиною. Навпаки, за індуктивним методом частини складаються у цілість. Виклад за цим методом менше захоплює й менше зацікавлює дітей, бо від самого початку їм подається ціла формула, відповідь, не пояснена спочатку. Цього діти не розуміють і не люблять.

Ці два методи, індуктивний і дедуктивний, можна поєднати в одне ціле для кращого засвоєння матеріалу. Спочатку пояснити частини, щоб дійти висновку, формули і щойно відтак, подаючи саму формулу, запитувати про значення окремих слів та понять.

3. Активний метод

Катехит, навчаючи, не задовольняється лише своїм викладом, але спонукає до того, щоб самі учні починали говорити, запитувати, пояснювати, вживаючи всіх можливих засобів. Цього методу вживав сам Христос. Діти люблять бути активними: те, що подобається - легше й на довший час запам'ятовують.

Добрий катехит активізує всі сили своїх учнів: мову, часто запитуючи й дозволяючи запитувати себе учням; зір, демонструючи

образи, кадри, фільми, краєвиди, святі речі та ін., фантазію, розповідаючи оповідання, наводячи приклади; дотик, дозволяючи дітям торкатися, якщо це можливо, святих посудів, речей тощо, заохочуючи їх робити малюнки цих речей, писати молитви. Активізувати ноги й ціле тіло можна, відвідуючи церкву, цвинтар, зображаючи якусь євангельську сцену. Активізуючи бажання до змагання за перші місця, треба організувати одну групу проти іншої, щоб швидко досягнути практичного успіху, закликаючи дітей до молитви, добрих учинків тощо.

Активний метод інтегрує всі інші методи, тобто індуктивний, дедуктивний, інтуїтивний та всі інші, про які ми тут не згадували.

V. ВИДИ АКТИВНОСТІ ПРИ КАТЕХИТИЧНОМУ НАВЧАННІ

1. Дати можливість дитині говорити

Виділяють три форми навчання катехизму: а) форма експозитивна, коли говорить сам викладач, це - наче проповідь; б) форма запитувальна, коли катехит запитує, а учень відповідає; в) діалогова форма, коли учень запитує, а катехит відповідає. З цих трьох форм можна утворити ще одну - мішану, вживаючи поперемінно всі три. Для дітей - нестерпна мука, коли інші говорять, а вони мусять мовчки слухати, якщо не вважати оповідаць. Вони не витримують розмови довшої від кількох хвилин. Тому катехит мусить коротко вживати диспозитивну форму й негайно переходити до форми запитувальної й діалогової. Запитання практикуються для того, щоб зорієнтуватись чи дитина зрозуміла й запам'ятала викладену катехитичну правду або щоб допомогти їй дійти до правди, яка викладатиметься опісля. Питання, які ставимо дітям, мусять бути простими й чіткими, на які відповідь може бути лише однозначною. Ніколи дитину не запитуємо, наприклад, хто і коли заснував Церкву, але спочатку запитаємо про те, хто заснував Церкву, а після відповіді запитаємо коли Ісус заснував Церкву.

Не треба ставити надто легких питань, бо виглядає це неповажно, ані надто складних, бо це зневіряє дітей. Необхідно ставити різnorodні питання, щоб уникнути одноманітності. Катехит звичайно ставить загальні питання, викликаючи одного для відповіді,

в інакшому разі учні стають неухажливими. Не радимо підказувати учневі слово чи першу букву відповіді.

За допомогою запитань катехит пізнає готовність, здібність і уважність своїх учнів. Тут він пізнає також наскільки учні розуміють його виклад. Він побачить, що певні поняття, які здавалися йому легкими, вони зрозуміли помилково. Один учень, наприклад, зрозумів, що св. Літургія є жертвою тому, що під час неї спокутують гріхи.

Діалог учнів з катехитом - річ корисна. Він показує, що цікавить учня та урізноманітнює навчання. Вимагає, однак, від катехита широких пізнань, второпності та вміння. Катехит, вживаючи діалогової форми мусить дотримувати ладу, не може ставити незважені запитання, смішні, що мають на меті розсмішити дітей. Він мусить вміти відхилити питання недоцільні й несвоечасні.

2. Заохочувати до вивчення напам'ять катехитичних правд

Мойсей в пустелі вдарив палицею по камені й витекла з нього вода. Дзвін на дзвіниці буде німим-мовчазним доки його хтось не торкне, а тільки тоді видає він могутній звук, луна якого несеться у далечинь. Сірники в своїй пачці непомітні й не мають значення, але коли ними чвиркнути, стають джерелом світла й тепла.

Камінь, дзвін, сірники - це подоба катехитичних формул і правд. Вони - річ тверда, німа, непомітна, доки їх добре не пояснити. І тоді вони стають плідними, говіркими, джерелом світла і тепла. Отже, помиляються ті, що бажали б усунути катехитичні формули чи вивчення їх напам'ять при катехитичному навчанні.

Певні хімічні формули, певні канони права, тому що вимагають точності вивчаються студентами гімназій та університетів напам'ять. Також і релігійні правди - значні й делікатні. Хіба є щось злого в тому, що вони сконденсовані у певних точних формулах, які діти вивчають напам'ять? Вивчена напам'ять формула - неначе вішак, на який завішуємо, без огляду на те, що пливають роки, решту важливих релігійних правд.

Багато релігійних правд не служать дитині в момент її формації, а послужать лише в майбутньому, наприклад, правди про подружжя, про помазання хворих, можуть послужити, якщо у відповідний час учень про них собі пригадає. Крім того пам'ять - це та снага нашого розуму, яку потрібно постійно вправляти й примушувати до праці.

Помиляється також і той, хто зловживає пам'яттю, на-полягаючи, щоб катехитичні формули і правди вивчалися виключно напам'ять. Фон Кетелер, славетний єпископ Майнцу казав, що справжнім злочином є примушувати дітей вивчати напам'ять різні формули й визначення, яких вони не розуміють. Такі діти залишаються в повному незнанні християнської віри, їм лишається хіба що ідея, ніби катехизм - це збір складних формул, абстрактних і незрозумілих. Тому при навчанні катехизму необхідно насамперед добре пояснити формулу, потім вивчити її напам'ять і на кінці з'ясувати практичність цієї формули.

Добрий катехит ніколи не повинен дозволити вивчати формули напам'ять, доки їх добре не пояснить. Крім пояснення формули, слід домагатися, щоб діти її полюбили, щоб вона стала для них милою, симпатичною.

3. Дати можливість бачити

Очі дитини мають голод і спрагу оглядати барви, малюнки, дитину захоплюють зображення, образи. Побачивши гарний образ дитина спочатку гукне: «О!» і шойно згодом скаже: «Який гарний образ!». А пізніше приходить спостереження і зауваження: «Яка гарна Діва з білим волоссям!» Діти переважно бачать частинами, а старші - навпаки, сприймають цілість, мало уваги звертаючи на поодинокі речі.

Та не вистачає лише демонструвати образи, треба також вміти зробити їх живими, промовистими. Тому не слід поспішати, показуючи їх. Треба поволі пояснювати сенс даного образу, розповісти про осіб, на ньому зображених: що і кого учні бачать перед собою, що роблять зображені особи, про що говорять, що переживають. Треба вміти вкладати в уста осіб образа слова і повчання, щоб діти мали перед собою наче живу сцену. Можна дійти до того, щоб розмовляти з Ісусом від імені дітей, або щоб діти самі розмовляли з Ним. Вживаючи цей спосіб, дані образи й ікони надовго вписують у фантазії дитини відповідні події і сцени, спонукаючи їх бути уважними, зацікавленими, викликаючи в них ніжні й добрі почуття.

Образ, малюнок можна показати відразу, на початку лекції, якщо він демонструє поняття, концепцію, а якщо нагадує якийсь факт, то спочатку краще розповісти про самий факт, а пізніше продемонструвати образ, малюнок. Якщо йдеться про якусь постать чи річ, що служить для побудування уявлення, для прикладу, то її показують у відповідний для того час.

Таблиця до писання також відіграє свою роль при навчанні катехизму. На ній можна написати, наприклад, великими буквами якесь складне ім'я, схему, назву лекції.

4. Розвивати фантазію

Фантазію дітей розвивають прикладами, порівняннями. Приклади - це дійсні факти, до яких пристосовуємо правди, яким навчаємо. Ось приклад надолуження вчиненої кривди.

«Один селянин, на ім'я Іван, має чотири корови і щодня здає молоко до молочарні. Але щодня доливає кілька літрів води до молока, бо міркує собі: «Якщо важитиме більше, більше грошей дістану».

- Скажи, Стефано, чи добре робить Іван?
- Робить зле, - відповідає Стефан. - Він грішить.
- Проти якої заповіді грішить Іван?
- Проти сьомої заповіді, - відповідає Стефан.
- Чому Іван грішить проти сьомої заповіді?
- Бо заподіює шкоду молочарні, яка виробляє сир і масло, а навіть тим, які купують молоко.
- Добре. А чи вистачить, коли той, що заподіяв шкоду, висповідається і спокутує?
- Ні. Він зобов'язаний компенсувати заподіяну шкоду.
- Так, Іванові не досить висповідатися з того, що додавав води до молока, але він мусить направити шкоду, компенсуючи її в якийсь спосіб».

Дуже подобаються дітям гарні оповідання. Оповідання містять в собі й порівняння й приклади, спонукують до добра й допомагають втримувати лад у школі чи класі. Оповідання найкраще брати з Біблії, життя святих чи історії, аби лише вони були правдиві, не вигадані. Деколи можна оповідати новели, про неправдоподібні події, але треба попередити дітей про те, що це - вигадані речі. Вміти добре оповідати - це найцінніша риса. Набуває її катехит тоді, коли сам наче стає дитиною, пристосовується до вподобань дітей, оповідаючи їм в діючих особах, драматизуючи, зображаючи їх.

Ось, наприклад, хочете розповісти дітям про плащ св. Мартина. Тут не досить оповісти про сам факт: «Якийсь убогий просив одного дня у св. Мартина милостині. Він, не маючи нічого з собою, взяв меч, розтяв надвоє свій плащ-нагортку і дав йому». Таке

оповідання дуже мало промовляє до дитини. Вона хоче бачити, чути про поодинокі обставини місця, про осіб, їхні слова. Вона хоче бачити більш яскравим цей образ. Тому у таких оповіданнях необхідно описати обставини місця, убрання, дати можливість говорити діючим особам.

Це оповідання має бути приблизно таким: «Будьте уважні! Я оповім вам про одну цікаву й повчальну подію. Було це взимку. Одного ранку впав сніг, повів вітер, заскрипів мороз. На дорозі стояв літній убогий чоловік, без взуття, без теплого убрання, стукотів зубами й цілий тремтів від холоду. Та ось надїждає дорогою один лицар-вожак на баскому коні. Називався цей лицар Мартином. Убогий простягнув до нього руки і просить: "Я так змерз, подай мені милостиню". Мартин, перейнятий іншими думками, відповів: "Мені дуже прикро, але я зараз не маю нічого при собі". І тут в мить йому спала думка: «А якщо я дам йому половину моєї нагортки?». Він зупиняє коня, кличе вбогого до себе й просить: "Потримай хвилинку кінець моєї нагортки, я її розітну і половину залишу тобі". Мартин негайно витягає з піхов свій меч, розтинає нагортку і дає половину вбогому».

Оповідуючи, треба вживати коротких, лаконічних речень, чітких і конкретних слів, кидаючи світло на те, що потребує з'ясування. Вищенаведене оповідання має підкреслити і любов, і щире серце св. Мартина.

Мається на увазі, що катехит оповість і про коня, що наближається: «Ось, в одну мить, по цій засніженій дорозі чути стукіт копит. Кінь наближається. На ньому - гарний вершник-лицар. Увесь у гарному однострої, при боці меч, на голові шолом і нагортка на раменах». А після цього переходить до оповідання про його вчинок милосердя і милостині.

Оповідання мусить стисло поєднуватися з катехитичною правдою, а не бути відірваним від неї. Це лише відвертало б увагу учнів. Не дозволяти собі також робити спроб, аби на початку викладу катехизму потішати дітей, мовляв тепер слухайте уважно лекцію, а опісля я розповім вам гарне оповідання чи казку. Це робило б враження, ніби не катехизм є гарним, а гарною буде лише байка-оповідання.

Коли зауважуєте, що діти втомлені, неуважні, особливо на кінці лекції, дораджується оповісти якусь коротку цікаву байку, казку тощо.

5. Стимулювати фізичну активність

Хоча діти не вміють ще писати, то вже радо беруть в руки олівці, крейду, вуглеці тощо. Скрізь і завжди ними щось накреслюють, висмаровують стіни, зошити, часописи, все, що лише потрапить їм до рук. Це вказує на те, що діти радо виявляють себе в малюнках. Тому треба заохочувати їх ще й образно висловлювати свої думки про катехизм, свій, ще невеликий, релігійний досвід. Для цього часто вживають т. зв. зошит релігії, або зошит катехитичних вправ. Ці зошити допомагають і заохочують дитину до більш активного вивчення катехизму, бо це - щось її особисте. Для таких катехитичних вправ, малюнків тощо дитина часто вдома шукає допомоги в тата, мами, братів, сестер, ще й їм неодноразово де в чому допомагає, особливо тоді, коли вона далека від церкви й навчання.

Це правда, що не кожна дитина має дар малювати. Для тих, що не мають цього дару існують вже готові зошити з малюнками. Вони можуть лише накладати барви відповідними олівцями, пояснюючи кількома реченнями малюнки, закінчуючи фрази, початкові слова яких подаються в зошиті. В цих зошитах писатимуть вони свої власні молитовники, відповідатимуть на подані запитання, накреслюватимуть свої короткі оповідання. Катехит не звертатиме уваги на те, що їхні малюнки дуже примітивні, що їхнє писання неграмотне і нелогічне. Найважливіше - те, щоб дитина висловила спонтанно у катехитичному зошиті свої релігійні поняття і почуття.

Активізувати фізично дітей можна ще й в катехитичних сценах, іграх, у відвідинах церков, захристій, даючи їм можливість торкатися престолу, літургійних риз, посудів тощо. Треба заохочувати дітей підготовляти дидактичний матеріал для катехизації. З якою радістю та пильністю витинатимуть вони з картону вітгар, ризи, вертеп, священний посуд.

6. Працювати групам

Подивіться при нагоді на ігри дітей між 9-им і 12-им роками життя. Розгортаються вони на базі груповій, на базі дружин, гуртків, ватаг. От хоч би спорт - увесь він побудований на формуванні дружин, на змаганнях. Старші люди, молодь, а особливо діти виявляють пристрасне бажання до таких змагань. Антагонізм змагань дружин і їхніх симпатиків деколи перетворює їх у вболівальників. Так і для

навчання катехизму корисно розвивати працю у формі дружин. Наприклад маємо дванадцятро дітей. Розподілимо їх на три гуртки, в кожному - по чотири. Для кожного гуртка призначимо одного проповідника, який має вести спільну працю. Встановлюється така система пунктів: 1 пункт - для того, хто присутній, 1 - для того, хто знає напам'ять, 1 - для того, хто вміє пояснити зміст і значення катехитичних правд, які вивчаються; 1 - для тих, хто активно малює й т. ін. Пункти кожного складаються і дають пункти цілій групі, які час від часу записуються у графік. Група, яка першою здобуде означену кількість пунктів, стає переможцем класу.

Ця система в загальному успішна з дітьми 9-12 років. Вона вимагає від катехита досвіду, терпеливості й часу. Але той, хто вміє її добре повести, досягне значних успіхів. Вона примушує до більш активної праці учнів, спонукує до здорової співпраці в гурті, привчає до братерства, оживляє навчання, отже, допомагає в апостолаті, доводить дітей до тіснішого контакту з катехитом, який може тоді краще пізнавати й оформлювати своїх учнів. Однак, щоб гуртова праця була успішною, в групі мусить бути відповідний провідник, який був би ініціативним і мав повагу між товаришами. Груп мусить бути принаймні три, добре зрівноважених щодо сил. Корисно також надати кожній групі якусь назву й якесь гасло для змагання. Також слід подбати про те, щоб крім пунктів для групи, можна було б вручити якісь індивідуальні нагороди для перших в точності, добрій поведінці тощо.

7. Навчати добре молитися

Якщо катехитові вдасться зробити зі своїх учнів християн, які добре моляться, то він досягнув вже дуже багато. Однак на практиці це дуже рідко здійснюється. Є дуже багато дітей і християн, що читають, проказують молитви, але мало таких, які дійсно моляться.

Дві речі мусить зробити катехит, щоб уникнути цього недоліку: навчити правильно розуміти значення молитви й при звичаї до молитви. Ось, наприклад, кілька практичних запитань і відповідей:

Що означає молитися? Молитися - означає розмовляти з Богом і не лише про небо, про вічність, про душу, але й про кожную особисту річ, потребу, терпіння, біль, планування, бажання. Розмовляти з Богом, як з найліпшим приятелем. З Богом треба говорити про свого тата, маму, братів, сестер, товаришів. Він не є далеко від нас, Він є з нами, при нас і в нас. Він чує нас, хоч ми не вимовляємо слів, а лише думкою і серцем з ним розмовляємо про всі бажання і потреби.

Як треба молитися? Молитися - дуже легко. Не вимагається, щоб молитва була довгою. Вистачить коротких, щирих, повних любові й довіри слів, думок, зітхань. Не потрібно якихось формул, вистачає слів, які більше пасують і подобаються.

Де треба молитися? Молитися треба не лише у церкві, але скрізь і завжди: в дорозі, школі, вдома, під час ігри. Дитина може завжди на хвилинку зібрати свої думки, привітати Ісуса, сказати Йому «дякую», «пробач», «прости мені», «допоможи мені», «поблагослови мене» і то так, що ніхто цього не зауважить і не знатиме.

Ось кілька практичних засобів:

а) Приклад катехита, який молиться перед своїми учнями повний переконання, зосереджений і серйозний.

б) Надавати молитві, що читається голосно, побожного тону, робити відповідні зупинки і віддихи без втомлюючих затягувань.

в) Часто міняти формули молитви, спосіб і час, в який читаються молитви, щоб уникнути одноманітності, механічного призвичаєння, міняючи щось, додаючи щось. Це дітям дуже подобається. Наприклад, сам катехит читає молитву виразно, побожно, а діти слухають уважно і в мовчанці думкою моляться з ним. Іншим разом, замість молитви, співається релігійна пісня. Можна прочитати діялогову молитву, в якій поодинокі прохання проказують самі учні.

г) Підготовляти й пояснювати молитву, яку діти читають, використовуючи речі й обставини, до яких дитина найбільш чутлива, наприклад: «Ваш друг - хворий, помолімся за нього...» або «Сьогодні день Марії, день її покрови... Помолімся, щоб вона своїм покровом охороняла нас, наші родини, Церкву, народ» і под.

г) Часто нагадувати й призвичаювати дітей до думки, що Бог їх скрізь і завжди бачить, що Він - добрий, про все дбає, що все від Нього залежить, що Він все знає і всім управляє, щоб дитина поступово перейнялась духом віри, який навчить її все відносити до Бога, Йому приписувати всі особисті, родинні й соціальні події життя.

д) Особливо дбати про те, щоб у дитини під час молитви був відповідний настрій і щоб вона була уважною. Призвичаювати дитину приймати відповідну поставу, складати руки тощо. Поправляти неправильності у творенні знаку св. хреста, спрямовувати на те, щоб діти молилися принаймні хвилинку з увагою вдома вранці й увечері.

е) Навчати й заохочувати, щоб у молитву перетворювали вже завчені й зрозумілі катехичні правди. Наприклад: «Ісусе, допоможи мені зберегти безгрішною мою душу, бо зберігаючи мою душу, буду

навіки щасливим». Можна й дещо зміпити, от хоча б цю молитву: «Вірую, Господи, що понад усе на світі мушу дбати про спасіння моєї душі, бо моє вічне щастя залежить від цього». Коли катехит вживає ці та подібні їм засоби, дитина набуває смаку й заохоти до молитви, практикує її спонтанно, без зовнішніх спонук і наказів, призвичаюється створювати власні формулки, вживати молитви, як засобу, щоб бути ліпшою, душевно міцнішою.

е) Допроводжувати до практичності. Лекція катехизму не буде проведена добре, якщо вона не доводить дитину до якихось добрих діл. Якщо дитина зрозуміла якусь річ, то відразу намагається це випробувати; коли щось на неї вплинуло, зробило сильне враження, вмить спонукує її до дії. З другого боку, мусимо дати до розуміння дітям, що катехизм не є на те, щоб учинити їх пильними, а лише на те, щоб учинити їх добрими, щоб навчити їх робити добро. Мета катехитичного навчання - не лише подати знання про вічні правди, але навчити жити цими правдами. Отже, катехитові необхідно багато уваги приділити добрим учинкам, самоподоланню і чеснотам, про які говориться в катехитичному тексті й це підкреслювати на кінці кожної лекції. Катехит мусить наполягати на тому, щоб такий добрий вчинок дитина зробила й на наступній лекції запитати про це.

Добрі вчинки, які доручаємо дітям до виконання, мусять бути відповідними та добре й точно означеними. Не вистачає сказати: «Будьте добрими!», «Намагайтеся бути слухняними!». Але треба сказати дітям де, коли, в який спосіб мають вони бути слухняними. Наприклад: «Сьогодні зробіть, не нарікаючи те, що вам накаже мама, з любові до Христа». Або: «Тепер, перед тим, як іти спати, перепро-сіть Ісуса за все зле, що під час дня зробили» та ін.

Понад усе має дбати катехит, щоб його учні були ознайомлені й вправлені в релігійних практиках, у прийманні святих таїн, у частих сповідях і літургіях. Намагатиметься зацеплювати дітям переконання, що певні релігійні практики, а особливо Літургія, сповідь, Пресвята Євхаристія - необхідні засоби душевної гігієни й надприродного життя, а одночасно й сила перемагати зле й витривати в доброму. З цією метою катехит має влаштовувати часті зустрічі з молоддю й дітьми поза лекціями, ведучи з ними розмову про їхнє практичне християнське життя.

VI. ПІДГОТОВКА ПРОВЕДЕННЯ КАТЕХИТИЧНИХ ЛЕКЦІЙ

1. Необхідність підготовки

Ніхто не будує хати, не визначивши спочатку її розмірів, не розподіливши її на відповідні кімнати й приміщення, не вирішивши де будуть вікна й двері. Так і кожна лекція - це маленька хата. Перед тим, як почнемо її будувати, мусимо насамперед подумати про її розміри, як довго триватиме, скільки стін матиме, що всередині розташуємо, які наслідки плануємо мати.

Непідготована лекція - це хата в хаосі й безладді, непривітна, втомлююча, без жодної користі. Лише лекція, підготована з любов'ю і дбайливістю, з точними та чіткими означеннями, прикладами буде успішною, сприйнятливою для слухачів і буде мати добрі наслідки. Не вистачає передивитись кілька хвилин перед лекцією катехитичний довідник чи книжку перед лекцією. Є такі катехити, які в понеділок починають думати над своєю лекцією катехизму, що мають читати в неділю, роздумуючи з любов'ю над правдами, прикладами, якими наповнюють свій розум і серце. Таким чином, окрім чітких ідей, вони спроможні влити у лекції катехизму свою душу і любов, захоплюючи учнів.

Мінімальний план підготовки до катехитичної лекції:

а) Віднайти текст відповідної лекції, простудіювати його так, щоб у ньому добре орієнтуватися, знаючи відповіді напам'ять.

б) Проконсультуватися в катехитичному довіднику або якійсь іншій відповідній книзі, вмючи вибрати те, що подобається й відповідатиме дітям, залишаючи на боці те, що важко буде сприймати чи розуміти.

в) Визначити які приклади, які порівняння, які образи та об'єкти продемонструвати.

г) Визначити катехитичну засаду й добрі вчинки, щоб подати дітям до виконання.

г) Передбачити головні запитання, які поставити дітям, маючи в запасі кілька прикладів на випадок, якщо б діти були втомлені чи надто розсіяні.

Діти, наче птахи, хочуть стрибати думкою з гілки на гілку. Тому корисно мати для кожної лекції щось нового, щоб уприємнити їм час. Недобре розпочинати лекції катехизму завжди в той самий спосіб. Неварто ставити завжди ті самі запитання. Час від часу треба давати якусь більш захоплюючу лекцію, а на кожну лекцію мати щось цікавого, притягаючого увагу.

Молитись. Добре проведення лекції й її успіх, хоч підготувались ми з усією дбайливістю, завжди залишаються ласкою Божою, діянням Св. Духа в нас і через нас, тому цю ласку треба собі завжди в покорі випрошувати, бо хто просить - тому дасться, хто стукає - тому буде відчинене».

2. Загальна схема катехитичної лекції

1. Катехит мусить бути присутнім в означену годину на місці, де має читати лекцію.
2. Зібрати разом всіх своїх учнів.
3. Простежити, щоб всі за порядком сіли й заспокоїлися.
4. Проказати з учнями молитву чи заспівати побожну пісню.
5. Прочитати список присутніх.
6. Спитати про попередню лекцію.
7. Пояснити нову лекцію.
8. Повторити головні моменти нової лекції.
9. Подати практичні застосування.
10. Подати тему катехичного завдання.
11. Кінцева молитва.
12. Вихід з аудиторії.

Після лекції катехит має зосередитись в дусі й подякувати Господеві за проведену лекцію, прохаючи в Нього благословення й допомоги, щоб засіяне насіння зійшло й принесло плоди в розумі та серцях його учнів. Корисно буде катехитові мати малий щоденик, зазначаючи в ньому коротко свої враження й спостереження перед і після катехитичних лекцій.

3. Порядок і карність на лекціях катехизму

Кожна нація має свій лад і карність, якщо має ці дві речі: точні й чіткі закони, тобто законодавчу владу, й силу домогтися дотримання цих законів, тобто владу виконавчу і карну. Так і в класі катехизму буде лад, якщо будуть чіткі й точні правила, які всі намагатимуться зберегти. Якщо таких правил немає, або всі їх як слід не розуміють, або ніхто не дбає про їх збереження, тоді настає безладдя, хаос, непослух, анархія. Подамо, отже, деякі практичні вказівки щодо законодавчої, виконавчої і карної влади катехита.

а) Законодавча влада катехита. Катехит мусить бути точним, подаючи приписи й правила. Досить часто дитина, не стежачи з увагою, не розуміє й не пам'ятає про настанови катехита. Щоб запевнитися в тому, що дитина зрозуміла порядок навчання, або щоб допомогти їй запам'ятати його, просити дитину повторити сказане. Ніколи не давати розпоряджень, коли діти рухаються, давати їх небагато й більше не міняти, але часто повторювати, пригадувати. Ніколи не давати таких настанов, яких діти напевно не виконають. Бути твердим, коли діти відмовляються зробити щось чи не погоджуються з чимось. Коли дитині кажуть «ні» й обставини залишаються незмінними, помилкою буде міняти рішення.

Чому взагалі діти більше слухають батька, ніж маму? Бо він твердіший у рішеннях і діти про це знають. Даючи настанову, ніколи не давати пояснень. Чим більше пояснюєте, тим більше складається враження у дітей, ніби ви маєте страх, що вони цієї настанови не виконають. Не солодкі й іронічні, а короткі, точні й чіткі слова настанови більш успішні, ніж довгі пояснення. Так будуються усі закони.

б) Виконавча влада катехита. Вивчання катехизму - це річ нескладна, й до цього не можна примушувати. До вивчення катехизму не можна лише спонукувати, але треба до того довести дитину, щоб вона робила це з радістю, з охотою й доброю волею. Вивчання катехизму не пригнічує свободу дитини, але оформлює її й доводить до того, що дитина з радістю, спонтанно хоче того, що ми їй доручаємо. Дійсно «спонтанно», «охоче» не означає «без зусиль», без втоми й праці. Жодний учитель не навчає своїх учнів чогось без зусиль і жертви. Втримання ладу вимагає від катехита деяких прикмет.

Насамперед катехит мусить втримати певний престиж. Його він матиме, коли діти виявляють до катехита поцінування і повагу за

його доброти, за його знання, за його ініціативу й активність. Дитина має потребу добачати в катехитові голову й провідника, людину сильнішу, здібнішу, ліпшу від себе, інакше за ним не піде.

Діти мають бачити і відчувати, що їхній катехит - це людина добра й любить їх, але одночасно мусять знати, що мають слухати його, підкорятися йому, не зловживаючи безкарно його добротою й любов'ю.

Катехитові необхідно мати довіру до самого себе. Діти мусять мати враження, що ми певні, здібні, переконані. Це мають вони відчутти з нашого обличчя, з нашого голосу, з наших рухів і постави. Горе, якщо діти спостерігатимуть нашу непевність, боязкість, кволість. Найважливіша прикмета катехита - вміти зацікавити дітей викладом. Дуже часто діти недисципліновані, неспокійні, бо ми не вміємо їх зацікавити, розповідаємо їм про речі, які їх не цікавлять, або не у відповідний спосіб, або без відповідної підготовки. Найкращі засоби дотримання ладу серед дітей під час навчання - нагороди, заохочення й оцінки. Найлегше давати похвалу. І коли дати її второпно, у відповідний час, вона заохочує і притягає до студій. Щодо надання нагород, не йдеться тут про їхню об'єктивну вартість чи про спосіб, в який їх даємо, слова, якими їх супроводжуємо. Оцінка, якщо її добре вживати, дає дуже добрі наслідки. Оцінки вживаються, щоб заохоти дітей працювати пильніше і більше.

в) Карна влада катехита. Катехит вже від самої природи катехитичного навчання мусить насамперед вживати переконання, любові, доручення, попередження та рідко коли вживати догани й покарання. Коли якісь кари треба застосувати, має робити це з великою уважністю, якщо хоче мати якийсь успіх. Починати треба завжди від найменшого - показати дитині своє незадоволення її поганою поведінкою, показати їй менше прихильності, кинути на неї суворий погляд, застерегти покаранням і т. ін. Покарання належить застосовувати лише до непоправних, які без огляду на попередження, остроги втретє, вчетверте далі роблять своє. Ніколи не треба застосовувати фізичних покарань, а радше позбавляти чогось, до чого порушник найбільш прив'язаний.

Покарання саме в собі не направляє дитини, але прикрість і бажання бачити її ліпшою, що катехит висловлює в покаранні. Ніколи не карати, коли катехит не є до кінця певний про скоєний злий вчинок; завжди залишити час, щоб дитина оборонила, виправдала себе. Якщо побачимо, що дитина невинна, необхідно показати їй своє співчуття, що її невинно звинувачуємо і своє задоволення, що такого вчинку дитина більше не зробить. Ніколи не карати в злості й в обуренні. Ніколи не злоститися при попередженні. Коли лише

можливо, виправляти чи карати приватно. Не змушувати дитину показувати себе перед своїми товаришами в розплаканому стані після зауважень.

4. Практичні засоби втримання ладу

Вживайте погляд, щоб дати відчуття дітям, що за ними стежите, що бачите їх в усіх їхніх рухах. Для того ліпше, щоб класи були по можливості не дуже численні, щоб лавки й столики були розставлені півколом або навскіс. Так можна добре стежити і бачити всіх учнів та втримувати їхню увагу. Треба призвичаїти дітей входити до класу в мовчанці, сідати на призначені місця, дбаючи, щоб ті, що мають схильність занепокоювати інших, не сиділи разом чи зі заду. Якщо катехит на початку лекції видасться слабким та поблажливим, лекція дуже часто буває марною.

Ніколи не слід починати лекції з догани неспокійним. Це знервовує дітей на цілу лекцію. Радше похвалити добрих, чемних, заохочуючи інших бути такими самими. Не помножувати без необхідності заборони й накази, бо це пригнічує. Вміти зрозуміти, збагнути дітей. Дитина завжди залишається дитиною. Певне безладдя в дитині - це лише її неспокій, а не злоба, зла воля.

Понизіть голос, коли діти починають розмовляти чи непокоїтись під час лекції, одразу їхні голови підносяться, очі блищать, чекаючи, що буде далі. Що він хоче тим милим, пониженим, тихим голосом? Нічого. Лише щоб ви були уважними й старанними. Катехит знає, що щоб зробити вас мовчазними не треба кричати, але говорити полегку, тихше або навіть замовкати. Ось час розповісти певний факт, продемонструвати кольоровий малюнок. Або попросити стати, заспівати якусь пісню чи проказати молитву.

Коли дитина не прийшла на лекцію, поцікавтеся причиною, відвідайте хату.

VII. ГОЛОВНІ СПОНУКИ КАТЕХИЗАЦІЇ

Як мозок і голова - центр, який провадить й контролює активність цілого тіла, як мотор - центр, що є причиною всіх рухів і дій машини, так ціла катехитична активність має також свій мозок і

голову, має свій мотор. У Римі, при Священній Конгрегації Віросповідання існує від 1923 року Центральне Катехитичне Управління, завдання якого - регулювати й провадити катехитичний рух у світі. Серед багатьох народів існують національні катехитичні управління. В Італії його було створено 1960 року. Звичайно в кожній єпархії, при єпископській курії існує катехитичне єпархіяльне відомство - орган, який допомагає єпископові провадити, розвивати, впорядковувати в цілій єпархії навчання релігії народу. Активність цього відомства охоплює:

- а) Парафіяльне навчання катехизму дітей, молоді та старших.
- б) Навчання релігії в публічних державних елементарних і середніх школах.
- в) Навчання християнської віри, догматики, моралі, права, історії та ін. в колегіях, католицьких інститутах та університетах. При парафіях створюються катехитичні товариства, загальне завдання яких - допомагати в навчанні релігії в усіх місцях, на всіх ступенях і у всіх формах. Окремим завданням цих товариств є організація й сприяння якнайкращій діяльності парафіяльної школи катехизму й навчання релігії дітей і молоді.

Парафіяльна школа релігії

Добре й корисно навчати катехизму у формі шкільних лекцій, з класами, вчителями, реєстрами, регулярними текстами та ін. Цього вимагають папа, патріярхи, єпископи, цього домагається сама гідність катехизму, користь дітей. В інакшому разі діти не дістають належного християнського виховання. І саме тут - корінь лиха, що є злі християни.

Щодо приміщення, найкраще, коли при парафії є школа, вжити нормальні спеціально обладнанні класи. Якщо це неможливо, слід навчати катехизму в приміщеннях садочка, імпровізувати залу в одній з парафіяльних кімнат, в якійсь частині церкви так, щоб клас мав своє відповідне середовище, був пристосований до викладу в тихому спокійному місці.

Щодо осіб, то мусить бути насамперед директор катехитичного навчання, яким є як правило парох. До його функцій належить розподіляти навчальний матеріал і години, розподіляти учнів й учителів на класи. Він дбає про катехитичне навчання. Секретар веде загальний реєстр імен усіх учителів й учнів по класах,

дбаючи про те, щоб кожний катехит мав свої нотатки й списки учнів, ноти та ін.

Добре також, якщо катехити матимуть до розпорядження заступника, який помагатиме втримувати лад, вчитиметься викладати і, в разі потреби, заступить катехита.

Реєстри, картотека поведінки й оцінок. Крім загального реєстру, який веде секретар, необхідно, щоб кожний катехит, якщо їх кілька на парафії, мав реєстр свого класу, в якому матиме список своїх учнів та відзначуватиме щоразу їхню присутність, оцінки на кожній лекції, які підсумовуються щотри місяці, а їхня середня з кінцевими іспитами дає остаточну оцінку, яка занотовується в картотеці з загальною поведінкою учнів.

Кінцевий іспит вирішує, хто засвоїв достатньо матеріал і переходить до вищого класу, а хто - ні.

Бібліотека і катехитично-дидактичні посібники. Кожна школа катехизму повинна мати до свого розпорядження й до ужитку катехитів бодай маленьку бібліотеку релігійних книг, підручників педагогіки, дидактики, серію катехитичних малюнків, фільмів, грамплатівок, касеток тощо, передплачувати якийсь добрий катехитичний журнал.

ЗМІСТ

Частина перша ПРОПОВІДНИЦТВО

Розділ I

КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ ПРОПОВІДНИЦТВА.....	5
I. Вступ.....	5
1. Бесідництво у стародавньому світі.....	6
2. Поділ проповідництва за часом.....	7
II. Доба святих отців.....	7
1. Період апостольських Отців й апологетів.....	8
2. Золотий період Святих Отців (IV-V ст.).....	8
3. Наслідування Святих Отців (V-VII ст.).....	11
1. Проповідництво на Сході.....	11
2. Проповідництво на Заході.....	11
III. Середньовічне проповідництво (VI-XVI ст.).....	12
1. Занепад проповідництва (VII-XI ст.).....	13
1. На Сході.....	13
2. На Заході.....	13
2. Схоластичне проповідництво (XI-XIV ст.).....	14
3. Гуманістичне проповідництво (XIV-XVI ст.).....	15
IV. Новітнє проповідництво (XVI-XX ст.).....	16
1. Проповідництво у Франції.....	17
2. Проповідництво в Італії.....	18
3. Проповідництво у Німеччині.....	19

4. Проповідництво в Польщі.....	19
V. Історія проповідництва на Україні	20
1. Візантійське проповідництво	22
2. Болгарська література і проповідництво	23
3. Проповідництво на Україні у IX-XV ст.....	23
4. Проповідництво на Україні у XVI-XX ст.....	26
5. Короткий огляд сучасного українського проповідництва.....	29
 Розділ II	
ПРОПОВІДНИЦТВО	37
I. Вступні поняття	37
1. Визначення бесідництва.....	37
2. Завдання бесідництва та проповідництва.....	37
3. Види бесідництва.....	38
 II. Проповідник.....	39
1. Якості проповідника	39
1. Моральні якості	40
2. Інтелектуальні якості	42
3. Фізичні якості	46
 III. Проповідь	51
1. Підготовка проповіді.....	51
1. Підготовка проповідника до навчання релігії.....	51
1. Вибір і визначення теми	52
2. Міркування над тим, як вигідніше подати визначений предмет повчання.....	53
3. Композиція проповіді.....	53
4. Написання проповіді.....	53
5. Вивчення напам'ять.....	54
2. Як поводитися проповідникові перед та під час проповіді	54

2. Оформлення релігійного повчання. Складові частини проповіді	56
1. Вступ. Поняття, поділ, властивості.....	56
2. Головна частина	61
3. Закінчення	61
3. Стиль релігійних повчань і проповідей.....	63
4. Ораторські прийоми.....	67
5. Правила вживання зворотів і прийомів.....	70
6. Види проповідей.....	70
1. Класифікація проповідей за змістом.....	71
1. Догматичні проповіді.....	71
2. Апологетичні проповіді	73
3. Пасторально-моральні проповіді	74
4. Літургійні проповіді	75
5. Історичні проповіді	76
2. Види проповідей з огляду на намірення	77
3. Види проповідей з огляду на обставини.....	78
1. Проповіді за літургійним часом	78
2. Принагідні проповіді.....	84
3. Проповіді для різних аудиторій.....	88
4. Класифікація проповідей за внутрішньою формою	90
1. Прикмети гомілії.....	93
2. Вартісність гомілії.....	94
3. Позитивні та негативні прикмети тематичної проповіді	95
4. Висновок	96
5. Катехитичні проповіді.....	96
1. Істота.....	96
2. Прикмети.....	97
3. Необхідність катехитичних проповідей	98
4. Складності, пов'язані з катехитичними проповідями.....	100
5. Види катехитичних проповідей.....	100

Частина друга
КАТЕХИТИКА

I. Вступ	114
1. Поняття.....	114
2. Мета, вагомість та складності катехитичного навчання	116
II. Поділ катехитики	117
1. Катехитичне навчання.....	117
1. Вибір предмета катехитичного навчання.....	118
2. Послідовність катехитичного навчання.....	119
3. Поділ учнів на класи. Розподіл матеріалу	120
4. Катехизм	123
5. Предмет лекцій катехизму	124
6. Форми катехитичного навчання.....	125
1. Вишколення зображення. Погляди, поняття, ідеї	126
2. Розвинення пам'яті, вироблення уваги	129
3. Катехитичні пояснення	131
7. Практичні зауваги до катехитичного навчання	132
1. Теперішні поняття про катехизм.....	132
2. Чи потрібне сьогодні катехитичне навчання	133
3. Закони про катехизацію	135
2. Особа катехита.....	136
1. Послаництво катехита	136
2. Обдарованість катехита.....	137
1. Релігійні дари.....	138
2. Глибоке переконання.....	139
3. Моральні прикмети	139
1. Любити дітей	139
2. Мати геройську терпеливість з дітьми	139
3. Відчуття справедливості.....	139
4. Велика повага до правди	140

4. Професійні прикмети	140
1. Знання	140
2. Вміння навчати	140
5. Зовнішні прикмети	141
6. Формажія катехита	142
III. Катехумени	144
1. Необхідно пізнати учня	144
2. Як пізнавати дитину	145
3. Чим є дитина	146
4. Дитина - це саме серце і почуття	147
5. Дитина - це світ фантазії	147
6. Дитина має особливу пам'ять	148
7. Дитина - це наївна, проста віра	148
8. Дитина роздумує з напруженням	149
9. Дитина має ще слабку волю	149
10. Дитина - це майбутнє	149
IV. Методи катехизації	150
1. Індуктивний метод	150
2. Метод дедуктивний	151
3. Активний метод	151
V. Види активності при катехитичному навчанні	152
1. Дати можливість дитині говорити	152
2. Заохочувати до вивчення напам'ять катехитичних правд	153
3. Дати можливість бачити	154
4. Розвивати фантазію	155
5. Стимулювати фізичну активність	157
6. Працювати групам	157
7. Навчати добре молитися	158

VI. Підготовка проведення катехитичних лекцій	161
1. Необхідність підготовки.....	161
2. Загальна схема катехитичної лекції.....	162
3. Порядок і карність на лекціях катехизму.....	163
4. Практичні засоби втримання ладу.....	165
VII. Головні спонуки катехизації	165
Парафіяльна школа релігії.....	166

